

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI**

**AFGANİSTAN'DA ANAYASAL GELİŞMELER
(1923-2003 YILLARI ARASINDAKİ ANAYASALAR)**

ABDUL JALİL TİMOR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
Doç. Dr. NURAN KOYUNCU**

KONYA-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

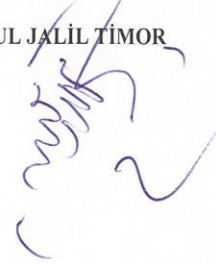
Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	ABDUL JALİL TİMOR		
	Numarası	128104011015		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	AFGANİSTAN'DA ANAYASAL GELİŞMELER (1923- 2003 YILLARI ARASINDAKİ ANAYASALAR)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

ABDUL JALİL TİMOR

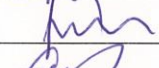
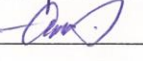

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdul jalil Timor
	Numarası	128104011015
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset bilimi ve kamu yönetimi ana bilim dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Nuran KOYUNCU
	Tezin Adı	Afghanistan'da Anayasal Gelişmeler (1923-2003 yılları arasındaki anayasalar)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Afghanistan'da anayasal gelişmeler başlıklı bu çalışma 29/04/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Nuran KOYUNCU	
2	Dr. Öğr. Üyesi	Tuğba BAYRAKTAZ	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Fırdal BAYRAKCI	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ÖZ
AFGANİSTAN ANAYASALARI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdul Jalil TİMOR		
	Numarası	128104011015		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Nuran KOYUNCU		
Tezin Adı	Afganistan'da Anayasal Gelişmeler (1923-2003 Yılları Arasındaki Anayasalar)			

Afganistan, Ahmad Şah Abdali tarafından kurulduktan sonra Amanullah han dönemine kadar anayasa sahibi olmamıştır. Kralların iradesi herşeyin üstünde tutulmuştur. Kralları kontrol edecek herhangi bir vesile var olmamıştır. Komşu ülkelerde meşrutiyet düşüncesinin gelişmesiyle bu düşünce Afganistan'a ilk önce bir moda olarak girmiştir. Bazı gruplar Kralın gücünü sınırlandırmaya çalışmışlardır. Birtakım meşrutiyetçiler hem sarayın içinde hem de sarayın dışında varlıklarını ilan etmişlerdir. Sarayın içindeki meşrutiyetçilerden biri olan Amanullah han babasından sonra iktidarı ele geçirip birtakım reformlar getirmeye çalışmıştır. Amanullah döneminde gerçekleştirilen önemli gelişmelerden biri ilk anayasanın onaylanmasıdır. Bu anayasa 1923 tarihinde Celalabad şehrinde davet edilen 800 devlet adamları, ağalar ve söz sahibi insanlar tarafından "Afganistan Devlet Aleyh Nizamnamesi" adı altında onaylanmıştır. Kral Nadir Afganistan'ın ikinci anayasasını Ekim 1931 yılında "Afganistan Devleti Temel Esasları" adı altında 110 madde şeklinde onaylamıştır. Bu anayasa Türkiye, İran ve Afganistan'ın 1923 yılındaki anayasasının birtakım

değişiklikleriyle kabul edilmiş ve görünüşte Meşrutiyet rejimini desteklemekteydi, ancak gerçekte son yetki kral, din adamları ve mollalar arasında dağılmaktaydı. Bu anayasa 1923 yılı anayasasına göre çok daha sıkı prensiplere sahip olmuştur. Afganistan üçüncü anayasası Kral Zahir döneminde onaylanmıştır. Bu anayasaya göre Krallık hükümet erklerinden ayrılarak Meşrutiyet rejimi icadedilmiştir. Kuvvetler ayrılığı prensibi şekillenmiş ve Meclis kabine oluşturma ve iptal etme yetkisine sahip olmuştur.

Necibullah dönemindeki anayasa birtakım değişikliklerle beraber olmuştur. Bu değişiklikler kuvvetler ayrılığı, partilerin kuruluşu, Parlamento'nun oluşturulması ve herhangi bir mezhebin resmi bir mezhep olmayışı şeklinde sıralanmıştır. Ancak bu anayasanın ömrü Necibullah'ın ömrü gibi uzun sürmemiştir. Necibullah hükümetinin yıkılışıyla Mücahidin dönemi başlamıştır. Burhaneddin Rabbani döneminde Anayasa kabul edilmiş ancak onaylanmamıştır.

2001 yılında Taliban'ın yıkılışıyla Bonn konferansı Afganistan'ın geleceğini şekillendirmek için oluşturulmuştur. Bu konferansın kararıyla Geçici hükümet kurulmuş ardından Geçiş yönetimi Afganistan'ın anayasasını oluşturmak için görevlendirilmiştir. Afganistan'ın bu anayasası bölgenin en iyi anayasalarındandır. Bu anayasada ön görülen hak-hukuk ve özgürlükler komşu ülkelerinin hiçbirinin anayasasında yoktur.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ABSTRACT
CONSTITUTIONS OF AFGHANISTAN

Author's	Name and Surname	Abdul Jalil TİMOR		
	Student Number	128104011015		
	Department	Political Science and Public Administration		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Nuran KOYUNCU		
Title of the Thesis/Dissertation	Developments of The Constitution in Afghanistan (The Constitutions Between 1923-2003)			

Afghanistan has not been constitutionally constituted since the formation of Ahmad Shah Abdali until the epoch of King Amanullah Khan and the will of the kings was above of all wills. There was no tool to restrict the power of the kings. With the growth of constitutionalism ideas in neighboring countries, this thought became a fashion for Afghanistan. Groups somehow wanted to limit the power of the king. The constitutionalist group was formed inside the king's court and out of that. King Amanullah Khan, one of the constitutionalists inside the court, and the son of King Habibullah Khan, took power after his father and made a series of reforms. The most important thing in the period of King Amanullah Khan was without a doubt the adoption of the first constitution of the state in the year 1923 under the title "The Basic Regulations of the Supreme State of Afghanistan," the Loya Jirga (highest Authority) including eight hundred high officials of the government and tribal leaders and elders was invited to be approved by them in Jalalabad city.

Nader Shah adopted the second constitution of Afghanistan in October 1931, titled "The Principles of the Supreme Government of Afghanistan", which consisted of 110 articles. Although this constitution, drafted in accordance with the Constitutions of Turkey and Iran and the constitution of 1923 with some necessary editions, in appearance it seemed to dominant the constitutionalism system in the country, but in fact, ultimately the power was distributed among the king and the clergy and religious scholars, and was much more tied and inferior to the 1923 constitution. The third constitution was formed in the era of King Zahir Shah in the decade of democracy, according to this constitution, the monarchy was separated from the state and the constitutional system came into being, a separation of powers was formed and the parliament could have played a role in forming and dismantling the cabinet.

The major changes that accrued in the constitution of Najibullah's government were the separation of powers, the formation of parties, the prediction of the parliament, the failure to consider the particular religion as official religion and other issues, but the life of this constitution was as short as Najibullah's Life, and with the collapse of the regime the government of the Mujahideen was formed. In the era of Burhanuddin Rabbani a new constitution drafted but it was not ratified.

With the fall of the Taliban regime in 2001, the Bonn Conference held on Afghanistan, in which the temporary administration was formed, and then a transitional government was created this government was required to draft a new constitution, a new constitution which is ratified in 2004 is one of the best constitutions in the region. The rights, freedoms and other features of the constitution of Afghanistan are not in the constitutions of neighboring countries.

Key Words: Constitution, Afghanistan, Law, Legislation, Democracy.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
ÖZ	iii
ABSTRACT.....	v
Kısaltmalar.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Coğrafi Durumu	2
1.2. Afganistan'ın Nüfus ve Etnik Yapısı	3
1.2.1 Peştunlar.....	4
1.2.2. Türkler	5
1.2.3. Tacikler	6
1.2.4. Hazaralar	7
1.2.5. Diğer Etnik Grupları	8
1.3. Afganistan Siyasal Durumuna Genel Bir Bakış	8
1.4. Krallıktan Cumhuriyet'e Geçiş Süreci.....	12
1.5. Afganistan Eski Hukuk Sistemi	23
1.5.1. İkili Mahkeme Sistemi (1919-1964).....	27
1.5.2. Tek Dereceli Mahkemeler Sistemi	30

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN ANAYASALARINA GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Afganistan Anayasasının Tarihsel Süreci	34
2.2. Afganistan Anayasalarını Oluşturan Öğeler	35
2.3. Anayasa Nedir?.....	36
2.3.1. Standart Forma Göre Anayasanın Tanımı.....	37
2.3.2. Maddi ve Manevi Kriterlere Göre Anayasanın Tanımı	38
2.3.3. Günümüz Sözlüklerinde Anayasanın Tanımları.....	39
2.4. Anayasanın Başlıca Ortaya Çıkış Nedenleri.....	39
2.5. Anayasa Çeşitleri	41
2.5.1. Yazılı ve Yazılı Olmayan Anayasa.....	41
2.5.2. Esnek ve Esnek Olmayan Anayasa.....	42
2.6. Oluşumu Açısından Anayasa Çeşitleri	43
2.6.1. Otoriter Anayasa	43
2.6.2. Yarı Otoriter Anayasası	43
2.6.3. Demokratik Anayasa.....	43
2.7. Anayasaların Özellikleri	44
2.8. Anayasanın Başlıca Ortaya Çıkış Nedenleri.....	45
2.9. Afganistan'ın İlk Anayasası (1923).....	47
2.9.1. Anayasasının Ortaya Çıkış Şekli	47
2.9.2. Anayasa'nın Onay Süreci	48
2.9.3. Anayasa'nın Özellikleri	49
2.10. Afganistan'ın İkinci Anayasası (1931)	50
2.10.1. Anayasa'nın Ortaya Çıkış Şekli.....	50
2.10.2. Anayasa'nın Onay Süreci.....	50
2.10.3. Anayasa'nın Özellikleri	51

2.11. Afganistan’ın Üçüncü Anayasası (1964).....	52
2.11.1. Anayasa’sının Ortaya Çıkış Şekli.....	52
2.11.2. Anayasa’sının Onay Süreci.....	54
2.11.3. Anayasa’nın Özellikleri.....	55
2.12. Afganistan’ın Dördüncü Anayasası (1971).....	55
2.12.1. Anayasasının Ortaya Çıkış Şekli.....	55
2.12.2. Anayasasının Onay Süreci.....	56
2.12.3. Anayasa’nın Özellikleri.....	56
2.13. Afganistan’ın Beşinci Anayasası (1981).....	57
2.13.1. Anayasa’nın Ortaya Çıkış Şekli.....	57
2.13.2. Anayasa’nın Onay Süreci.....	58
2.13.3. Anayasa’nın Özellikleri.....	58
2.14. Afganistan’ın Altıncı Anayasası.....	59
2.14.1. Anayasanın Ortaya Çıkış Şekli.....	59
2.14.2. Anayasa’nın Onay Süreci.....	60
2.14.3. Anayasa’nın Özellikleri.....	60
2.15. Afganistan’ın Yedinci Anayasası.....	60
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
YENİ ANAYASANIN ORTAYA ÇIKIŞI (2003)	
3.1. Yeni Anayasanın Ortaya Çıkışı.....	62
3.2. Demokrasinin Yeni Anayasa Üzerindeki Etkisi.....	65
3.3. Yeni Anayasasının Onay Süreci.....	67
3.4. Anayasa’nın Özellikleri.....	68
3.5. Yeni Anayasanın Getirdiği Yenilikler.....	69
SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA.....	76

Kısaltmalar

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AB	:	Avrupa Birliği
ACSF	:	Afganistan Sivil Toplum Kuruluşu (Afghanistan Civil Society Forum)
a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.k.	:	Adı Geçen Kaynak
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
a.g.r.	:	Adı Geçen Rapor
a.g.t.	:	Adı Geçen Tez
CIA	:	Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
çev.	:	Çeviren
ISI	:	Servislerarası İstihbarat (Inter-Services Intelligence)
KGB	:	Devlet Güvenlik Komitesi (Committe For State Security)
Loya Jirga	:	Afganistan Ulusal Meclisi
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
s.	:	Sayfa
UNDOC	:	Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (United Nations Office on Drugs And Crime)
vb.	:	Ve Benzeri
vd.	:	Ve Diğerleri
yy	:	Yüz yıl

GİRİŞ

Mevcut dönemde insanlık yaşantısı dönemin koşulları ve talepleri doğrultusunda kendine yeni ve farklı ortamlar hazırlamıştır. Her ne kadar eskiden, bir insan topluluğu bir bireyin veya bir örgütün onları mutlak bir güçle yönetmelerine izin verseler de günümüzün durum farklılığı ve karmaşıklığı böyle bir modeli kabul etmemektedir. Bugün tüm toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilen ve herkesin katılabileceği bir hükümet sisteminin varsayımı ciddi ilgi odak noktası haline gelmiştir. Afganistan farklı ırklardan oluşan sosyo-kültürel yapısı ile sık sık iç çatışmalar yaşayan ve dünya kamuoyunda adı iç ve dış çatışmalarla duyulan bir ülkedir. Afganistan coğrafi, tarihi, sosyo-kültürel yapısı ekonomik konumu çeşitli çalışmalara ve bilimsel araştırmalara konu olmuşsa da Afganistan Anayasası ile ilgili yapılmış araştırmalar oldukça azdır. Afganistan’da anayasa incelemesi konulu bu çalışmada ilk anayasadan 2003 anayasasına kadar geçen süreçte anayasalar ile ilgili araştırma yapılmıştır.

Bu çerçevede siyasi oyunların getirdiği savaşların sonucunda siyasal sistemin çöküşü ve yasama kurumunun durgunluk yaşaması, ekonomi diye bir şeyin kalmaması ve uzman kadroların savaşlarda hayatlarını kaybetmeleri ya da ülkeden kaçıp dünyanın değişik yerlerinde yerleşmeleri ve bunların anayasa üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma yapılırken ilk başta araştırmanın konusu seçilmiştir. Konuyla ilgili detaylı inceleme olanağı elde etmek amacıyla bu çalışma 1923–2003 yılları arasında Afganistan’da anayasal gelişmeler şeklinde sınırlandırılmıştır. Çalışmanın ana fikrini oluşturan Afganistan’da anayasal gelişmeler ile ilgili yazılmış kaynak taraması yapılmış Afganistan, Türkiye ve İran da basılan Türkçe ve Farsça kaynakların birçoğuna ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın zenginleştirilmesi amacıyla kütüphanelerde ulaşılabilen kitaplar, makaleler, dergiler, istatistikler, yıllık, gazete ve raporlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bilgiye en kolay, hızlı ve ucuz biçimde ulaşılmanın ve bilgileri başkaları ile paylaşmanın kolay yolu olan internet sitelerinden yararlanılmıştır. Okuyuculara ilgi uyandıracak ve okumak için vakit ayırmaya değer bir çalışma olması için tez cümleleri olabildiğince sağlam ve ilgi çekici nitelikte olması ve bilinen şeyleri tekrar edip zayıf cümlelerden kaçınılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Coğrafi Durumu

Afganistan coğrafi konum olarak Orta Asya ve Güney Asya'nın kara parçaları dahilinde yer almaktadır. Avrasya bölgesinin güneydoğu kısımlarını oluşturan bugünkü Afganistan, kuzeyde Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan, batıda İran, güneyde Pakistan ve doğuda Çin Halk Cumhuriyeti sınırlarında kalan doğu Türkistan özerk bölgesi ile aynı sınırları paylaşmaktadır.

Genel görünümü ile dağlık bir ülke konumunda olan Afganistan'ın en yüksek yerlerinin 7,697m yükseklikte olduğu bilinmektedir. Bu ülke kuzey ve batıdan doğuya doğru gittikçe yükselen dağlarla kuşatılmış ve bu dağ silsileleri dünyanın en yüksek dağları olan Himalalara bağlanmaktadır.

Afganistan'ın en ünlü ve en önemli dağ silsileleri Hindukuş dağlarıdır. Hindukuş dağlarının en yüksek tepesi deniz seviyesinden 7,697m olup ülkenin güneybatısından kuzeydoğusuna uzanarak yükselmekte ve Pamir ile Himalyalara kavuşmaktadır. Bu dağ silsilelerinin en önemli geçitleri Salang, Şiber, Havak ve Kuşan geçitleridir.

Diğer önemli bir silsilesi Vahan dağlarıdır. Büyük Pamir ile küçük Pamir arasındaki bağlantıyı sağlayan Vahan dağları, aynı zamanda Pamir dağları ile Vahan vadisini birbirinden ayırmaktadır. Deniz seviyesinden 6,281m yükseklikteki bu dağ silsilesinin bir kısmı ülkenin kuzeydoğusunda Tacikistan ile Afganistan arasındaki sınırı oluşturmaktadır. Vahan dağlarının Kuta-i Ancuman ve Ardemin iki önemli geçidi bulunmaktadır. Ancak bu geçitlerden insanların yaya olarak geçmesi mümkün değildir¹.

Ülkenin bir başka dağ silsilesi de küçük Pamir adı ile bilinen Pamir dağlarıdır. Bu dağlar Afganistan'daki Vahan vadisi ile Pakistan'ın Sind vadisini birbirinden ayırmaktadır. Doğu Türkistan, kısmen Keşmir, Pakistan'ın Çatral bölgesi ve Afganistan'ın Badahşan bölgelerinin kesişme noktasında yer almaktadır. Pamir dağlarının en önemli geçitleri Akcar (rak. 4,922m) ve Bargel (rak. 3,347m) geçitleridir. Özellikle Bargel geçidi tarihi bir öneme sahiptir. Çünkü tarihi ipek

¹ Mir Ghulam Mohammad Ghubar, **Tarih Boyunca Afganistan**, Mohsin Yayınları, 2012, I. Cilt, ss. 53-61.

yolunun bu geçitten geçtiği bilinmektedir. Bu geçitten da ancak insan yaya olarak geçebilir. Araba yolu bulunmamaktadır².

Afganistan'ın bu üç büyük dağ silsilelerinin dalları mahiyetinde olan Kuh-i Baba (rak. 5,143m), Safid-Kuh (rak. 4755m), Siyah-Kuh ve Tirbend-i Türkistan gibi başka dağ silsilelerinden de söz etmek mümkündür³.

Afganistan'da sözü edilen büyük ve küçük dağlarının yanısıra, deniz seviyesinden 1,000m ile 500m yükseklikte değişen küçük tepelere ve bu tepelerin eteklerinde nispeten geniş ovalara da rastlamak mümkündür. Bu ülkenin en geniş ovaları Hindukuş dağlarının kuzey ve kuzeybatı kısımlarında bulunmaktadır.

Kuzeydeki Tacikistan sınırlarına yakın olan Tahar'ın Darket, Yange Kala, Hucabahavuddin ve Deşti Kale bölgelerinden başlayarak Türkmenistan sınırındaki Keysar bölgelerine kadar uzanan Amu Nehri kıyıları tamamen düz ovalardan oluşmaktadır. Tarıma son derece elverişli olan bu ovaların su ihtiyaçları Pamir ve Vahan dağlarından kaynaklanan Amu, Kokçe ve Hindukuş dağlarından kaynaklanan Derya-yi Murgab ve Derya-yi Askalan gibi nehirlerinden karşılanmaktadır.

Diğer bir önemli düzlük de ülkenin güneybatı bölgelerinde bulunmaktadır. Bu ovalara Pakistan sınırları yakınlarındaki Candum bölgesinden başlayarak Hilmend Nehri kıyıları boyunca Emiran ve Çahansur bölgelerine kadar uzanır. Ülkenin güney bölgelerinde bazı düzlüklere rastlamak mümkündür. Bunlardan en önemlisi Celalabad bölgesindeki düzlüklerdir. Bu bölge Nangarhar ile Lapur arasındaki bölgeleri oluşturmaktadır.

Bu arada Afganistan akar su açısından da dikkate değer nehirlere sahiptir. Bu nehirlerin en önemlileri, Amu Derya, Kökçe Derya, Derya-yi Askalan, Derya-yi Kunduz, Derya-yi Hilmend, Derya-yi Belh ve Derya-yi Murgab gibi Büyük nehirlerdir⁴.

1.2. Afganistan'ın Nüfus ve Etnik Yapısı

Dünyada yaşayan tüm ırkların saf bir ırktan gelmediklerini ve zaman içerisinde ya komşu ırkları etkileyen veya etkilenen durumda oldukları gerçeğini

² Besir Ahmed, Devletabadi, **Afganistan Kimliği**, Kum Kitabevi, Cilt I, İran, 1993, ss. 170-186.

³ Muhibullah, Rahmeti, **Afganistan Coğrafyasından Kısaltmalar**, Peşaver Kitabevi, Cilt I, Pakistan, 1999, s. 9.

⁴ a.g.e., ss. 187-189.

gözönünde bulundurarak Afganistan'ın bulunduğu bölge dikkate alınırca geçmiş tarihte birçok kültür ve medeniyeti içinde barındırdığı gibi etnik grupları açısından da farklılık sergileyen bir yapıya sahip olduğu ortaya çıkacaktır. Dünyanın en büyük istila yollarından birinin üzerinde bulunan Afganistan, coğrafi konumu sebebi ile tarih boyunca pek çok devletin istilasına uğramıştır. Bu ülke birçok medeniyetin egemenliği altında kalmıştır. Bu durum Afganistan'ın kültürel kimliğine büyük etki yapmıştır. Bu nedenle Afganistan günümüz itibarıyla karmaşık bir etnik kimliğe bürünmüş, çok kavimli bir memleket görünümüne gelmiştir. Afganistan'ın etnik kimliğini oluşturan grupların en önemlilerini Peştunlar, Hazaralar, Türkler ve Tacikler oluşturmaktadır.

Tarih boyunca Afganistan'da farklı etnik grupları ve değişik dilleri konuşan insanlar yaşamışlardır. Afganistan'ın etniksel yapısıyla ilgili yaygın bir düşünce 55 etnik grubun yaşadığı ve 45 civarında dili konuştukları şeklindedir. Mevcut durumda Afganistan'ın anayasası birinci bölümü dördüncü maddesine göre Afganistan vatandaşları 14 etnik grup olarak tarif edilmiştir. Bunlar Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluç, Peşeyi, Nuristani, Aymak, Arap, Kırgız, Kızılbaş, Gojer, Berahevi ve diğerleri şeklindedir⁵. Ancak ülke genelinde yaşayan etnik gruplar arasında güvenilir bir nüfus sayımı yapılmadığı için araştırmacılar Afganistan devletinin daha önce vermiş olduğu rakamlara dayanarak söz konusu grupların yaşadıkları coğrafyanın genişliği, bölgenin nüfus yoğunluğu ve dilsel çoğunluğunu esas alarak farklı tahminlerde bulunmuşlardır. Bu nedenle söz konusu etnik grupların sayıları ile ilgili verilen rakamlar güvenilir rakamlar değildir⁶. Ancak bunlardan Peştunlar, Tacikler, Hazaralar ve Özbekler ile Türkmenler dört büyük etnik grup kabul edilmektedir. Bunlar Afganistan'ın yaklaşık %90'nını oluşturmaktadırlar. Afganistan'ın tarihi boyunca siyasi olaylarda ağırlıklı olarak bu dört büyük etnik grupları etkileşim içerisinde olmuşlardır.

1.2.1 Peştunlar

Peştunlar M.Ö. 480 civarında Orta Asya'daki diğer grupların baskısı sonucunda İndus Vadisi adıyla bilinen Süleyman Dağları etrafında yerleştikleri

⁵ Publication Department, **Constitution of Afghanistan**, Published by Islamic Republic of Afghanistan, Ministry of Justice Official Gazette 818, January 28 2003.

⁶ Abdul Ghafor, Arezu, **Afganistan Ulusal Kimliği**, Tahran kitabevi, Cilt I İran, 2002, ss.15-18.

tahmin edilen değişik kavimlerin soyundan geldikleri bilinmektedir⁷. Ancak Peştunların Ben-i İsrail soyundan geldiklerini iddia edenler de bulunmaktadır⁸. 18. yüzyılın ortalarında Nadirşah Afşar'ın ölümüyle Afşar ve Baburi hanedanının dağılmasından sonra 1747'de Ahmedşah Durani liderliğinde ilk defa bir devlet kuran Peştun kabileleri bir süre sonra Afganistan'ın büyük bir bölümüne hakim olmuşlardır. 19. yüzyılda Afganistan, İngiliz ve Rus imparatorlukları arasında Peştunlar hakimiyetinde tampon bir devlet olarak ilan edilmesi ile Peştunlar tüm Afganistan'a hâkim olmuşlardır⁹.

Afganistan'ın en büyük etnik grubunu oluşturan Peştunların ana yurtları hususunda hemen hemen bütün araştırmacılar, Hindistan kuzeyindeki Sind Nehri kıyıları ile Himalyaların etrafı noktasında fikir birliği içerisindeyler. Fakat ilk olarak Gazneli Türk devleti döneminde bugünkü Afganistan'ın güney ve güneydoğu bölgeleri ile 18. ve 19. yüzyıllarda tedricen bugünkü Afganistan'ın kuzey bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Daha sonra 1920'li yıllardan sonra Peştunların sistemli olarak kuzey ve kuzeydoğudaki Türkistan ve Katagan bölgelerine yerleştikleri bilinmektedir.

Afganistan'da Peştunların yoğun olarak yaşadıkları bölgeler güney, güneydoğu ve güneybatı bölgeleridir. Peştunların yaşadıkları bölgeler ziraate pek fazla elverişli olmadığı için az nüfusu tarımla uğraşmaktadırlar. Genellikle hayvancılıkla uğraşan bu kavmin bir kısmı ticaret ve bir kısmı da devlet memurluğu ile meşguldür.

Çoğunlukta Sünni mezhebi ve bir kısmı da şii mezhebi mensubu olan Peştunların aşiret bağları oldukça kuvvetlidir. Peştunlar arasında merkezi yönetimden veya ülke kanunlarından daha çok aşiret liderlerinin fermanları geçerlidir¹⁰.

1.2.2. Türkler

Afganistan'ın ikinci kalabalık etnik grubunu oluşturan Türkler, ülkenin en eski yerleşik etnik grubundan biri olmakla beraber, bir kısmı orta Asyan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi ile bu bölgelere göç ettiği de bilinmektedir. Türkler ağırlıklı

⁷ <http://www.ariaye.com/dari10/ejtemai/images/popul2.pdf>, (Erişim Tarihi, 30. 12. 2018).

⁸ Mir Mohammad Seddiq Farhang, *Afganistan Dar Panj Qarn-i Akhir*, Aryana Yayınları, Peşaver, Pakistan, 1989, s. 23.

⁹ Mir Muhammed Seddik, Ferheng, *Afganistan Son Beş Yüz Yılda*, İrfan Yayınları, Tahran, 2006, I. Cilt, s. 73.

¹⁰ Esedullah, Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, Cilt I, İstanbul, 2001, ss. 28-45.

olarak ülkenin kuzey ve kuzeydoğusunda yaşamaktadırlar. Genellikle tarım, hayvancılık, ticaret, el sanatları ve halıcılıkla uğraşmaktadırlar¹¹.

Bu arada şu noktanın da altını çizmekte fayda vardır. Afganistan Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları kuzey ve kuzeydoğu bölgelerindeki Türk kavimleri kendi ulusal kimliklerini korumuşlardır, ancak diğer bölgelerde yaşayan Türk kavimleri ise o bölgede çoğunlukta olan etnik gruplar arasında asimile olmuşlardır. Bunların en önemlileri, afşarlar, Aymaklar, Bayatlar, Kızılbaşlar ve Kalaçlardır. Ancak bunlar arasında çok az olmak üzere kazaklar ve kırgızlar ülkenin kuzey bölgelerinde kendi lehçelerini muhafaza etmektedirler. Diğer gruplar ise farklı bölgelerde yaşayarak bazıları Özbek Türkçesi ile konuşurlar, ama büyük bir kısmı, çoğunlukta olan etnik grupların etkisi ile kendi dillerini kaybetmişlerdir¹². Türklerin yoğun olarak yaşadığı şehirler ülkenin kuzey ve kuzeydoğu şehirleridir. Türkler daha çok Tehhar, Badağşan Semengan, Mezar-i Şerif, Kunduz, Faryab ve Saripul şehirlerinde yaşamaktadırlar. Esedullah Oğuz'a göre Katağan denilen Kunduz, Tehhar ve Badağşan bölgelerinde yaşayan Moğul-Türk karışımı Özbek Türkleri Özbek ismiyle anılırken Şebergan, Faryab ve Saripul illerinde yaşayan Özbekler bilinmeyen nedenle Tat diye bilinmektedirler¹³. Afganistan'da yaşayan Türkmen Türkleri ise İran ve Türkmenistan Türkmenlerinden farklı olarak Ersarı boyuna mensupturlar.

1.2.3. Tacikler

Afganistan'ın bir başka kalabalık etnik grubunu oluşturan Taciklerin menşei hakkında, kimi araştırmacılar Türk kökenli olduklarını ve sonradan dillerini kaybettiklerini söylerken, kimi ise bunların Arap oldukları hususunda fikir yürütmektedir. Fakat Taciklerin kendi araştırmacıları ise kendelerini Fars kökenli kavim olduklarını öne sürmektedirler. Nitekim konuştukları dil gramer açısından İran ve Tacikistan'da konuşulan Farsça ile aynı olup sırf telaffüz yönünden biraz farklıdır. Bir diğer söylentiye göre Tacik isminin Arapça "Taz" veya "Tac" kelimelerinden geldiği sanılmaktadır. Pers ülkesinin güneyini ele geçiren Araplar, evlilik yoluyla başka milletlere karışan kendilerinden önceki soydaşlarına Taz veya Tac ismini vermişlerdir. Fars kökenli oldukları kabul edilen Taciklere Parsivan veya Farsivan da

¹¹ Asadullah, Valvalici, **Afganistan'ın Kuzey'inde Neler Dönüyor**, Cilt I, peşavur kitabevi, 2000, ss.110-140.

¹² M. Metin, Andhoyi, **Andoy ve Tarihteki Yeri**, Cilt I, Peşavur kitabevi, 2000, ss.10-46.

¹³ Oğuz, **a.g.e.**, ss. 44-45.

denilmektedir. Afganistan'da Tacikler, Dağ Tacikleri ve Farsivanlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadırlar.

Birinci gruba dağ Tacikleri denmesinin sebebi, dağlık bir bölge olan Badağşan ilinde ve ona bağlı Vahan Koridoru'nda yaşamalarıdır. Kentlere çok seyrek inen Dağ Tacikleri burada fakir bir hayat sürdürürmekle beraber genel olarak ülkenin gerek ekonomisinde gerek siyasetinde büyük rol oynamaktadırlar. Taciklerin ikinci grubu olan Farsivanlar kırsal bölgelerde yaşarlar. Tacikler Afganistan'ın en eski yerleşik kavimlerinden biri olarak bilinmektedirler. Çoğunlukla Sünni olan Tacikler daha çok ülkenin başkenti Kabil ve kuzey ile Afganistan'ın kuzeydoğusu ve batı bölgelerinde dağınık bir şekilde yaşamaktadır. Genelde ticaret, ziraat ve devlet memurluğu ile uğraşan Tacikler Taliban rejiminin yıkılması ile önemli ölçüde hükümete ortak olmuşlardır.

1.2.4. Hazaralar

Afganistan'da en çok kimlikleri üzerine tartışılan etnik grubu Hazaralar'dır. Afganistan'ın dört büyük etnik grubundan biri olan Hazaraların kökeni ile ilgili değişik düşünceler mevcuttur. Basir Ahmad Davlatabadi "Afganistan Kimliği" adlı eserinde, Hazaraların Türk-Moğul karışımı bir yapıya sahip olduğunu ileri sürerken¹⁴. Abdulhay Habibi, "Hazara" kelimesini dikkate alarak Hazaraların yerli halk olduğunu ileri sürerek "Arya'yi" olduğunu kabul etmektedir. Sayed Asker Musavi'ye göre büyük olasılıkla Hazaraların ataları 2300 yıl önce Orta Asya ve Doğu Asya'dan Hindukuş'un güneyi ve kuzeyinden bu günkü Hazaristan'a göç etmişlerdir¹⁵. Hazaraların yoğun olarak yaşadığı Afganistan'ın merkezi bölgesi tarih boyunca Berbersitan ve Gercistan gibi farklı isimlerle tanıtılmıştır.

Tarihçilere göre büyük ihtimalle bunlar, Budist dinini yaymak için yola çıkmışlardır ve güzergahında Hindistan'ın kuzeyini fethetmişlerdir. Bamyana mağalarında bulunan el yapımı eserlerinden de anlaşılacağı üzere muhtemelen Budist Rahipler Nepal, Tibet ve Güney Çin'den gelip bölgede Budist dinini tebliğ etmişlerdir. Her ne kadar bir yandan Gazne'den Herat'a kadar diğer yandan da Kandehar'dan Belh'e kadar geniş bir alanda dağınık yaşarlarsa¹⁶ da yoğun olarak

¹⁴ Basir Ahmad Davlatabadi, *Şinasname-i Afganistan*, Kum, 1993, s. 307.

¹⁵ Asker Musavi, *The Hazaras of Afghanistan an Historical, Cultural, Economic and Political Study*; Çev., Asadullah Shafai, *Hazarahai Afghanistan*, Aşk-i Yaas Yayınları, Kum, 2007, s. 72.

¹⁶ <http://www.khorasanzameen.net/history/ssabzwari-book1.pdf>, (Erişim Tarihi, 31.12.2018).

yaşadığı şehirler Bamyana, Uruzgan, Gazne, Kabil, Mezar-i Şerif, Saripul, Samangan, Herat, Vardak, Daykundi ve Ğor illeridir. Hazaralar Dayzangi, Dayfuladi, Daykundi, Daymirdad, Dayçopan, Daykozi, Daykaşan, Şeyikhali ve Behsud gibi boylara ayrılmaktadırlar. Hazaralar genellikle Farsça'nın değişik bir şivesi olan Hazaragi şivesini konuşurlar aslında işçilik, çiftçilik ve ticaretle uğraşan Hazaralar son yıllarda bilimden ticarete kadar siyaseten spora kadar tüm alanlarda şaşırtıcı bir seviyede yükselme göstermişlerdir.

1.2.5. Diğer Etnik Grupları

Yukarıda sayılan etnik grupların dışında azınlıkta olup ülkenin belirli bölgelerinde yaşayan Beluç, Peşeyi, Nuristani, Arap, Gojer, Berahevi ve diğer küçük gruplar şeklinde ifade edilebilir. Beluçlar, Afganistan'la İran sınırları olan Nimruz şehrinde ve kısmen de Afganistan ve Pakistan sınırlarında yaşarlar. Beluçların dili Beluççadır. Nuristaniler, Afganistan'ın Nuristan kentinde yaşayıp kendi dilleri olan Nuristanice'yi konuşurlar. Araplar da daha çok kuzey bölgelerinde yaşayıp dillerini kaybetmişlerdir. Araplar Farsça'nın değişik bir şivesini konuşurlar. Peşeyi, ülkenin merkezi doğusu ve güneydoğu bölgelerinde yaşayıp Peşeyice dilini konuşurlar. Diğer küçük etnik grupları ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşayıp yerli halkla asimile olmuş durumdadır.

Burada Afganistan ve Afganistan'da yaşayan etnik grupların nüfus yüzdesi ile ilgili şu hususları ortaya koymak yararlı olacaktır. Uzun yıllardan beri Afganistan'da nüfus sayımı yapılmamıştır. Ülkenin genel nüfusu tahminlere dayalı olması nedeniyle çalışma yapan bazı araştırmacılar ait olduğu etnik grubunun çoğunlukta olduğu iddiasında bulunup abartılı rakamlar vermişlerdir. Etnik gruplar ile ülke nüfusu karşılaştırıldığında birbiriyle asla tutarlı olmadığı ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın objektif ve yararlı bir çalışma olmasını ümit ederek etnik grupların nüfus yüzdesinin ve sıralamasının verilmemesi uygun görülmüştür.

1.3. Afganistan Siyasal Durumuna Genel Bir Bakış

Her ne kadar tarihsel açıdan bakıldığında Afganistan yeni sınırları ve çizgileri itibarıyla ülkeler arasında yeni bir devlet olarak görünse de tarihi belgelerin tanık olduğuna göre bu topraklar eski bir geçmişe sahiptir. Etnik grupları açısından da bölgede ve dünyada kadim ve çok büyük medeniyetlere sahiptir.

Bu ülke eski zamanlarda Evista ahdinden (1000MÖ) 1500 yıl boyunca Ariana olarak bilinmekteydi. 3. yüz yıldan sonra güneşin doğduğu yön yanı doğu anlamına gelen Horasan olarak isimlendirilmiştir. 19. yüz yılda Afganistan olarak değiştirilmiştir.

10. yüzyılda Afgan kelimesi İslami yazarların eserlerinde ülkede yaşayan Peştun kabilelerinin bir kısmına nispet edilmiştir, bu kavram yavaş yavaş geniş bir anlamı kendine almış ve ülkede yaşayan tüm Peştunları kapsamına almıştır. Afganisn kavramı ilk defa 13. yüzyılda Horasan'ın bazı doğu eyaletlerine denilmiştir. 19. yüz yılda Afganistan bu günkü Afganistan sınırlarının tamamına resmi bir şekilde yerleştirilmiştir¹⁷. Bu tarihi topraklar ipek yolu üzerinde bulunduğundan büyük medeniyetlerin birleşme noktası olarak tarih boyunca en önemli ticaret merkezlerinden biri olarak bilinmiştir.

Afganistan tarih boyunca jeopolitik ve jeostratejik açıdan mozaik yapı ve Fars-Yunan, Mezopotamya ve Hint gibi büyük kültürlerin ve uygarlıkların birleşme noktasında Paleolitik çağı ve diğer tarihi dönemlerde önemli rol oynamıştır. Bu bölgenin insanları bu uygarlıklarla ilgilenip menkul işler ve ticaret ilişkileri ve ticari işlemler sonucunda dünya dinlerinin tanıtımında ve geliştirmesinde de önemli rol oynamıştır.

Bu ülke bazen asyada siyasi ve kültürel açıdan üstünlük sağlamıştır. Tarihi süreçte bazen İskender, Cengiz Han, İngilizler ve Ruslar gibi saldırganların geçit noktası olmuştur. Hala da süper güçlerin izleri toprakların her tarafında açık açık görünmektedir. Nasıl ki Mezopotamya toprakları (bugünkü Irak), antik Mezopotamya uygarlığı, Mısır piramitleri "Antik Dünya Harikası" nedeniyle tarihi belgelerde kayıtlıysa, Afganistan eski coğrafyası da hasas coğrafi ve önemli bir jeopolitik konuma sahip olmuştur. Aynı zamanda eski kültürlerin ve büyük medeniyetlerin izleri bu toprakların binlerce yıllık tarihinde mevcuttur. Afganistan tarihi metinlerde eski kültürlerin kavşağı olarak kaydedilmiştir.

Afganistan bir ülke olarak İslam öncesi dönemlerde; tarih öncesi çağdan İslam dönemine kadar ve İslam sonrası baskınlar, devrimler, darbeler ve sovyet işgali savaşından iç savaşa kadar, en son da NATO üyesi ülkelerinin teröre karşı

---

¹⁷ Ghubar, a.g.e., s. 9.

mücadelede Afganistan'a yardım etmesi belirtilmektedir. Sonuç itibarıyla bu ülke her devirde değişik siyasi durumlarla karşı karşıya kalmıştır.

Eğer tarihi belgeler gözden geçirilecek olursa; bu ülke önemli stratejik konumuyla ipek yolu üzerinde olduğu için antik dönemden, Medyanlar ve Ahameniş imparatorluğundan sonra Büyük İskenderin istilasına maruz kalmıştır. Bunlardan İslam'dan önce İskitler, Aşkaniler, Kuşaniler, Hunlar ve İslami devirlerde Oğuzlar, Moğullar, Tatarlar ve Özbekler zikredilebilir. Bu istilaların bazıları Kuruş, Daryuş, Büyük İskender, Ubeydullah Ziyad, Selçuklu Tuğrul, Cengiz Han, Timor, Babur ve Muhammet Şeybani gibi fatihler tarafından önderlik edilmiştir.

Aynı şekilde bu ülke selevkos veya selosidler imparatorluğu ve Maorilerin egemenliği altına girmiştir. Yunan Belh (baktriya), Yunan Hint İmparatorluğu, Aşkaniler, Hindusakailer, Hint partiler, Kuşaniler, Sasaniler, Kidariler, Ak Hun İmparatorluğu ve Kabil Krallığı ya Retbil Krallığı gibi devletlerin yönetimi altındaydı. Arapların ve müslümanların bu topraklara girmesiyle İslami hilafetin Bağdat'taki yönetimi altına girmiş ve müslümanların bu toprakların hakimiyetini ele almasıyla dönemin en iyi medeniyet ve uygarlığı kurmuştur. Dönemin şartlarına göre insanlığa kalıcı bir tarih hediye etmiştir.

Bu ülkenin çoğu siyasi istikrarsızlıkları bu günkü sınır çizgileriyle Ahmet Şah Durani tarafından Afganistan olarak adlandırıldıktan sonra özellikle Afgan-İngiliz 1. ve 2. savaşı (1839-1840/1878-1880) Abdurrahman Han, Habibullah Han, Amanullah Han ve Amir Dost Muhammed Han dönemlerinden bahsedilebilir. Bu topraklar bu dönemlerde en sıkıntılı dönemlerini yaşamış, İngiliz tehditleriyle karşı karşıya kalmış, batı ve doğu bloğu arasında kalmış ve her taraf da sosyal olaylardan kültürel olaylara kadar siyasi olaylardan dini olaylara kadar girişimde bulunmuştur. Afganistan'da yaşayan masum insanların duygularını sömürerek iç savaşa sürüklemiş, krallar arasında savaşlar başlamıştır. Bunların sonucunda devrimler, darbeler ve darbeciler baş kaldırmıştır. Rejim çökmüş, siyasi istikrar husrana uğramış, ekonomik temelleri, sosyal ve kültürel değer yok olmuş, en son da Sovyetler Birliği'nin doğrudan askeri müdahalesine maruz kalmıştır. Buna karşı halk

toplu bir isyan şeklinde harekete geçerek karşılık verip doğrudan askeri müdahalesini ve yandaş hükümetine karşı devrim yapmışlardır¹⁸.

Bununla birlikte Amanullah Han dönemine kadar otoriter monarşi bir sistemle idare edildiğine göre kralın ve yanındakilerin iradesiyle yönetilmekteydi. Ne sağlıklı bir düşünce politikası vardı ne de dünyanın diğer uluslarıyla yan yana siyasal bir sistemle hareket edilmiştir. Halk klasik krallık sistemle yönetilir ve her türlü eğitim ve gelişmelerden uzak tutularak mahrum kalmıştır.

Amanullah Han'ın yakın tarihte getirdiği reformlar Afganistan'ı dünya uluslarıyla beraber ilerlemeye sevk etmiş ama İngiliz müdahalesi ve halkın bilgisizliği sonucunda Amanullah Han'ın reformları yerini bulamayıp etkili olmamakla beraber birtakım sorunları ve zorlukları da beraberinde getirmiştir. Ancak bu günkü Afganistan çağdaş tarihinde Muhammed Zahir Şah'ın krallığı, Al-i Yahya'nın çöküşü ve Muhammed Davut Han'ın Cumhuriyet sistemini kurması, cumhuriyetin krallık sistemi yerine oturtulması, rejimin reform planları, kentsel ve kırsal alanlar için daha etkili planlar ve bu planların Afganistan'ı diğer ülkeler seviyesine getirebilecek kadar etkili planlar olmuştur. Ancak ne yazık ki bu rejimin ömrü kısa sürmüş ve Sovyetler Birliği'nin doğrudan müdahalesi sonucunda 27 Nisan 1987 yılındaki darbe ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan topraklarına müdahaleleri siyasi çizgilerini zorbalık, tehdit, baskı, masum insanların soykırımı, köylerin imha edilmesi, Rus uçaklarının köyleri bombalaması ve Rusların yandaş hükümetinin halka saldırması tek parti rejimine esas oluşturan hükümet bu toprakların tarihinde siyah bir sayfa olarak yerini bulmuştur. Yöneticiler Rusya'nın gücüyle ve zorbalıkla kendi bekaları için milletin başına zulümler yapmışlardır.

Rusya'nın taraftarı rejimin yıkılışının ardından ve mücahitlerin iş başına gelişiyle yönetim sistemi dağılmış, dönemin siyasi sistemin ve siyasi liderlerin çizgilerini tanımlamak çok zor olmuştur. Zira hükümet feodalizme dönmüş illerin çoğunda başkent dahil olmak üzere mücahitler birbirlerine girmiş, ülke harabeye dönmüştür.

Herkesin zorunlu itaat edeceği belli siyasi çizgiler çizilmemiştir. Sorumlu olmayan silahlı kişiler ve zorbalar kendi bölgelerinde hakimiyet sürmüşlerdir.

---

¹⁸ Ferheng, a.g.e, s. 166.

Rusya'ya karşı savaşanların her biri bir guruba bağlı ve kontrolü altındaki alanlara kayıtsız ve şartsız hüküm sürmüşlerdir.

Bölgedeki istihbarat teşkilatlarının Afganistan iç meselelerine müdahaleleri, mücahitlerin anlaşmazlıkları sonucunda Pakistan istihbaratına bağlı Taliban rejiminin iş başına gelmesiyle bu ülkenin siyasi sayfası tamamen değiştirilmiştir.

Taliban rejimi din sloganlarıyla hakimiyetini sürdürüp ülkenin geri kalanını kontrolü altına almaya çalışırken ne devletin ne de rejime bağlı kişilerin belirli bir politikası olmamıştır. Taliban şeriat'ı ve yalnızca dini esasları uygulamaktaydı. Okul müfredatında bile diğer derslere nazaran dini konulara daha çok ağırlık verilmiştir.

1.4. Krallıktan Cumhuriyet'e Geçiş Süreci

Bugün Afganistan olarak bilinen topraklar eskiden Hint Yarımadası'ndan, İran ve Orta Asya'ya kadar hüküm süren değişik imparatorlukların sınırlarını oluşturmuştur. 16. yüzyılda bu bölge İran Sevefi Türkleri, Hint Moğolları ve Orta Asya'daki Şeybani Özbekler'in çıkarlarının kesişme noktası olup savaş alanı haline dönmüştür. Tarihi verilere göre bu çıkar savaşlarının sonucunda Afganistan halkı büyük kayıplar vermiştir. Halkın çektiği acıların ve verdiği kayıpların en büyük sebebi sağlam ve düzenli bir yönetim sisteminin hâkim olamamasıdır.

Afganistan, nüfusunun çoğu gençlerden oluşan ülkeler arasında yer almaktadır. Gençlerin nüfusu kesin olmamakla beraber tahmini istatistiklere göre ülkenin yaklaşık %75'ini oluşturmaktadırlar. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) raporuna göre Afganistan'ın %63'ü 25 yaş altındadır¹⁹. Ancak gençlerin yönetimde ve siyasette yeri ve payı uzun yıllardan beri göz ardı edilmiştir. Henüz hiçbir siyasi parti veya hareketin bu konuda somut bir çalışma yapmadığı bilinmektedir.

İnsanlık tarihinin gelişim süreci başarılı ve başarısız öykülerle doludur. Ancak vatan ve millet sevdalısı insanlar her daim varolagelmiştir. Tarih bize geçmişten günümüze kadar bu insanların yaşayışlarını, onların başarılarını ve başarısızlıklarını dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak belgeler ışığında aydınlığa kavuşturmuştur. Afganistan'ın nasıl harabeye dönüştüğünün daha iyi anlaşılabilmesi için biraz geriye gidip Afganistan'ın kuruluş tarihi kabul edilen 1747

¹⁹ <http://afghanistan.unfpa.org/node/15227>, (Erişim Tarihi, 22.03.2018).

yılından sonraki olaylara ve bu süreçte anayasal gelişmelere kısaca bakmakta yarar olduğu düşünülmektedir. Daha önce de denildiği gibi Afganistan toprakları İran Sevefi Türkleri, Hint Moğolları ve Orta Asya'daki Şeybani Özbekler'in savaş alanı haline gelmiştir. Fakat bu imparatorlukların zayıflaması ve dağılması Durani Peştunlarının yükselmesine ve daha sonra Modern Afganistan'ın doğuşuna zemin hazırlamıştır.

1738 yılında Abdali Kabileri, rakipleri olan Gilzay kabilelerini yenebilmek için günümüz İran topraklarında Afşar Hanedanlığı'nı kurup 1736-1747 yılları arasında hüküm süren Nadir Afşar'ın onlara galip gelmelerine yardım etmişlerdir²⁰. Bu yardımları onların konumunu Nadir Afşar'ın yanında ayrıcalıklı kılmıştır. Bunun üzerine Nadir Afşar Ahmad Han Abdali'yi Afgan Ordusu Subayları arasında kabul etmiştir. Daha sonra Abdali ve Özbekler birliği komutanlığına atanmıştır. 1747 yılında Nadir Şah Afşar'ın teröründen sonra imparatorluğunun doğu bölgeleri ile Abdali ve Özbek Birlikleri komutanı olan 26 yaşındaki Ahmad Han Abdali'nin eline geçmiştir²¹. Ahmad Han emri altında olan birlikleriyle beraber günümüz Afganistan'ın güneyinde bulunan Kandehar kentine dönüp Peştunlar, Beluçlar, Kızılbaşlar, Hazaralar, Özbekler, Tacikler ve diğer etnik grupların temsilcilerinden oluşan Büyük Bir Ulusal Meclis'i (Loya Jirga) oluşturmuştur. Büyük Ulusal Meclis dokuz gün müzakere ve istişarelerin sonucunda Ahmad Han'ı yönetici seçmiş ve kral ilan etmiştir. Sabir Şah adında yaşlı bir zat buğdaydan yapılmış bir tacı Ahmad Han'ın sarığına yerleştirmiştir²². Böylece Ahmad Han Abdali yeni kurulmuş bir devletin yöneticisi olmuştur.

Ahmad Han, Hindistan'dan İran'a giden bir haraç kervanını durdurarak yönetimini sağlama alabilmek için ele geçirdiği haraçla ordusunun masraflarını karşılayıp büyük fetihlere başlamıştır. Günümüz Afganistan'ın birçok bölgesini yönetimi altına almayı başarmıştır. Ahmad Han 25 yıl Afganistan'ı yönetmiş, ancak hiçbir zaman feodaller başta olmak üzere tüm halkın siyaset odaklı hareketlerine izin vermemiş, yapabildiği kadar halkın hareketlerini bastırmış, hatta ona karşı çıkan bazı aşiret büyüklerini fillerin ayakları altına ezdirmiştir. Ancak güçlü bir devlet

²⁰ Azam Sistani, *Zohur- e- Afganistan ve Ahmad Shah Abdali*, Daneş Yayınları, Peşaver, 2007, s. 286.

²¹ Timor Sharan, *Devlet-i Shebekeyi Rabeteyi Qudret ve Servet Dar Afghanistan Pas Az 2001*, Vazhah Yayınları, 2016, s. 65.

²² Mahmood Al-Hussaini Bin Ibrahim Jami, *Tarikh-i Ahmad Shahi*, Irfan Yayınları, Tahran, 1947, s. 48.

kurabilmeyi başarmış, yedi kez Hindistan'ı fethetmek üzere asker seferber etmiştir²³. Ahmad Han Abdali 1773 yılında 50 yaşındayken bir hastalık sonucunda hayatını kaybetmiştir.

Ahmad Han'ın oğlu ve Halefi olan Timor Han (1773-1793) babasından sonra yirmi yıl boyunca herhangi bir önemli değişiklik veya kalkınma hareketini başlatmadan hüküm sürmüştür. Aslında Ahmad Han Abdali yönetimi, sayısı 24'e varan oğulları arasında herhangi birine barışçıl bir şekilde devredemediği için krallık ailesinde taht kavgası başlamıştır. Diğer taraftan Timor Han daha çok lüks ve eğlenceli hayat tarzına gönül vermiştir. Timor Han Peştun, Afşar, Hintli ve Keşmiri kabilelerinden çok sayıda evlilik yapmıştır. Hatta o dönemin tarihçisi Abdul Karim Buhari'ye göre Timor Han'ın 300 civarında eşi ve cariyesi bulunmakta idi. Ahmad Han Abdali'nin kurduğu imparatorluk taht kavgaları sonucunda birkaç emirliğe bölünmüştür. Afganistan'ın hakimiyeti altında yer alan Hindistan'ın bazı bölgeleri tekrar Hindistan'a bağlanmıştır. Timor Han 1775 yılında Afganistan başkentini Kandehar'dan Kabil şehrine değiştirmiştir. Timor Han 1793 yılında Peşaver'de hastalanarak Kabil'e dönmüş ve 19 Mayıs 1793 yılında 46 yaşındayken hayatını kaybetmiştir²⁴. Sonraki dönemler 1826 yılına kadar herhangi bir gelişme olmadan krallık ailesinin taht kavgası ile geçmiştir.

1826 yılında Dost Mohammad Han, yönetimi ele geçirince Durani hanedanının alt boylarından olan Saduzai'lerin yönetimi son bulmuştur. Dost Mohammad Han'ın dönemi, İngilizlerin Afganistan'a saldırılarına tekabül etmektedir ki tarihi kaynaklarda ilk Afganistan ve İngiliz savaşı adıyla ün kazanmıştır. Dost Mohammad Han'ın ölümüyle Afganistan tekrar onun 16 eşinden kalan 27 oğlu arasında savaş alanına dönmüştür ve kardeşler arasında tam beş yıl iktidar mücadelesi sürmüştür. İnsanların mal varlıkları yağmalanmış ve ülkenin kalkınması engellenmiştir.

Şir Ali Han (1862–1879) 1862 yılında iktidarı ele geçirerek iddialı bir yenilik ve reform düşünerek düzenli bir ordu ve mesleki bir yönetim kurmak için çaba göstermiştir. Dikkat edilmesi gereken bir husus şu ki Şir Ali Han çok etnikli bir

²³ Hamid Ilmi, **Roz Shomar-e Waqaye-i Afghanistan**, Hükümet Bilgi ve Medya Merkezi Yayınları, Beşinci Baskı, 2011, s.19.

²⁴ Mir Ghulam Mohammad Ghubar, **Afghanistan Dar Masir-i Tarikh**, İnkilab Yayınları, Kabil, 1989, s. 376.

yönetim sistemi kurmak için çaba göstermiş ve ulusal birliği geliştirmek ve ülkenin gücüne güç katmak için harekete geçmiştir. Tarihçiler Şir Ali Han'ın bu girişimini "Modern Afganistan"ın başlangıcı kabul etmektedirler ki bu girişim krallık ailesinin rakipleri tarafından bir kez daha durdurulmaya çalışılmıştır. Zira Şir Ali Han'ın rakipleri diğer kabileleri Şir Ali Han'a karşı kışkırtmışlardır. 1878-1880 yılları arasında gerçekleşen İkinci Afganistan ve İngiliz Savaşı'nda Afganistan halkı daha çok İngiliz işgaline maruz kaldığı için Şir Ali Han görevden alınmış ve yerine Emir Abdurrahman Han geçmiştir.

İnsanoğlu doğası gereği tarih boyunca zulme, baskıya, kutsal kabul ettikleri topraklarının saldırıya uğramasına ve adaletsizliğe karşı çıkmıştır. Afganistan halkı da zaman zaman yönetimi altında yaşayan yöneticilerin zulmüne uğradığı dönemlerde sessiz kalmayıp adalet ve özgürlükleri uğruna mücadele vermiştir. İşte Emir Abdurrahman Han dönemi birçok değişikliğe maruz kalan bir dönemdir. Abdurrahman Han (1880-1901) devlet kurmak için halka karşı kaba ve şiddetli tavırlar sergilemiştir. Bu yüzden de Demir Emiri lakabını almıştır. Abdurrahman Han'ın aşırı derece şiddete yönelik tavırlar sergilemesine ve diktatörlüğe sürükleyen nedenler İngiltere'nin hediye ve yardım şeklindeki destekleri olmuştur. 1882 yılında İngiltere Emir Abdurrahman Han'a yıllık bir milyon iki yüz bin Hindistan Rupisi yardım etmişken bu rakam 12 Kasım 1893 tarihinde Durand Hattı antlaşmasının Kabil'de Emir Abdurrahman Han ve Sir Mortimer Durand dönemin Hindistan Dışişleri Bakanı arasında imzalandıktan sonra bir milyon sekiz yüz bin Hindistan Rupisi'ne kadar artmıştır. Durand Hattı antlaşmasına göre Afganistan ile dönemin Hindistan'ı arasında Kuzeydoğu'dan Güneybatı'ya doğru 2640 kilometrelik bir sınır çizilmiştir. Bu sınır 100 yıllık bir süre için kabul edilmiştir. Antlaşmanın süresi 1993 yılında sona ermiştir. Fakat antlaşmanın sona ermesine rağmen Pakistan devleti bu hattı uluslararası sınır olarak kabul etmektedir. Ancak Afganistan bu sınırı kabul etmeyip şu anki Pakistan'dan topraklarını geri talep etmektedir. Bu yüzden zaman zaman Afganistan'ın iç siyasetine karışmaya çalışan Pakistan ile Afganistan askerleri arasında sınır bölgelerinde çatışmalar çıkmaktadır.

Afganistan Emiri Abdurrahman Han elde ettiği bu paralarla güçlü ve düzenli bir ordu kurmuştur. Ancak ne yazık ki bu güçlü orduyu ülkenin istikrarı ve refahı için ülkenin düşmanlarına karşı kullanması gerekirken halkına karşı kullanarak tüccar,

toprak sahibi, çiftçiler ve fakir kesime aşırı vergi yüklemiştir. Abdurrahman Han'ın emirlerine boyun eğmeyenler şiddetli şekilde cezalandırıldığı gibi soykırım derecesine kadar da ilerlediği bilinmektedir.

Devlet memurlarının halka karşı baskıcı tutumları ve bizzat kralın halka kaldıramayacak vergi yüklemesi, halkın Abdurrahman'a karşı ayaklanmasına sebep olmuştur. Abdurrahman Han Gilzay kabilelerin, Hazaraların ve Nuristanilerin ayaklanmalarını en ağır şekilde bastırmıştır. Abdurrahman Han Hazaraların ayaklanmalarını bastırmak için Peştun kabilelerine ve Özbeklere toprak, mal-varlık ve köle vadederek Hazaralara karşı kullanmıştır. Tarihi verilere göre Hazaraların büyük çoğunluğu ya katledilmiş ya köle edinilerek toprakları Peştun kabileleri arasında dağıtılmıştır. Devlet Hazara kölelerinin satışından büyük gelir elde etmiştir. Abdurrahman Han'ın diktatörlüğü ve baskıcı tutumları ilerleyen zamanlarda Afganistan'ın istikrarsızlığında çok büyük etkisi olmuştur. Bu dönemde yönetimle ile toplum ilişkileri darmadağın edilmiş, Bunların sonucunda Afganistan halkı günümüze kadar rahatsızlık duymaya devam etmektedir.

Habibullah Han (1901-1919) ve Amanullah Han (1919-1929) dönemleri İran, Osmanlı Devleti'nin sınırları, Mısır ve Hint Yarımadası gibi İslam dünyasında Pan-İslamizm ve Nasyonalizm hareketlerinin yayıldığı döneme tekabül etmektedir. Bu siyasi ekollar siyasete ve 20. yüzyılın 2. yarısının siyasi ideolojisine hâkim olmuşlardır. Habibullah Han babasının aksine birtakım reformlar getirmiştir. Ülkenin kapısını yeniliklere açmıştır. Habubllah Han babası döneminde suçsuz ve sebepsiz yere hapse atılan binlerce masum insanı özgür bıraktıktan sonra sürgün edilen vatandaşalara tekrar ülkelerine dönmeleri için çağrıda bulunmuştur²⁵.

1903 yılında ilk modern medreseyi Habibiye ismiyle kurmuş, daha sonra buna Harbiye okulunu da eklemiştir. Bu iki okulda Hintli öğretmenlerle beraber birkaç Afganistanlı öğretmen din bilimleri ve edebiyat gibi geleneksel doğu bilimlerinin yanısıra çizim, biyometrik, fizik, kimya, tarih ve coğrafya gibi modern bilimler de öğretmişlerdir. 1907 yılında İstanbul ve Şam'da eğitim görmüş düşünür Mahmut Tarzi'nin vasıtasıyla bazı Türk öğretmenler de öğretmen olarak kabul edilmiştir. Bunlar zaman içerisinde olayların ve ülkenin yönetimi ve yönetim biçimi

²⁵ Mohammad Halim Tanweer, **Tarihk ve Roznamanegari Afghanistan**, Saboor Yayınları, Peşaver, Pakistan, 2000, ss. 46-47.

konusunda düşünmeye cesaret edebilmişlerdir. Böylece anayasal reformların ilk adımları atılmıştır. Bu okulda çekirdeği atılan bir hareket meşrutiyet adı altında varlık göstermiştir. 1909 yılından önce bu hareketin ana karakterleri onar kişilik gizli gruplardan ulusal gizli topluluk veya İslam fedakarları ya da Afgan kardeşler isimleri adı altında kurulmuş, yaklaşık 50 kişilik Meşrutiyet hareketinin üyeleri 1909 yılında tutuklanıp ya idam edilmiş ya da hapse atılmışlardır.

Habibullah Han yönetimi devir aldığı ilk sıralarda getirdiği yeniliklerden biri de Sirac-ü-l-Ahbar adında gazetenin kurulması olmuştur. Afganistan'da ilk entelektüelleşme hareketi birkaç din aliminin birleşip Siracü'l Ahbar Dergisi'nin her onbeş günde bir sayısının çıkarılmasını başlatmışlardır. Bu gazete Mevlevi Abdurravuf gözetiminde 1906 yılında tek bir sayı basıldıktan sonra bilinmeyen bir nedenle baskısı durdurulmuştur. 1911 yılında Kral Habibullah Han'ın oğlu ve Mahmut Tarzi'nin damadı olan Enayatullah Han'ın yardımıyla Sirac-ü-l Ahbar'ın haftalık yayınlanması tekrar başlatılmış ve 1918 yılına kadar haftalık basılmıştır. Siracü'l Ahbar'ın yayınlanması halkın bilinçlenmesi halkın siyasal uyanışlarına büyük rol oynamıştır.

1910'lu yılların sonlarına doğru modern nasyonalizm düşüncesi İstanbul ve Şam'da eğitim görmüş düşünür Mahmut Tarzi'nin fikirleri etrafında varlık göstermiştir. Katılım hareketlerinin ilk kıvılcımlarının ardından siyasal hareketler başlatılmıştır. Siyasal hareketlerin çalışmaları genellikle iki boyutlu olup, bunlardan biri İslam kültürü çerçevesinde sosyal reformasyon ve yabancı kültürlerle karşı mücadele vermek, diğeri de İngilizlere karşı Afganistan'ın bağımsızlığını kazanması ve İngilizlere karşı ülke çapında cihad ilan etmesi olmuştur. 1915 yılında Cemiyet-i Hidmetgaran-i Hüdaî Abdulgaffar Han tarafından kurulmuştur. Abdulgaffar Han gençleri bağımsızlık mücadelesi için teşvik etmiştir²⁶. Yine fikirlerinin esasını İngilizlere karşı mücadeleye dayandıran başka bir siyasal örgüt aynı dönemde kurulan Hizbullah hareketidir. Afganistan'da 1. meşrutiyetçiler hareketi adıyla bilinen bu siyasal örgütlenmelerin temel istekleri Afganistan'daki yönetim biçiminin monarşiden parlamenter rejime geçişi olmuştur. Daha sonra 2. meşrutiyet hareketi ortaya çıkınca

²⁶ Zahir Tanin, *Afghanistan Dar Karn-i Bistum 1900-1996*, 2. Baskı, Tahran, 2005. s. 101.

amacı toplumsal reform getirmek ve zararlı gelenek ve göreneklere karşı çıkmak olmuştur.

Amanullah Han 1919 yılında iş başına gelince modern nasyonalizmin bir üyesi olarak bağımsız yenilik programlarını uygulamaya çalışmıştır. Amanullah Han 24 Şubat 1919 tarihinde Afganistan'ın bağımsızlığını ilan etmiştir. Ardından İngilizlere karşı cihat önderliğini üstlenmiştir. İngilizler de 1. Dünya Savaşı'ndan yorgun durumda oldukları için Amanullah Han'ın bu isteğini kabul etmişlerdir. İngilizler Kabil konferansından sonra 22 Kasım 1921 tarihinde Afganistan'ın bağımsızlığını resmi bir şekilde onaylamışlardır. Amanullah Han halkının dini değerlerine ve geleneklerine aykırı birtakım yeniliklere başvurmuştur. Toplumun dini ve kültürel yapısını dikkate almadan din ile siyaseti birbirinden ayırmaya çalışmıştır. Batı ve Avrupa tarzı kıyafetleri benimseyip başörtüyü kaldırmak istemiştir.

1920 yılında ilk radyo istasyonu Alman uzmanlarının yardımıyla Kabil'de kurulmuştur. Fakat bu radyo istasyonu hükümet tarafından idare edilmiş ve her zaman hükümetin istediği programları yayınlmıştır.

Amanullah Han kabile önderlerinin gücünü zayıflatmak için orduda ve vergide bağımsız reform programını ele almış, ancak başarılı olamamıştır. Çünkü kabile önderleri ve dini liderler birleşip ayaklanmışlar ve bu ayaklanmalarına dini boyut verip halkın desteğini alabilmeyi başarmışlardır. Bu sıralarda Habibullah Kalakani isimli bir savaşçı krallık sarayını kuşatıp 19 Ocak 1929 tarihinde Kabil yönetimini ele geçirmiştir²⁷. Modern Afganistan'da ilk defa Peştun olmayan bir Tacik Kabil'in kuzey dağlarından gelip Kabil yönetimini ele geçirmiştir. Habibullah Kalakani'nin bir yıllık yönetimi ve Peştun kabilelerinin tek bir lider etrafında toplanamamaları o dönemde Peştunların siyasi dağınıklığı ve istikrarsızlığını göstermektedir.

Daha sonra Peştun kabile büyükleri Muhammadzai subaylarından Nadir Han'ın kral olmasına karar vermişlerdir. Nadir Han sürgün edildiği Fransa'dan Afganistan'a dönerek Habibullah Han'ı ortadan kaldırmış ve Musaheban ailesi adı altında bir yönetim kurmuştur. Musaheban ailesinin iktidarı 1973 yılına kadar sürmüştür. Bu da Afganistan tarihinin en uzun siyasi iktidarı olarak bilinmektedir.

²⁷ Abdulali Arghandavi, **Khateraha ve Tahlilha**, Çev., Hamid Ilmi, Sabur İslami Yayın Merkezi, Peşaver, 1998, s. 21.

Kabile büyüklerinin desteğiyle iktidarı ele geçiren Nadir Han kabile önderlerine büyük devlet imkanları sağlamış fakat kendi kardeşleri diğer aile bireyleri ve akrabalarını hükümetin önemli pozisyonlarına atamıştır; ancak halkı, hakkı olan imkanlardan mahrum bırakmıştır.

Afganistan gençleri uzun zamandan beri değişik gerekçelerle ya yönetime katılmaktan uzaklaştırılmışlardır ya da lider konumunda olanlar tarafından siyasi istismara uğramışlardır. Zaman zaman da gençlerin sabrı tükenmiş ve seslerini zulme ve adaletsizliğe karşı yükseltmişlerdir. Bunun en bariz örneği Abdulhalik'tir. Abdulhalik 1916 yılında Kabil'in fakir ama aydın bir ailesinde doğmuştur. Abdulhalik'in dedesi Abdurrahman Han döneminde Gazne Şehrinin Dayfulad ilçesinden Kabil'e göç etmek zorunda kalmıştır. Abdulhalik'in babası çok kültürlü bir yapıya sahip olmakla beraber İngilizce, Fransızca ve Rusça dillerini iyi derecede öğrenmiştir. Abdulhalik'in babası Mevladad, Abdulhalik'in yetiştirmesine çok özen göstermiştir bu yüzden Abdulhalik ciddi, kararlı, biraz sinirli ve aynı zamanda devrimci özelliklere sahip olmuştur²⁸. Abdulhalik Kabil'in Necat Lisesinde okumuştur. Genç Abdulhalik devrimci yapısıyla çevresine ve vatandaşlarına yapılan zulüm ve adaletsizliklere tanıklık etmiştir. Bu yüzden fazla dayanamayıp 6 Kasım 1933 tarihinde Kral Nadir'in de katıldığı bir tören sırasında planladığı gibi belindeki tabancasını çıkararak Kral'ı bir kurşun omuzuna bir kurşun da ağzına sıkarak öldürmüştür. Daha sonra Abdulhalik, çevresindeki arkadaşları, ailesi, birçok öğretmeni, okulunun müdür yardımcısı, milli eğitim bakan yardımcısı ve çok sayıda masum insan Kral'ın yakınları tarafından idam edilmiştir²⁹.

Nadir Han'ın halefi Zahir Şah (1933-1973) da babasına benzer bir politika takip edip nüfuz sahibi kişileri etkisiz hale getirmek amacıyla değişik bahanelerle bölgesinden uzaklaştırıp diğer bölgelerde devlet dairelerinde görevlendirmiştir. Başkentte nüfuz sahibi kişileri diğer illere başkent dışındaki nüfuz sahibi kişileri de Kabil'de görevlendirmiştir. Kabil'de bulunan kişiler Kabil dışına çıkma iznine sahip olmamışlardır. Kabil dışına çıkmak isteyenler dönemin Başbakanı ve Savunma Bakanı olan Mohammad Hashim Han'dan izin almaları zorunlu olmuştur. Diğer taraftan Kral Zahir uluslararası imkanların peşine düşmüştür. Bu politika kademeli

²⁸ <http://www.hambastagi.org>, (Erişim Tarihi, 03. 05. 2018).

²⁹ <http://www.ariaye.com/ketab/mamoon/khaleq.pdf>, (Erişim Tarihi, 18. 03. 2018).

olarak devletin ve siyasi rejimin kontrolü altında olan ekonominin gelişmesine neden olabiliyordu. Her ne kadar Musaheban ailesi reformlara Peştun nasyonalizmin ekseninde ilerlediyse de bu reformlardan peştun toplumunun belli bir kısmının güçlenme amaçları açıkça ortadadır. 1930–1940 yılları arasında Alman danışmanlarının etkisiyle Peştun kabileciliği ortaya çıkmış, kalkınma projeleri sadece Peştunların yaşadığı bölgelerde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Veyiş Zulmeyeran ve Öğrenciler Birliği olmak üzere iki siyasi süreç başlatılmıştır. Veyiş Zulmeyeran Peştun nasyonalizmin ekseninde meşrutiyet, demokrasi ve toplumsal adalet için faaliyet göstermiştir. Bunlara ek olarak üyelerinin arasında sosyalizm düşüncesini besleyenler de var olagelmıştır. Öğrenciler Birliği 1949 yılında Kabil Üniversitesi'nde siyasi ekoldan daha çok yenilikçi bir hareket olarak varlık göstermiştir. Bu hareketin herhangi bir devrimsel veya işçilik alt yapısı olmamıştır. Bu hareket Kabil Üniversitesi'nde bilimsel bir birliğin ekseninde dini duygularla başlatılmıştır. Bazı tarihçiler de Öğrenciler Birliği'nin Davut Han tarafından desteklendiğini iddia etmekte idiler. Zira ailevi kargaşalardan rahatsız olan Kral Zahir bu sorunları çözmek için rejimi mutlak monarşiden meşruti monarşiye değiştirip yürütme yetkilerini krallık ailesine ait olmayan kişilere devretmek istemiştir. Bunun için 27 Mart 1963 tarihinde bir anayasa komisyonu oluşturmuş, komisyon anayasayı hazırlayıp Kral'ın onayına sunmuştur. Bu anayasaya göre Afganistan vatandaşlarına partiler kanunu çerçevesinde parti kurma hakkı tanınmış, fakat bu anayasanın 24. maddesine göre krallık ailesine ait bireyler herhangi bir partiye üye olamaz, başbakanlık yapamaz, bakanlık yapamaz, meclis üyesi olamaz ve yüksek mahkeme üyesi olamazlardı. Böylece Kral Zahir, 6 Eylül 1953'ten beri Başbakanlık yapan kuzeni Serdar Muhammed Davut Han'ı 1963 yılında görevden uzaklaştırmıştır.

Bu sıralarda siyasi partiler gayri resmi bir biçimde destekledikleri ülkelerin desteğiyle kurulup siyasi faaliyetlere başlamıştır. Özellikle Sovyetler Birliği ve Çin Marksizm-Leninizm ve Maoizm düşüncesini ilerletmek için siyasi örgütleri her türlü desteklemiştir. Öte yandan bu hareketlere karşı tutum sergileyen islami hareketler de bu dönemler itibarıyla daha güçlü bir biçimde görülmeye başlamıştır. İslami hareketler yüksek öğrenim görmek için Mısır'a giden öğrenciler 1960'lı yıllardan sonra ülkeye geri dönüp çoğu Kabil Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne öğretim üyesi

olarak giren bu kişiler, Seyid Kutub gibi Mısır'daki Müslüman Kardeşler hareketinin liderlerinin kitaplarını çevirerek birtakım öğrencileri etkilemeye başlamıştır. Yine aynı yıllarda İran'ın Kum ve Irak'ın Necef kentinde bazı kişiler eğitim alarak ülkeye geri dönüp halkı kendi etrafına toplayıp ülkedeki siyasi hareketlerde kendi etkilerini göstermeye başlamıştır. Bunlara ek olarak sadece fikri özelliklerine göre kurulmuş ve herhangi dış ülkenin desteğini almayan partiler de faaliyet göstermiştir.

Solcu kesimler 1965 yılında birleşerek Afganistan Demokratik Halk Parti'sini kurmuşlardır. Kuruluşundan 18 ay sonra Nur Muhammed Taraki ve Babrak Karmal liderliğinde ikiye bölünmüşlerdir³⁰. Her iki fraksiyon da devletin üst düzey organlarının desteğiyle bir devrim gerçekleştirmek istemiştir. Halk partisi köklü bir devrim gerçekleştiremediği için ordu devrim için kestirme bir yol bulmaya çalışmıştır. Solcuların devlet dairelerinde ve orduda çok sayıda nüfuza sahip olduklarından başarılı bir darbe gerçekleştirmelerine zemin hazırlamıştır.

Monarşi dönemlerinde hukuk sisteminde, anayasal değerlere aykırı fikirler ile siyasi partilerin kuruluşu yasak olmuştur. Şöyle ki anayasanın otuz ikinci maddesinde konuyla ilgili net bir şekilde ifade edilmiştir: "Afganistan vatandaşları anayasanın uygun gördüğü şartları göz önünde bulundurarak partinin amacı, partinin faaliyetleri ve koruduğu değerler bu anayasanın herhangi bir maddesine aykırı olmamak şartıyla siyasi parti kurma hakkına sahiptir"³¹.

Bu nedenle; ülkenin durumu ve şartlarını dikkate alarak anayasayı Amerika Birleşik Devletleri, Batı Avrupa ve doğuda Japonya ve Hindistan gibi modern demokratik rejimlere sahip ülkelerin anayasalarına nazaran tamamen demokratik bir anayasa olamamıştır. Zira bir yandan siyasi partilerin kurulmasını ve dolayısıyla islam anayasal değerlere aykırı faaliyetleri, anayasal monarşiyi ve bireysel özgürlüğü yasaklayıp diğer yandan Batının anayasal ülkelerine yetki verilmeyen bazı konularda izin verilmekteydi.

Ancak dönemin hukuk sistemi ve yönetim hiyerarşisi mutlak monarşi olduğna rağmen, anayasa kralın geniş yetkilerini kısıtlamış ve kraliyet ailesinin devlet işlerinde müdahale etmesinden uzaklaştırmıştır. Kişisel güvenlik ve insanların temel

³⁰ Arghandavi, **a.g.e.**, ss. 82 - 83.

³¹. İhsanullah, Nikzad ve Diğerleri, **Afganistan Anayasaları**, Ahmet Yayınları, 2013, Kabil, Madde 6, 25, 31, 32, 37, 41, 97.

hak ve özgürlüklerini garanti altına almıştır. Hukuk devletinin temel ilkesi olan kuvvetler ayrılığına önem verip yargı ve yasama organlarını yürütmenin kontrolü altından çıkarmıştır.

Bununla birlikte anayasa hazırlanırken, dönemin hukuk sisteminde tarih, coğrafya ve antropoloji açıdan var olan merkeziyetçilik sistemin ittifak ve federal bir nizamla dönüşmesi için yeteri kadar gerekçe varolmuştur ve ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla ulusal bağlamda katılımın önü açılmıştır. Ancak anayasayı hazırlayanlar bu konunun hazırlanış ve kabulünü ele almayı ihmal etmişlerdir. Bu mesele seçim bölgelerin nüfus oranının belirlenmesinde dikkate alınmamış, çok sayıda insanın haklarını savunmaktan yoksun bırakıp daha sonraki başarısızlıklara da etkili olmuştur.

Bir diğer önemli faktör parti kanununun onaylanmaması olmuştur. 1964 anayasasının 32. Maddesine göre yasadışı hareketlerin önlenmesi, aşırı partiler ve ilk olarak Perçem ve Halk fraksiyonları, kanunun boşluğundan yararlanarak orduya el uzatıp bazı subayları kendilerine çekmeyi başarmıştır. Bu subayların bazıları örgütsel faaliyetlerin sonucunda bu gruplara katılmıştır. Diğer bazıları daha önceden Sovyetler Birliği'nde eğitim sürecinde Marksist ve Leninist ideoloji'ye katılmış ve bazıları KGB gibi kurumlar tarafından işe alınmıştır. Böylece Halk ve Perçem her biri kendi sırasına göre kolaylıkla orduya nüfuz edip kendilerine bir dayanak oluşturmuştur. Hizb-i İslami gibi diğer partiler de aynı yöntemle başvurmuşlardır. Ancak Hizb-i İslami bunu başaramayıp ordu ve polise nüfuz edememiş ve Moskova politikasını uygulayanları engellemek için çabaları başarısız olmuştur.

Tüm bu faktörlerin birleşmesi sonucunda Muhammed Zahir Şah'ın kuzeni Serdar Muhammed Davut Han orduda küçük bir halka oluşturan Perçem yanlısı komutanların yardımıyla 16 Temmuz 1973 yılında darbe gerçekleştirmiş, generallerin tamamı Hasan Şark tarafından Davut Han'a tanıtılmıştır.

Sayıları üç yüze varan darbeciler üç ve dört kişilik gruplara ayrılmışlar ve her bir grubun üst düzey yetkililerinden birini tutuklamakla sorumlu olmuşlardır. Eğer devletin üst düzey yetkilileri direniş gösterirse öldürmeleri emir olunmuştur. Diğer gruplar aynı anda radyo ve televezyonu ele geçirip üst düzey yetkililerin telefon görüşmelerini kesmekle yetkili kılınmıştır.

Ordununun telekomünikasyon merkezi cihazı komploya katılan bazı kişilerce gecenin yarısı Serdar Muhammed Davut Han'ın evine götürülmüştür. Davut Han onun vasıtasıyla darbe emrini vermiş ve darbe sürecini onunla kontrol etmiştir. Davut Han'ın Afganistan Cumhurbaşkanı olması Rusları ve yol arkadaşlarını sevindirmişse de Davut Han temkinli davranarak hem Rusya'ya hem de Afganistan'daki yandaşlarına karşı mesafeli davranmıştır. Buna karşı 27 Nisan 1978 tarihinde Halk ve Parçam fraksiyonları birleşerek KGB ajanlarıyla başarılı bir darbe gerçekleştirip ilk başta telveizyon istasyonunu daha sonra cumhurbaşkanlığı sarayını ele geçirip Davut Han'ı ve tüm aile bireylerini öldürmüşlerdir. Televizyon ilk defa 1978 yılında Muhammed Davut Han döneminde Japon teknisyenlerinin yardımıyla kurulup yayına başlamıştır.

Halk ve Parçam fraksiyonları yönetimi ele geçirdiğinde ilk başta her iki taraf da eşit düzeyde iktidar sahibi olmuşlardır. Fakat daha sonra her iki taraf da daha çok söz sahibi olabilmek için kendi üyelerini devlet daireleri, ordu birlikleri ve polis kuvvetlerinde yerleştirmeye özen gösterdikleri için aralarında anlaşmazlıklar belirginleşmiş ve nihayetinde Hafızullah Amin Nur Muhammed Taraki'ye karşı başarılı bir darbe gerçekleştirip onu öldürmüştür. Daha sonra taraftarlarını da görevden uzaklaştırmıştır. Hafızullah Amin dönemi halk ile hükümet ilişkileri açısından kırılmalı bir noktaya gelmiştir. Taraflar devlet gücünü rakiplerini zayıflatmak ve yok etmek için kullanmıştır.

1.5. Afganistan Eski Hukuk Sistemi

Afganistan, en çok sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik değişimleri geride bırakan ülkedir. Afganistan'ın hukuk sistemi de İslami fetihlerle beraber Bağdat halifeliği yönetimi altına girdikten sonra şeriat sistemi özellikle Ebu Hanife Bin Numan Bin Sabit mezhebi fikhından etkilenmiştir. Her dönemin yöneticileri herhangi bir nedenle sorunları şeriat ve fıkıh sistemi çerçevesinde halletmeye çalışmışlardır. İnsanların büyük çoğunluğu dini inançları ve şeriata olan güvenlerine dayanarak davalarını ve sorunlarını şeriatla çözmeye çalışmışlar, aksini küfür olarak kabul etmişlerdir. Çoğu zamanlarda şeriat hükmünün aksi veya en azından insanların dine karşı kabul ettiği işlerin başlangıcı bile insanların hükümdarlara karşı başkaldırmalara yol açmıştır.

1920 yılında Kabil’de ilk kez "Adalet Denetimi" adı altında bir kurum kurulmuştur. Ancak 1921 yılında Adalet Bakanlığı adı verilmiştir. Bu bakanlığın kuruluşuyla mahkemelerin kuruluşu ve adalet işleri bu bakanlığa verilmiştir. Hukuk sistemi Türk hukuk danışmanlarının yardımıyla ve "Hükümetin temel yapısına" dayanarak yeni bir statüyü kendine almıştır. Varolan iki aşamalı mahkemeler "Birincil, dava ve temiz yüksek yönetim kurulu" şeklinde üç aşamalı mahkemeye değiştirilmiştir. Bu üç aşamalı mahkemelerin olduğuna rağmen medeni ve ticari davaların öncelikle uzlaşma yoluyla halledilmesi ön görülmüştür. Uzlaşma mahkemeleri başarısız olduğu durumlarda davacılar birincil mahkemeye sevk edilmiştir³².

1964 yılı anayasasının onaylanmasıyla beraber yargı birimi sistematik ve bağımsız olmaya başlamış ve düzenli bir kuruluş şeklini kendine alıp yargı birimi adını almıştır. Geçiş dönminde ve yüksek mahkeme kurulmadan önce yüksek yargı kurultayı kurulmuştur. Yüksek mahkeme 14 Kasım 1967 yılında kurulmuş ve kanun çerçevesinde kuruluşu ve yargı yetkileri, mahkemelerle belli olmuştur.

Ancak daha sonra Anayasa Mahkemesi, başka bir değişikliğe uğrayıp tekrar bağımsızlığını kaybetmiş ve yürütme biriminin bir parçası haline gelmiştir. 1980 yılına kadar yürütme biriminin bir şubesi şeklinde faaliyet göstermeye devam etmiştir. 1980 yılında yargı birimi yürütmenin bir şubesi olmaktan çıkıp yüksek mahkemesi bağımsız bir kurum olarak kabul edilmiş ve günümüze kadar aynı vasıfla devam etmektedir. Mahkemelerin görevleri ve yetkileri "kanun oluşturma ve mahkemelerin yetkileri" 2013 yılında onaylanmıştır.

Afganistan yargı birimi yasanın üçüncü maddesi kanun oluşturma ve yetkiler bölümünde şöyle denilmektedir: "*Yargı birimi hukuka uygun olarak gerçek ve tüzel kişiler arasındaki davaları, devlet de dahil olmak üzere adaleti sağlamak, kişiler ve toplumun hak ve hukukunu korumakla mükelleftir*" Bu yetkiler özel hukukunun şartnamesine göre tüm yargı, hukuki ve ceza kurumlarını içerir. Bu da tüm ceza

---

³² Abdulwahid, Afzali, **Hukuk ve Teori Açısından Sivil Mahkemelerin Temelleri**, İrfan Yayınları, 2014, ss. 49-53.

mahkemeleri, hukuk, çocuk, askeri ve diğer özel mahkemeler için geçerlidir ve bunların en tepesinde yüksek mahkeme yer almaktadır³³.

Anayasanın 116. maddesinde şöyle geçer: "*Yargı birimi Afganistan İslam Cumhuriyeti bağımsız bir organdır. Yargı birimi yetkileri kanunla düzenlenmiş bir yüksek mahkeme, istinaf mahkemeleri ve ilk duruşma mahkemelerinden oluşmaktadır. Yüksek mahkeme Afganistan İslam Cumhuriyeti yargı organının en üst düzeyinde yer almaktadır*".

Aynı şekilde anayasanın 120. maddesinde yargı organının yetkileri şöyle ifade edilmektedir: "*Yargı organının yetkileri, hukuka uygun bir şekilde gerçek veya tüzel kişilerin davaları; davacı veya sanık olarak mahkeme hüçürüne çıkanların davalarını incelemektir*".

Afganistan hukuk sisteminde devlet yasaları genellikle Nadir Şah Afşar'ın komutanlarından biri olan Ahmet Şah Abdali'nin 1747 yılında bu günkü Afganistan'ın kurulmasıyla kabul edilmiştir. Bu dönemde yargı meselesi alimlerin tekelindeydi. Merkezi hükümetin alimler ve müftülere birçok yetkiler ve avantajlar tanıdığı için karşılıklı olarak onlar da devleti desteklemişlerdir.

Amir Dost Muhammed Han döneminde mahkemeler ve hukuk sistmei mahkeme ve kutval şeklinde iki gruba ayrılmaktaydı. Ama gerçek anlamda davaların sonuçlanması şeriat kaynaklarından beslenen mahkemelerde olmuştur. Ama mahkemeden çıkan önemli kararlar kralın onayıyla yürürlüğe girmiştir.

Amir Şir Ali Han döneminde reform programları Sayed Cemaliddin'in rehberliğinde gerçekleşmiştir. Eğitim sistemi ve kurallar sistemi eklenmiş bunların arasında önemli fikhî kitaplardan yararlanarak 41 bab'ta düzenlenmiş Emir'in fetvaları veya teşrihu'l cerayim adı altında kanunların toplamından da bahsedilebilir.

Gerçek anlamda ilk defa ülkenin tamamının kontrolünü ele geçirecek güçlü merkezi bir hükümet Abdurrahman Han döneminde Kabil'de kurulmuştur. Abdurrahman Han 1883 yılında iktidara geldikten sonra kendi döneminden önceki cinayetler, hırsızlıklar ve yaralanma vakalarının yargılanmayacağını açıklayıp kendi saltanatı süresince işlenen her türlü cinayet ve suçların müsebbibleriyle yasal işlem yapılacağını açıklayıp halkı uyarmıştır. Onun sözleri aşağıda harfiyen nakledilmiştir:

³³ "**Afganistan İslam Cumhuriyeti Yargı Kurumu ve Yetkileri**", Resmi Gazete, Sayı 1109, adalet bakanlığı, 30 Haziran 2013.

"Artık kimse cinayet işleyemez ve yasa dışı işlere bulaşamaz; birisinin suç veya ihanet yaptığı durumda Allah'ın ve Resül'ünün emirlerini esas alarak; alimlerin fetvalarına göre derhal cezalandıracağız. Devlete karşı işlenen suçlar ağır bir şekilde ukubat ve yasa tarafından cezalandırılacaktır veya gerekli görüldükçe hayırseverlik ve bağışlanma da söz konusu edilecektir³⁴.

Adalet sisteminin temelleri bu dönemde yargıçlar temeli "*Yargıçların Rehberi kitabı*" olarak da bilinmekteydi. Bu kitap Abdurrahman Han iktidara geçtikten beş yıl sonra bastırılmıştır. Bu kitapta, Afganistan tarihinde islam hukuku devlet tarafından bastırılıp uygulandığı ilk örnektir; bununla birlikte çoğu suçların cezası Hanefi fıkhı temellerine dayanarak belirtilmiştir."

Buna göre mahkemelerin ilkeleri ve yargıları Hanefi mezhebine göre uygulanmıştır. Aynı şekilde hukuki sorunları gidermek ve hükümleri uygulamak amacıyla valiler tarafından "Kanunname Defteri" olarak başka bir düzenleme geliştirilmiştir. Bu defterler bir nevi yargı konularını kapsamaktaydı. Burada dikkat edilmesi gereken husus şu ki Abdurrahman döneminde halk mahkemelerin kararlarına karşı itiraz etme hakkına sahip olmamıştır. Yani yargı konuları tek etaplı olmuştur. Yapılan şikayetlerin incelenmesi amacıyla merkezde daha yüksek bir mahkeme kurulmasına karar verilmiştir. Bu yüksek mahkeme bir tür istinaf mahkemesiydi ve ilk etap mahkemelerin hükümleri tekrar gözden geçirmekle görevlendirilmiştir.

Örf de yerel düzeyde davalarda büyük bir rol oynamıştır. Ayrıca Amir Abdurrahman Han Allah'ın yer yüzündeki halifesi olan ve hem siyasi hem de dini liderliği anlamına gelen "Müminlerin Emiri" veya müminlerin komutanı lakabını kendine vermiştir. Bir kraliyet kararnamesi örneği, tüm devlet memurlarının Amir'e vefalı olmak durumunda olmuşturlardır. Herhangi bir kamu görevlisi Amir'e karşı veya devlette yolsuzlukla suçlanırsa gözaltına alınır veya da mallarına el konulmaktaydı.

Abdurrahman Han döneminde yargıçlar rehberi kitabında belirtilen suçlar ikiye ayrılmıştır. 1. suçların özel cezaları, diğer suçların cezaları ve para cezaları Amir'in isteğine göre uygulanmıştır. Amir bu yetkileri Allah'ın yer yüzündeki halifesi olarak görev yaptığı için kendine mahsus görmüştür. Böylece Abdurrahman

³⁴ Stefen, Ahmet, Hamid M, Khan ve Afganistan Hukuk Eğitim Projesi Üyeleri, 2010- 2011, "**Afganistan Ceza Hukuku Temeli**", s. 15.

Han kanunları tefsir etme ve herkesi yargılama yetkisine sahip olmuştur. Aslında mahkemenin her hükmünü inceleme ve değiştirme yetkisine sahip olmuştur. Kral son yetkili kişi olarak ilan edilmiştir. Aynı zamanda Amir idam hükümlerinde nihai yetkiye sahip olmuştur. Ceza davalarının büyük çoğunluğu "dini mahkemeler" tarafından incelenmekteydi. Bu mahkeme her bir yargı bölgesinde mevcut ve işlemleri bir yargıç tarafından yürütmekteydi. Din alimleri yasayı yorumlamakla ve fetva vermede yargıca yardım etmekteydiler. Şeriat mahkemeleri ya bir camii'de veya kadının evinde bulunmaktaydı. Bu mahkemeler suç eylemlerini incelemekle yetkiliydiler. Ancak çok sayıda suçları yargılamak üzere Kabil'e gönderirdi.

Bu suçlar dolandırıcılık, devlet kayıtlarının manipülasyonu, kaşe sahtekarlığı ve sürgün edilenlere barınaklar sağlamak gibi suçlar olmuştur. Bu dönemde faaliyet gösteren diğer ceza mahkeme türlerinin çeşitleri; ilk etap mahkemesi, ceza ve polis mahkemesi ve kutvali mahkemeleriydi. Bu mahkemeler devlete karşı işlenen suçlar yani kamu düzenini bozmak ve merkezi devletin refahını tehlikeye sürükleyen suçların hükümlerini verirlerdi. Kabil'de Kutvali mahkemesinin başında kutval bulunmaktaydı ve 600'den fazla polis ve komutanların sorumluluğunu taşımaktaydı. Kutvali mahkemesinin hakim lakaplı bir memuru vardı ki hem kadı görevini yapar hem sorgulayıcı bir görevi üstlenirdi.

Abdurrahman döneminde Afganistan ikili sistem bir ceza mahkemesine sahipti. Olguların çoğu İslam hukukuna göre incelenirken kutvali ilk etap mahkemesinde az sayıda olaylar incelenmekteydi.

1.5.1. İkili Mahkeme Sistemi (1919-1964)

Amanullah Han döneminde ikili mahkeme sistemi yazılmış ve Afganistan anayasasının başlangıcında devam etmiştir. 1922 anayasası açık bir şekilde yargı sistemini kabul etmiştir. Bu anayasanın 51. maddesine göre "*herkes kendi haklarını korumak için mahkemelerde her türlü meşru vasıtayı önerebilir.*" Bu maddenin hükümleri suç işleme konularıyla ilgili ikili mahkeme sisteminin devam etmesinde rolü büyük olmuştur.

Yargı birimleri arasında farklı alanlar olduğu halde islami mahkemeler ve başlangıç mahkemeleri arasındaki iş bölünmesi belli olmamakla beraber fermanlar Amir Amanullah Han tarafından bir laik bakış açısıyla onaylanmıştır. Cezalar genellikle İslam hukukunda olduğu gibi kabul edilmiştir.

Dikkat edilmesi gereken, davalarda daima şeriat var olagelmış hatta bazen anayasadan da üstün tutulmuştur. Şöyle ki; yasalardan önce genellikle anlaşmazlıklar şeriat veya meclisler tarafından sonuçlanmakta ve çoğunlukla müftü denilen ve merkezi hükümetin temsilcisi rolünü onayayan kişiler tarafından uygulanmaktaydı³⁵.

Örnek olarak, başlangıç mahkemesi genellikle devlet bakanlarınca hırsızlık yapılan para konularıyla ilgilenmiştir. Bununla beraber hırsızlık İslami yasalarca suç kabul edilmiş ve İslami mahkemeler incelemekle sorumlu tutulmuş ve yetkili kılınmıştır.

Yargının müdahale alanının varlığı her iki mahkeme arasında hangi mahkeme konuyla ilgilenme yetkisine sahip olmuş ve "bir mahkeme başka mahkemenin verdiği kararların aksine yasal olarak işlem yapabilir mi"? sorusuna, 1922 yılındaki anayasanın yeniliklerinden biri, özel durumlarda hüküm veren yüksek seçim kurulu daha doğrusu Amir'in nihai yetkilere sahip olmayışı ki bu durumda bu mahkemelerin yetkileri çok daha sınırlı olmuştur³⁶. Anayasanın 56. maddesine göre yüksek mahkeme geçici olarak sadece devlet bakanlarının yargılamaları için kurulmaktaydı³⁷. Aslında bakanların davalarını üstelenen başlangıç mahkemesinin yetkilerinin büyük bir kısmını yüksek mahkeme kendine devretmiştir. Üçüncü mahkemenin oluşturulması adli rekabeti daha karmaşık hale getirmiştir.

Bununla birlikte, her iki mahkemede hem başlangıç mahkemesi hem de islami mahkeme ölüm cezası dışında hâkim tarafından verilen hükümler derhal uygulanmak durumundaydı. İdam cezasinin ilk istinaf mahkemesi tarafından sonunda da bizzat Kral tarafından onaylanması gerekli görülmüştür. Diğer durumlarda sanık sadece kredi cezası veya hüküm kararına itiraz edebilme hakkına sahip olmuştur. Kral devlet bakanların davaları dışında diğer bütün davalarda nihai kararı verecek kişi olarak kabul edilir ve ceza sorumluluk geçerliliği ile ilgili karar vermekle yetkili kılınmıştır.

1922 anayasası da ilk defa önemli prensibi, "Yasanın suç görmediği hiçbir eylem suç değildir" (*nullem crimen sine lege*) veya yasallık ilkesini kanunlaştırmıştır.

³⁵ Afzali, a.g.e., s. 50.

³⁶ Stefen, Ahmet, Hamid M, Khan ve Afganistan Hukuk Eğitim Projesi Üyeleri, 2010- 2011, "Afganistan Ceza Hukuku Temeli", s. 19.

³⁷ İhsanullah, Nikzad ve Diğerleri, **Afganistan Anayasaları**, Ahmet Yayınları, 2013, Kabil, Madde 51, ss. 35- 51.

1922 Anayasasının 21. maddesi şöyle diyor: "*Adalet divanındaki genel davalar şeriat prensipleri, hukuk mahkemeleri ve ceza mahkemeleri ilkelerine göre karar verilecektir*".

Ancak bu ilke kavramların anlamını 2003 yılındaki anayasada öngörüldüğü gibi bildirmemektedir. 1922 anayasası 21. maddesi, Afganistan hukukunda dikkatleri çekecek gelişmeler göstermiştir. Bu ilkeye göre; her bir davanın hükmü yasalara uygunluk içerisinde olmalıdır. Burada kayda değer bir husus şu ki 1922 yılındaki anayasasının 21. maddesine karşı görüşler mevcuttur. Zira bu maddeye göre davaların çözülmesinde geleneksel ve yerel kurumların devlet ceza kanunu ve islami resmi yasalarına karşı gücünün azalmasına neden olabilmekteydi.

1922 yılındaki anayasanın onaylanmasıyla suçların da cezası onaylanmıştır. Bu onaylanma müftü ve kadı'nın ceza tahsisine ilgili takdirini belirgin dercede ortadan kaldırmıştır. Bu anayasanın 24. maddesinde şöyle geçiyor: "*Ceza genel yasasında gelen hükümler dışında hiç kimseye ceza impoze edilemez 1924 yılındaki büyük meclis Loya Jirga'da alimlerin büyük çoğunluğu İslam hukuna göre tarafların davalarında hüküm verecek olan kişiler alimlerdir*". Gerekçesiyle bu talebe şiddetle karşı çıkmışlardır. Amanullah Han, kendine göre suçlu bir kişi suç işlerken ne tür bir cezayla karşı karşıya olduğunu biliyor nedeniyle sabit cezaların daha fazla cinayetleri engellemek düşüncesinde olmuştur³⁸.

Suçların cezasının kanunlaştırılmasına karşı alimlerin genel muhalefetine dayanarak 1922 anayasası ayarlanmıştır. Buna göre kadınlar ve müftüler cezaların tahsisinde daha çok esneklik kazanmıştır. Düzenlemeden sonra anayasanın 22. maddesinin hükmü şöyledir: "*Her türlü işkence yasaklanmış, şeriat emirleri ve şeriat hükümlerine uyum içerisinde olan hükümlerin dışında kimseye ceza verilemez*" Bu düzenlemenin etkisi olarak yasal olmayan cezalara açık ve seçik bir şekilde izin vermiştir.

Nadir Şah döneminde, yasallık ilkesi sınırlı olmuştur. 1931 anayasasının 19. maddesinde şöyle geçiyor: "*Her türlü işkence askıya alınmıştır. Şeriat hükümleri ve devlet yasaları çerçevesi dışında kimseye ceza verilemez*". Bu maddede 1922 anayasasının 24. maddesi gibi cinayetlerin cezası işlenmeden önce belirlenmesi

³⁸Stefen, Ahmet, Hamid M, Khan ve Afganistan Hukuk Eğitim Projesi Üyeleri, 2010- 2011, "**Afganistan ceza hukuku temeli**", s. 19.

gerekmektedir gibi taleplerine işaret etmemiş, yerine çoğu suçların cezalarını islam hukukuna havale etmiştir.

Aslında 1931 yılın anayasasının 87. maddesinde şöyle ifade mevcuttur: *"Adliye mahkemeleri tüm şeriat davalarının başvurduğu tek mahkemedir"*. 1922 ile 1964 yılına kadar sorumlulukların dağıtımı islami mahkemeler ve başlangıç mahkemeleri arasında devam etmekteydi. Bununla birlikte; devlet tarafından ilan edilen hiçbir kapsamlı suçların listesi olmamasına karşın yerine geçerli mevzuata sahip bir takım kraliyet kararnameleri dikkat çekmiştir.

1.5.2. Tek Dereceli Mahkemeler Sistemi

Zahir Şah dönemi (1964) anayasası şimdiki ceza yargı sisteminin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Afganistan anayasasında ve özellikle ceza hukukunda üç değişiklik dekkat çeker. Yasallık ilkesinin açık kabulü, hukuk sisteminin birliği ve yüksek mahkemenin kuruluşu. İlk olarak 1964 anayasası daha önceki anayasalarla karşılaştırıldığında geniş bir yasallık konumu kazanmıştır. Nitekim, yasallık ilkesi 1964 yılın anayasasındaki düzenlemelerini mevcut anayasada da korumuştur. 26. maddeye dikkat edilmelidir; *"Hiçbir eylem işlenmeden önce yasalarda suç kabul edilenlerin dışında suç kabul edilmemektedir. Hiç kimse yetkili mahkemenin verdiği açık hüküm dışında cezalandırılmaz. İşlenmeden önce kanun tarafından cezası belli olan suçlar dışında hiç kimse cezalandırılmaz. Hiç kimse hukuka aykırı bir sebeple tutuklanamaz veya takibe alınamaz. Yetkili mahkemenin kararı veya yasalara aykırı bir şekilde hiç kimse göz altına alınamaz. Asıl olgu sorumluluk dışı tutmaktır. Kesin yasalarda suçlu kabul edilmediği taktirde sanık, masum kabul edilir"*.

Böylece 1964 anayasası açıkça yasallık ilkesini benimsemektedir. Bu mesele Kral Zahir Şah'ın gayretiyle ceza hukukunu geliştirmek amacıyla kabul edilmiştir. Bu yasa suç kabul edilen davranışların geniş bir listesini sağlamaktadır. Daha da önemlisi, 1964 anayasası, İslami mahkemeler, başlangıç veya yargı mahkemelerini tek bir sistem içinde birleştirmiştir.

Anayasa hangi mahkemenin adli mahkeme olduğunu belirtmiştir. 1964 anayasasının 98. maddesinde açık bir şekilde şöyle geçmektedir: "Yargı birimi, yüksek mahkeme ve sayıları yasalarla belirtilen mahkemelerin birleşiminden meydana gelmektedir. Yargı biriminin yetkileri devlet de dahil olmak üzere gerçek ve tüzel kişilerin tüm davalarına yasalar gereği hüküm vermektir".

Anayasa hukuk sisteminin oluşturulmasından sonra mahkemelerde kullanılmak üzere bir yasa çıkarmıştır. 1964 anayasası 102. Madde: *"Mahkemeler davalarda bu anayasanın hükümlerini ve devlet yasalarını kullanır, ne zaman ki başvuru davalarla ilgili anayasa ve devletin diğer yasalarında herhangi bir hüküm mevcut değilse, mahkemeler adaleti en iyi şekilde uygulamak düşüncesiyle İslam şeriatı ve Hanefi fıkhı ilkelerine bakarak karar vermekle yetkili kılınmıştır."* Bu yüzden, Afganistan ceza hukukunun genel ilkeleri büyük ölçüde değişmeden kalmıştır. Teorik olarak devlet yasalarının İslam hukukuna tercih edilmiş olması Afganistan resmi yasalarında önemli bir değişimdir. Bu yüzden, ceza davalarında uygulamasının etkisi çok az olmuştur.

Mevzuat hukuku, kısas ve had gibi suçların takip edilmesi hususunda İslam hukuku esas alınmıştır. Oysa ki suçların cezasının hükmü 1923 anayasasında devlet yetkili kılınmıştır. Bu yüzden de Afganistan ceza hukukunun genel ilkeleri büyük ölçüde değişmeden kalmıştır. 1964 anayasasının bir diğer önemli yeniliği mahkeme sisteminin birleştirmesine yöneliktir³⁹. Özellikle, ilk duruşma mahkemeleri islami mahkemelerin işleyişini benimseyerek genel mahkemelerin yargısı gibi olmuş böylece Afganistan'da tüm ceza suçlarıyla ilgilenmiştir. 98. maddenin tanık olduğu bir diğer önemli gelişme, suçların cezasının son hükmüne nihai görüşünü verecek yüksek mahkemenin kuruluşuydu. Kralın da anayasanın 101. maddesinde fıkralar halinde ifade edildiği gibi hukuk sisteminde kabul edilmiştir.

"Mahkemelerin kesin kararlarının tamamının uygulanması vaciptir. Sadece kişinin ölüm cezasının hükmünün uygulanması kralın onayını gerektirecek " anayasanın 10. maddesi açıkça yüksek mahkemenin önceki gibi kralı nihai karar verecek kişi olarak kabul etmiştir.

Bu konu 98. maddeyle uyum içerisindedir: "Bütün mahkemeler her türlü müdahaleden bağımsız hareket eder. Yargı sistemi ilk defa yürütme biriminin etkisinden arındırılmış ve bağımsız bir devlet organı olarak resmiyete kavuşmuştur".

1965 yılında, ceza mahkemelerinin yasa ilkesinin oluşturulması tutuklama, soruşturma, gözaltına alma, karar verme ve cezalandırmaya normatif bir hale

³⁹ Stefen, Ahmet, Hamid M, Khan ve Afganistan Hukuk Eğitim Projesi Üyeleri, 2010- 2011, "Afganistan Ceza Hukuku Temeli", s. 19.

getirmiştir. Her ne kadar bu yasa ceza ilkelerini bahis mevzusu etmez ama cezalandırma yasası ilkeleri yargı sistemi birleşmesinin önemli bir unsurudur.

Muhammed Davut Han dönemindeki (1977) anayasa yukarıda belirtilen maddeleri değiştirmeyip ceza hukuku sistemini önemli ölçüde standarize edip genişlettirmiştir. En önemli ürünü, halen Afganistan'da ceza hukukunun kontrolünü elinde tutan 1976 ceza hukukunun kanunlaştırılması olarak kabul edilmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi 1976 ceza hukuku Afganistan'da suç kabul edilen tüm eylemleri kapsamıştır.

1980 geçici anayasasında, kanunların yasallığı ve ilk duruşma mahkemelerinin birliği kendi yerinde kalmıştır. Özellikle Babrak Karmal başkanlığındaki komünist dönemin başında yargı sisteminin dışında daha önceki bütün yasalar askıya alınmıştır. 1987 ve 1990 yılların anayasaları geçmişte olduğu gibi ceza hukuku sistemi el değmeden kalmıştır⁴⁰.

---

⁴⁰ Stafen, Ahmet, Hamid M, Khan ve Afganistan Hukuk Eğitim Projesi Üyeleri, 2010- 2011, "Afganistan ceza hukuku temeli", ss. 15-19.

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN ANAYASALARINA GENEL BİR BAKIŞ

Anayasa ismi ve anayasa göstergesinin var oluşu çok eskilere dayanmamakla beraber iki yüz elli yıl kadar tarihi vardır. Ancak içerik ve niteliği bakımından insanlık tarihi kadar eskilere dayanmaktadır. Yani insan topluluğu yaşamaya başladığı günden beri var olagelmıştır. Genel anlamda yasanın varoluşu ve özel anlamda anayasanın var olması ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve kademeli olarak insanlığın değişim ve gelişimiyle paralel olarak kanun ilkesi de gelişmiştir⁴¹. 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da siyasi yazıların bir sonucu olarak bu yüzyılda özellikle "Sosyal Sözleşme" Jean Jack Rousseau'nun önemli eseri piyasaya çıkmış ve giderek siyaset alanında savunucu bulmuş ve anayasa konusunu gündeme getirmiştir.

Siyasi ve devrimci grupların önde gelenlerin zihninde mantıksal organizasyon kuruluşundan kasıt milletin kararıyla yazılı bir belge şeklinde ilan edilip kurulmuş ülkenin yüksek güçleri ve tüm toplumsal üyelerinin anlaşmasını sağlayan bir sivil toplum kurumunun toplumsal sözleşmeye, günümüz tabiriyle anayasaya dayalı olmalıdır. Vatandaşların birbirlerine karşı görev ve sorumlulukları belli olmalıdır. Yasalara uyma ve anayasa lehine söz edildiğinde bunun amacı ülkenin siyasi rejimi, toplumsal-siyasal reformlar ve milletin özgürlüğünü revize etmektedir. Bu yüzden liberaller, reformistler ve otoriter rejimlerin savunucuları buna karşı çıkmışlardır.

Kuzey Amerika'daki İngilizlerin 13 sömürgesinin devrimcileri ve hürriyetçileri 7 yıl mücadeleden sonra 1776 yılında yeni anayasa ışığında yeni Amerika'nın bağımsızlığını ilan etmiştir. 1789 yılında Farnsız devrimi gerçekleşmiştir. Devrimcilerin ilk amacı bildirgelerin yayınlanması ve anayasanın kanunlaştırılması şeklinde yayılmıştır. Anayasanın kanunlaştırma fikri giderek uluslararası bir boyutu kendine almış, diğer ülkelerin devrimcileri de bu fikri benimsemiştir. Böylece bugün dünyanın birçok ülkesi anayasa kurucu yönetim üyelerinin özel işlemleri sonucunda medeni ve yazılı anayasalara sahiptirler. Bu kuralın tek bir istisna ülkesi İngiltere olmuştur⁴².

⁴¹ Abul Fazıl kadı Seyid, **Temel haklar gereksinimleri**, Tahran, Eylül, 2006, s. 8.

⁴² Seyid, **a.g.e.**, ss. 5-8.

2.1. Afganistan Anayasasının Tarihsel Süreci

Bu açıklamalardan anayasanın ruhu ve içeriği açısından insan hayatında köklü bir geçmişe sahiptir. Devletin gelişiyile eş zamanlı olmakla beraber resmi tarihi açıdan çok geçmişe sahip değildir. Zira en eski resmi yazılı anayasa 1776 yılında Amerika Birleşik Devletleri Virginia eyaletinde kabul edilmiştir. Ancak bu anayasa zayıf düzenlenmiştir. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'nin temsilcileri 25 Mayıs 1787 tarihinde 11 yıl öncesi yani 4 Temmuz 1776 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Bağımsızlık Bildirgesini ilan ettiği salonda toplanıp yeni anayasa taslağını hazırlamaya başlamışlardır. Bu sözleşme 17 Eylül 1787 tarihinde Amerika Federal Devletleri yeni anayasası olarak kabul edilmiştir. 4 Mart 1789 tarihinde eyaletlerin önde gelen liderleri olarak bilinen 55 kişi temsilci tarafından resmi bir şekilde kabul edilen bu yasaya göre merkezi hükümet federal sistem üzerine kuruludur. Her ne kadar bu yasa şu ana kadar 27 kere değişikliğe uğramışsa da aslı olduğu gibi durmakta ve Atlantik Okyanus'undan pasifik okyanusuna kadarki 50 eyaletin 240 milyon kişinin hayatını yönetmektedir.

Anayasa kavramı 18. yüz yıldan beri farklı anlamlar ve terimlerle kullanılmıştır. Mesela ticari dernekler, siyasi birlikler ve hatta kilise kurallarıyla ilgili kullanılmıştır. Ancak bu kavram 18. yüz yılda alimler ve felsefecilerce akla dayalı siyasi bir kurumu düzenlemek için yazılı bir metin olarak kullanılmıştır. Bu bireylerin hakları ve bu hakların egemen güçlere karşı korunması anlamına gelmekteydi. Toplumsal sözleşme teorisinin ortaya çıkışı o kadar dikkatleri çekmiş ki anayasa adında makul bir yazılı belgenin oluşturulması zorunlu olmuştur. Böylece anayasa liberal felsefenin tarihsel gelişiminin bir ürünü olarak yöneticiler ile yönetilenler arasında, akla dayalı belgesel bir yapı ve aynı zamanda siyaset bilimi sözlüğünde bireylerin haklarını garanti altına alan bir sözleşme olmuştur⁴³.

ABD'den sonra, Fransa ilk yazılı anayasasını 1791 yılında kabul eden 2. ülke olmuştur. Bundan sonra anayasa Avrupa'da bir siyasi hareket olarak geliştirilmiş ve pek çok ülke uğraşılardan sonra kendi anayasasına sahip olmuştur.

Tabiki uluslararası koşullar özellikle 1. dünya savaşından sonra bu hareket hız kazanmıştır. Zira bir yandan 1919'de Almanya'da Weimar ve 1920 yılında

⁴³. Muhammed Tahir Haşimi, **Temel Haklar ve Siyasi Kurumlar**, Yusufzad Yayınları, V. Baskı, Kabil, 2013, ss. 16-17.

Avusturya gibi savaşta yenilen ülkeler yeni hükümet sistemlerine yeni yasalar çıkarmak zorunda kalmış bir yandan da bu savaştan sonra yeni bağımsız ülkeler ortaya çıkmış ve bağımsızlıklarını korumak için yasa çıkarmak mecburiyetinde kalmışlardır. Örnek olarak: 1921 yılında Polonya, 1920 yılında Çek Cumhuriyeti, 1920 yılında Suriye, 1923 yılında Mısır ve 1926 yılında Lübnan ve diğer ülkeler anayasalarını çıkartmışlardır.

2. dünya savaşından sonra anayasa çıkarma hareketi daha çok hız kazanmış ve pek çok Avrupa, Amerika, Asya ve Afrika ülkelerini kapsamı içerisinde almıştır. 1946 yılında Fransa, 1944 İzlanda, 1947 İtalya, 1953 Danimarka, 1961 Türkiye, 1947 Bulgaristan, Macaristan, 1949 Doğu Almanya, 1952 Polonya ve Romanya, 1945 yılında Çin ve diğer ülkeler gibi.

2. dünya savaşının başka bir izlenimi daha sömürgeci imparatorlukların çöküşüne zemin hazırlamak olmuştur. İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika, İtalya gibi imparatorluklar savaştan sonra özgürlük hareketlerinin atmosferi sonucunda dağılıp çökmüşlerdir. Orta Doğu, Asya ve Afrika'da onların yanlarından yeni ülkeler başkaldırmışlar ve her biri bağımsızlıklarının ilk adımı olarak anayasalarını kesinleştirmişlerdir. Buna ek olarak Birleşmiş Milletler üyeliğine üyelik kazanmaya çalışmışlardır. Anayasa adında yazılı bir metin ve uluslararası bir kurumda üye olma bu ülkelerin hukuki ve siyasi özelliği olarak bağımsızlığın iki belirgin özelliği sayılmaktaydı.

Günümüzde, Birleşmiş Milletler ülkelerin çoğu üyeleri yazılı anayasaya sahiptir. Sadece İngiltere, İsrail ve bazı 3. dünya ülkeleri bu sürece katılmamışlar veya bu harekete katılmak istememişlerdir.

2.2. Afganistan Anayasalarını Oluşturan Öğeler

1. Toplumların kademeli değişimi, vatandaşların ve hükümdarların zihinsel hazırlıklarına takiben hükümdarlar kendi iktidar ve konumlarını korumak için vatandaşlara birtakım haklar vererek bir nevi anayasayı kabul etmişlerdir. Zira bazen ayaklanmalara, devrime ve bazı organik kurumların düzeninin bozulmasına neden olabilmekteydi. Doğrusu hükümetler mekanizmaları kullanarak birtakım avantajlar vererek tehlikeli durumu geçici de olsa önleyebilmişlerdir. İngiltere kralı 1215

yılında siyasi ve toplumsal koşulların altında büyük fermanı ilan edip ilk anayasanın temellerini atmıştır.

2. Yeni ülkelerin kuruluşu: Sömürge altındaki ülkelerin bağımsızlıkları ve ülke sahibi oldukları yeni toplum yapısını oluşturan anayasanın onaylanmasına zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda bu ülkelerin bağımsızlığı ve egemenliği senedi olmuştur. ABD 1787 yılında bağımsızlığını İngiltere'den almıştır. Yugoslavya ve Çek Cumhuriyeti, 1. dünya savaşından sonra 1914-1918 yılları arasında Bağımsızlıklarını almışlardır. Hindistan ve Pakistan bağımsızlıklarını aldıktan sonra Orta Amerika ve Güney Amerika ülkeleri Avrupa ülkelerinin sömürgeleri altından çıkınca yeni kurulan bu ülkeler anayasa sahibi olmuşlardır

Rahatsız edici olaylar: Mevcut rejimin çöküşü ve yeni rejimin kuruluşuna sebebiyet veren rahatsız edici devrimler, darbeler ve iç savaşlar gerçekleşmiştir. Fransız İhtilali sonrası 1791 tarihinde Fransa Anayasası, Ekim 1917 Sovyetler Birliği devriminin zaferinden sonra 1918 ve 1924 yılındaki Rusya anayasası, 1906 ve 1907 yılları arasında Meşrutiyet sonrası İran Anayasası ve 1879 yılında İran İslam Cumhuriyeti Anayasası bu gibi olguların arasında sayılmaktadır.

2.3. Anayasa Nedir?

Anayasa, temel hakların kaynaklarından biri olarak, söz konusu hakların temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla temel haklarda öğretilen konular, anayasaya dahil edilmektedir. Temel haklar, yasal ilişkiler ve siyasi müzakerelerin toplumsal haklarından bahsetmektedir. Yani bir yandan kamu kurumlarının karşılıklı ilişkilerini ele alırken diğer taraftan bireylerle siyasi kurumlar arasındaki ilişkileri incelemektedir. Anayasa, sosyal sözleşmeler ve yazılı bir metin olarak, siyasi rejimin genel bir düzenleyicisi olup siyasi kurumlarla bireylerin arasındaki münasebeti devletin emri altına yönetmekte ve söz konusu izlenimleri tartışmaktadır. Anayasa, devlet ve hükümetin kural ve yasalarını, hükümetin nasıl oluşumunu, devlet adamlarının yetki ve sorumluluklarını belirleyen yasalardır. Anayasa hakimiyetin belirleyicisidir. Anayasa, gücün nerede odaklandığını gösteren, hâkim gücün özgürlük ve bireylerin hak ve hukukunun ilişkilerini belirleyen yasalardır. Anayasa, hâkim gücün yürütme, yasama ve yargı birimleri olmak üzere millete karşı sorumluluk ve görevlerini belirleyen yasalardır. Buna ek olarak anayasalar milli

bayrak, milli marş, milli sembol, başkent ve ülkenin en değerli hukuk belgesi ve diğer yasaların düzenlenmesine bir klavuz niteliğinde yasalardır. Hiçbir yasanın anayasa ilkelerine aykırı ve zıt olmaması gerekmektedir.

Bilimsel tanımını elde etmek ve açıklamak amacıyla, tam olarak hangi konuların anayasa kapsamının içine hangilerininse anayasa kapsamının dışında kaldığını öğrenmek için öncelikle Anayasa'nın tanımı beyan edilmelidir. Anayasayı tanımlamak için iki kriter bulunmaktadır. Bu iki kriterin biri standart form diğeri ise finansal ölçütlerdir. Standart formda 2 şey söz konusudur. 1. dış görünüşü yani resmi bir belge teminatı veya bir ofis veyahut da "anayasa" adı altında bir kitabın oluşması 2. ise açık ve net bir şekilde yetkili makamın onayının olması yalnız finansal ölçütlerde teminat belgesi ve yetkilinin makamı gibi durumlar söz konusu değildir. Çünkü finansal ölçütlerde, kural ve yargı kriterlerinin ruhu ve içeriği yani bir madde veya aslı, bir birleşen olarak kabul edilir ki bu da temel haklar hukukunun ruhuna ve mahiyetine belgede (teminat belgesinde) belirlenmemiş olsa da uygundur⁴⁴. Anayasanın tanımı bu iki kriter çerçevesinde her biri ayrı ayrı olarak incelenecektir.

2.3.1. Standart Forma Göre Anayasanın Tanımı

Bu kısımda bazı hukukçular anayasayı şu şekilde tarif etmişlerdir: *"Anayasa, ilke ve kuralların kümesine denir ki bu da ilgili makamlar tarafından onaylanmış bir resmi metin anlamına gelmektedir"*⁴⁵

Hukukçular bir de şu şekilde tarif etmişlerdir: *"Devlet hukukunun temel kurallarının toplamı olarak resmi bir belge şeklinde yetkili makamlar tarafından onaylanmış olmalıdır"*.⁴⁶ Diğer bilim adamları anayasayı şu şekilde tanımlamışlardır: Anayasa adıyla bir belgede toplanıp özel yöntemlerle onaylanmış, kabul olması ve düzenlenmesi değişik şekillerde yapılmış kuralların toplamıdır⁴⁷.

Daha önce de belirtildiği gibi bu tariflere göre yazılı belgede düzenlenip kaydedilen her bir kural ve ilke anayasanın bir parçası olarak kabul edilir aksi halde bu yazılı belgede yer almayan her bir kural ve ilke her ne kadar doğasında temel

⁴⁴ Muhammad Ayoub, Yosufzai, **Temel Anayasal Haklar**, Belh Üniversitesi Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi, 2007, ss. 13-14.

⁴⁵ Abulfazl Kadı, **Temel Haklar ve Siyasi Kuruluşlar**, 1991, s. 91.

⁴⁶ Mohammed Server, Daneş, **Afganistan Temel Hukuku**, İbn-i Sina Yükesk Öğretim Yayınları, 2010, s. 43.

⁴⁷ İbrahim Abdulaziz Şeyha, **Anayasayla İlgili Genel Bir Bakış**, çev. Server Daneş, Tahran, 2001. s. 22.

kural olarak kabul edilirse anayasanın kapsamında değerlendirilemez. Bu nedenle, bu kriterlerle yapılmış tarifler farklı yönlerden eleştirilmiştir.

İlk olarak, İngiltere gibi gelenek ve görenek ilkeleriyle kontrol edilen ve anayasa adıyla yazılı bir belgesi olmayan bir ülke bu tarife göre her ne kadar doğru ve mantıklı bir açıklama olmasa da anayasası olmayan bir ülke kabul edilmiştir.

İkinci olarak, Bazen yazılı anayasası olan ülkelerin de devlet sistemi ve hükümet kurumlarıyla ilgili anayasa metninde yer almayan bazı kurallar ve ilkeler görenek kökenli olup uygulanmaktadır. Örnek olarak Lübnan'da bu kuralların uygulandığını ifade edebiliriz ki Cumhurbaşkanı Maronit Hıristiyan, Başbakan Sunni Müslüman ve Meclis başkanı Şii Müslümandır. Bu ilke Lübnan anayasasında yer almayıp yıllardır temel bir ilke olarak uygulanmaktadır.

2.3.2. Maddi ve Manevi Kriterlere Göre Anayasanın Tarifi

Bu kriter sadece ilkelerin doğasına odaklanır, ilkelerin şekli, kökeni ve statüsüne bakmaz. Bu nedenle, bu kriterlere göre anayasanın tarifi şöyledir: Anayasa metninde yer alan veya metinde yer almayıp göreneklere dayanan veya ülkenin normal yasalarınca onaylı ilkeler ve kuralların toplamına anayasa denir.

Birtakım hukukçular bu kriterleri dikkate alarak anayasayı şöyle tarif eder: Bireysel özgürlükler, üçlü kuvvetlerin yetkileri ve hükümetin üstünde yetkili kurallar ve ilkelerin toplamıdır.

Diğer bazıları şöyle tarif eder: "*Devlete karşı bireylerin hak ve özgürlüklerini, hükümet sistemi, hükümetin organlarını ve bu organlar arasındaki ilişkileri belirleyen kuralların toplamıdır*".⁴⁸

Tarifte bu kriter kapsamlı ve standart bir kriter olup ilk kritere olan eleştiriler bunda söz konusu değildir ama temelde bir sorunu vardır. Hangi ilkeler doğasında temel ilkelerdir hangileri temel ilkeler değildir? Başka bir deyişle temel ilke olup olmama kriteri nelerdir? Bu konuyla alakalı hukukçular arasında fikir birliği yoktur. Bazı hukukçulara göre devlet ve hükümeti organize eden kuralların derlemesidir yani devlet organını alakadar eden mevzular temel kabul edilir.

⁴⁸ Seyid Celaluddin Medeni, **Temel Haklar ve İran İslam Cumhuriyeti Siyasi Kuruluşlar**, Baskı III, 1995, s. 27.

2.3.3. Günümüz Sözlüklerinde Anayasanın Tanımları

Merhum Dehüda diğer filologlara uyumlu olarak yasayı detaylarla kesişen genel bir konu ve detayların hükümleri ondan belli olan bir belge olarak tarif etmiştir. Esas ve Esasi'nin de tekil ve çoğulu Arapça Âsasi kelimesidir. Sözcükte kök, vakıf, kurum, menşe, temel ve alt yapı, bina inşasını başlatmak ve herşeyin başlangıcı demektir.

Hasan Amid'e göre anayasa, devlet ve meclis tarafından toplumun dış işlerini düzenleyip korumak amacıyla eklenen talimatlar, kurallar ve ilkelerin toplamıdır⁴⁹.

Anayasa – kanunlaştırma – idari – kuruluşlar – hükümet rejimi ve devletin kuvvetlerini ve yetkilerini tanımlar⁵⁰. Anayasa: Bir millet veya bir milletin temel yapılarının politikasına hâkim kuralların toplamıdır⁵¹. Anayasa; Ana kural olarak ün kazanmış, ait olduğu toplumun yasa düzenini, ana hatlarını ve yasal çerçevesini özetleyip özel ideolojiden kaynaklanan ve milli haklarını şekillendiren bir belgedir⁵².

2.4. Anayasanın Başlıca Ortaya Çıkış Nedenleri

Konuyu daha iyi anlayabilmek için insanların iki boyutlu varlıklar olduğunu bilmek gerekir; yani insanın hayatı kişisel ve sosyal şeklinde iki boyutta düzenlenmiştir. Kişisel boyutta, insanın kişisel ihtiyaçları, istekleri, arzuları, düşünceleri, inançları, idealleri ve kişisel özgürlükleridir. Ama sosyal boyutta diğer insanlarla ilişkileri söz konusu olur. Bu ilişkiler farklı ve çok renki olduğu için farklı sosyal gruplar ve sosyal yapılar ortaya çıkar. Örneğin kişinin, aile üyeleriyle, akrabalarıyla, kabilesiyle ve milletiyle olan ilişkilerinden farklı ailevi, kabilevi ve milli gruplar meydana gelir ve onun pazarla olan ilişkisi sonucunda esnaf, sınıf ve ekonomik gruplar meydana gelir. Aynı şekilde ulusal ve uluslararası alanda kültürel, endüstriyel, sanatsal, tarımsal, bilimsel, siyasal ve ekonomik gruplar meydana gelir. Bu gruplar toplumda bazı kamu kuruluşlarını meydana getirir ama bu küçük ve çeşitli gruplar devlet adına büyük bir kurumun kapsamında yer alıp hükümet adına

⁴⁹ Hasan Amid, **Amid Farsça Sözlüğü**, Amir Kebir Yayınları, 1984, s. 933.

⁵⁰ Mahmut Nuri Ramazani, **İngilizce Farsça Hukuk Sözlüğü**, Üçüncü Çizgi Yayınları, Tahran, 2001, s. 163.

⁵¹ Mil Ek Mek, **Oxford Sisyeset Bilimi Sözlüğü**, çev. Hamid Ahmadi, Mizan Yayınları, Tahran, 2002, s. 186.

⁵² Şamsuddin Ferhihte, **Ferhihte Sözlüğü**, Zerrin Yayınları, Tahran, 2003, s. 582.

büyük bir şemsiyenin gölgesinde büyüyor ve düzgünce organize edilip faaliyetlerine devam eder.

Devlet objektif ve genel kanun uygulayıcısı olduğuna göre yasama veya kurucu meclislerince yasallaştırılmıştır. Genel anlamda hükmü herkesi veya bir grup bireyi kapsar yani belirli bir grup insanın arasındaki hukuki durumdur. Eşler arasındaki ilişkiler gibi, hepsi yasalarda eşit haklara sahip olup hiçbir ayrıma tabi tutulmazlar⁵³.

Yasanın genel ve objektif oluşu, kişisel hakların korumasının bir garantisi olup hukuki ayırmacılığı yok eder veya aza indirir. Yasa ile hüküm veya bir emrin arasındaki fark da şudur; yasa genel olup genel bir durumun gözetmenliğini eder ve spesifik bir kişiyle ilgilenmez oysa ki hükmün konusu belirli "Yargısal, siyasal" olup onun dışında herhangi bir güvenilirliği yoktur. Bu nedenle yasaların hakimiyetinden söz edildiği zaman, adil kurumlarda çıkan genel hükümlerdir. Dolayısıyla devlet insan hayatının sosyal boyutunun tezahürü olup toplu ve grup halinde hareketlerin kaynağıdır. Devlet de onun düzenleyicisidir. Eğer bu büyük kurum "devlet" ortada yoksa, insanların toplumsallığı felç olup sosyal bir kaosa sürüklenir ancak devletin kendisiyle ilgili iki mevzu dikkatleri çeker:

İlk olarak: Tarihi süreç içerisinde toplumsal ilişkiler ve kalkınmalar daha karmaşık hale gelmiştir. Devlet ve hükümet güçleri de daha geniş olup daha karmaşık hale geldiğinden iktidarı tarif etme yöntemleri düşünülmelidir. Sınırları ve detayları belirlemeli, toplumu yönetmenin yolları gösterilmeli, devlet organlarının görev ve sorumlulukları bildirilip onların arasındaki ilişkiler düzenlenmelidir.

İkinci olarak: Hükümetler güç odaklı istikametinde bütüncül, doğası gereği yolsuzluğa eğilimlidir. Bu yolsuzluk genellikle "bireysel gizlilik" ve "bireysel haklar"a tecavüz etmekle gerçekleşir. Başka bir deyişle insanın toplumsal boyutunun tezahürü olan hükümet kişisel boyutuyla çatışır. Doğal olarak bu çatışma sonucunda "kişisel boyut" yani zayıf ve güçsüz taraf daha güçlü taraf "sosyal boyut" tarafından yok olur. Güçlü tarafın güçlü temsilcisi ve simgesi devlettir. Bu yok oluş insanın kendisinin yok oluşuna sebep olur. Çünkü felsefi açıdan parçaların yok oluşu mürekkebin yok oluşuna sebebiyet verir.

---

⁵³ Ghani Nejat, **Yeni Plan**, Tahran, 2001, s. 119.

Yukarıda bahsedilen her iki probleme temelden bir çözüm üretmek amacıyla bazı kurallar ve ilkeler düzenlenmiştir:

1. Daha iyi yöntemler, daha uygun formlar ve daha faydalı yapılar görünmeli;
2. Devlet kurumları ve kuvvetler arasındaki ilişkileri düzenlenmeli;
3. Devletin yetki, görev ve sorumlulukları gösterilmeli;
4. Bireylerin genel hak ve özgürlükleri detaylı bir şekilde anlatılmalı;
5. Adaleti sağlayıp devlet veya kişilerin diğer bireylerin hak ve mahremiyetine tecavüz önlenmeli;

Yukarıdaki amaçlara ulaşmak için düzenlenen kurallar ve ilkeler günümüz tabiriyle "anayasa" denen şeydir. Bu nedenle toplum, hükümet ve kanun şeklinde üç temel ilke aslında birbirlerini tamamlayan insan kişiliği köklü üç öğedir ve hiçbiri diğeri olmadan insan hayatını şekillendiremez.

2.5. Anayasa Çeşitleri

Sözü edilen maddi ve biçimsel anayasalara ek olarak, anayasa çeşitleri aşağıda yer almaktadır.

2.5.1. Yazılı ve Yazılı Olmayan Anayasa

Örfe dayalı anayasa; ülkenin siyasal yapısı örf, gelenek ve göreneklere dayanan anayasa örfe dayalı anayasadır. Örf gelenek ve göreneklerin bir sonucu olarak İngiltere anayasası bu tür anayasaya örnek olabilir. Bu ülkede örf kurallardan önce gelir ve çoğu işlerin ve sorunların çözümü örf ve geleneklere göre yapılır. Bu yüzden; İngiltere’de anayasadan bahsedildiği zaman kralların fermanları, beyannameleri, gelenek ve göreneklerin toplamı kast edilir. Hukukçuların ve kanun adamlarının bunda herhangi bir müdahalesi olamaz, temel haklar işleri konusunda 9 yüz yılı aşkın bir geçmişe sahip İngiltere gibi bir ülkenin hala yazılı bir anayasası yoktur.

Yazılı anayasa; bir ülkenin siyasal yapısının kuralları ve ilkeleri, yetkili bir siyasal merci tarafından anayasa adında bir belgede derlenip yazılırsa; o anayasa

yazılı anayasadır⁵⁴. Bu ilkeler maddeler şeklinde bir belgede derlenir. Afganistan, Amerika, Almanya Anayasası gibi.

Bu anayasaların bazıları çok eski tarihlere dayanan anayasalardır. Mesela San Marino kentsel devleti anayasası 1600 yılında kanunlaştırılmıştır. Benzer şekilde, Kanada anyasası 1774 yılında, ABD'nin anayasası 1787 yılında kanunlaştırılmıştır. Bu anayasalar tarihin en eski anayasaları olarak bilinmektedir. Belçika, Danimarka, Norveç, Lüksemburg, İsviçre gibi Batı Avrupa ülkeleri ve Güney Amerika'da Bolya ve Arjantin ülkelerin anayasaları 19. yüz yılda geliştirilmiştir. Diğer ülkelerin anayasaları 20. yüz yılda kabul edilmiştir. Fransa ve Polonya anayasalarının kökü 18. ve 19. yüzyıla dayanmasına rağmen yeni anayasaların arasında yer almaktadır.

Yazılı anasadan kasıt yetkili bir siyasal merci tarafından resmi, özel ve formolite bir şekilde derlenip yazılan ve ülkenin en güçlü ve sürekli yasasıdır. Bu yasa ihtiyaç olduğu konularda maddeleri kaynak tutularak uygulamaya tabi tutulmaktadır.

Yeni Zelanda bağımsızlığını elde ettikten sonra İngiliz siyasal sistemini benimseyip yazılı bir anayasa kabul etmemiştir. Ancak anayasa özelliklerine sahip bazı yasal talimatlar eklemiştir. Mesela; seçmenlerin özelliklerini ve seçim prosedürlerini belirleyen yasası örnek verilebilir. İngiltere yazılı anayasası olmayan ülkelerin tarihsel açıdan en önemlisidir. Ama anayasa değerine sahip geçerli parlamento kararları mevcuttur.

Her iki anayasa arasındaki fark, örfe dayalı normlar ve kurallar bazen belirsiz olup kesin değildir. Bu yüzden uygulama anında bazı sorunlar yaratabilir. Oysaki yazılı anayasada böyle durumlar çok nadir karşımıza çıkar. Tartışmalı durumları da yetkili organ yasa metnine ve tarihi atıflara bakarak yorumlar ekler ve sorunları çözmeye çalışır⁵⁵.

2.5.2. Esnek ve Esnek Olmayan Anayasa

Anayasayı normal kanun tarzında "aynı organ tarafından ve aynı mevzuatla" gözden geçirildiğinde. Bu yasaya esnek veya yumuşak denir. Bu durumda anayasalar ve normal kanunlar arasında hiçbir ayırım yoktur çünkü hiyerarşi açısından aynı

⁵⁴ Mutmeni Menuçehr Tabatabai, **Temel Haklar**, Mizan Yayınları, Tahran, 2007, s. 174.

⁵⁵ Kadı, **a.g.e.**, s. 44.

düzeyde bulunmaktadır. Yumuşak anayasalar, genellikle yazılmamış ve örfeye dayalı yasalar şeklindedir. İngiltere ve İsrail anayasaları yumuşak anayasalar arasında yer alır. Sert ve esnek olmayan anayasalar, vizyonu özel meclis tarafından veya özel mevzuatlarla normal kanun vizyonu haricinde uygulanır. Son durumda, anayasalar normal yasalardan daha üstündür ve yukarıdaki hiyerarşi yönünden ilk kategoride yer alır. Hemen hemen tüm yazılı anayasalar sert ve esnek olmayan anayasalardır. Revizyon kuralları kolayca değişikliğe uğramayacak, toplumun siyasi istikrarı ve hukuki yapısına tehdit oluşturamayacak şekilde geliştirilmiştir. İsviçre, Fransa, ABD ve Belçika anayasalarını sert ve esnek olmayan yasalara örnek verilebilir.

2.6. Oluşumu Açısından Anayasa Çeşitleri

Bir kısım yazarlar anayasaları şekillenme açısından aşağıdaki çeşitlere ayırmışlardır.

2.6.1. Otoriter Anayasa

Bu durumda mutlak otorite sahibi "Kral, İmparator, vb" anayasayı halkına bir "imtiyaz" olarak verir. Fransa'da Louis XVIII taç giyme töreninde "serbestçe ve krallık yetkisi olarak" anayasayı halkına verir. 19. ve 20. yüz yılın diktatörleri böylece anayasayı halkına vermek durumunda kalmışlardır.

2.6.2. Yarı Otoriter Anayasası

Bazen anyasa mutlak kral, bir veya iki meclisin iş birliğiyle şekillenir. Bu durumda genellikle anayasa kral ve egemen sınıfın arasında tipik bir sözleşme şeklindedir. Fransa'da 14 Ağustos 1830 tarihindeki temel sözleşmesi gibi.

Metin düzenleyici açısından da anayasa ikiye ayrılır.

1. Tek metinli anayasa, pek çok ülkenin resmi bir belge olarak anayasa adında düzenlediği anayasalar gibi.
2. Birkaç metinli anayasalar, birkaç tane metnin derlenip düzenlenmesinin toplamından meydana gelen anayasalardır.

2.6.3. Demokratik Anayasa

Demokratik anayasa, makamların, seçilmiş ve atanmış devlet memurlarının ve milletvekillerinin sorumluluk ve yetkilerini açıklayan belirli yasaların ve usulların toplamını kapsar. Demokratik anayasa devlet organlarının, devlet dışı

organizasyonların, serbest işi yapanların, esnafın ülkenin ve milletin kültürel, ekonomik, toplumsal ve siyasi konularında sorumluluk ve yetkilerini ölçer. Gerçek demokratik anayasa özgürlük ve ulusal bağımsızlığa saygı ve bağlılık temelli olmalıdır. Gerçek demokratik anayasa ifade ve düşünce özgürlüğü, medya özgürlüğü, kadın - erkek eşitliği, din ile devlet işlerinin ayırımı, toplum, kültür ve milli kimliğin istikrarına dayalı olması gerekmektedir.

Günümüzde anayasalar genellikle demokratik yöntemler aracılığıyla meydana gelmektedir.

1. Anayasayı hazırlayıp onaylamak için kurucu meclis veya konvansyonların üyeleri halk tarafından belirlenir.
2. Anayasa Referandumu, bu şekilde hazırlanan anayasa taslağı halkın referandumuna sunulur.
3. (Lebiscitum) aracılığıyla. Anayasa bir komisyon aracılığıyla hazırlanıp halkın görüşüne sunulur.

2.7. Anayasaların Özellikleri

Teknik, düzenleme, şekil ve içerik yönünden anayasa, uzman hukukçuların onayını almış niteliklere sahip yasalardır. Anayasaların en önemli özellikleri şunlardır:

1. Genel: Her ülkenin Anayasası ayrıntılı detaylara girmeden yasaların genelinden bahseder. Konuların detayı normal kanunların işidir.
2. Toplumun inanç sistemi ile uygulanan: Her ülkenin anayasası siyasi, ekonomik, dini, ahlaki, tarihi, sosyal ve genel anlamda halkın kültürü ve uygarlığıyla uyum içerisinde olması gerekmektedir. Bu esaslara uygun olmayan anayasalar uzun süre devam edemez.
3. Hukuki ilkelere dayanan: Anayasa kabul görmüş hukuki prensiplere uygun ve içeriği de daima o ilkelerin mantıksal sonucu olmalıdır. Anayasa yanılısma, rüyaya dayalı, ulaşılmaz ve saf duygulara dayalı olmamalıdır.
4. Uygulanabilirlik: Anayasa ilkeleri uygulanabilir olmalı. Anayasanın itibarı tüm ilkelerinin uygulanabilir olduğu zaman tamdır.
5. Açıklık ve kesinlik: Anayasa ilkeleri kesin, berrak, belirsiz ve kararlı olmalı. İlk baştan şüpheli yorumlara ve açıklamalara açık olan anayasalar

bozuktur. Çünkü her bir grup kendi menfaatına olan ilkeleri kullanmaya çalışır.

6. Uyuşmazlık: Anayasa ilkeleri uyumsuz olmamalıdır. Hazırlayanlar; benimsenen ilkelerin uyumlu ve çatışmasız oldukları için çokça çaba sarfetmeleri gerekir. Anayasa ilkelerinde uyumsuzluk olduğu zaman sonraki prensiplere geçerli olmaması doğal bir durumdur.
7. Düzenli bölümlenmeler: Anayasanın içeriği düzenli bölümlenmelere dayalı olmalı, dağınık ve parçalar halinde olmamalıdır⁵⁶.
8. Anayasa devletin temel organlarını ve her üç kuvvetini temsil eder.
9. Anayasa siyasi istikrar ve hukuki çerçevesini gösterir.
10. Kısa ve yasal bir metin şeklinde yazılır.
11. En üst düzey yasa olarak bilinir ve ona karşı normal yasalar etkisizdir.
12. Yürürlüğe girmesi için özel yöntemler ve prosedürler mevcut olup diğer yasaların ona uygunluğu değerlendirilir, anayasaya karşı diğer yasaların geçersizliği ilan edilir.
13. Anayasa değişikliği normal kanunların değişikliğine nazaran daha zordur⁵⁷.

2.8. Anayasanın Başlıca Ortaya Çıkış Nedenleri

Dünyada yazılı anayasanın tarihi çok uzun bir geçmişe sahip değildir. Daha önce de belirtildiği üzere en eski yazılı anayasa 1776 tarihli ABD'nin, 1787 tarihli Amerika Federal Devletleri'nin ve 1791 tarihli Fransa anayasasıdır. İran'ın ilk anayasası 1906 tarihinde Muzafferiddin Şah'ın son günlerinde kabul edilmiştir.

1. dünya savaşı'ndan sonra uluslararası durumlar, hükümetlerin kanunlaştırması yönünde bu sürece daha çok hız kazandırmıştır. Savaşta yenilen ülkeler herşeyini kaybetmişlerdir. Hükümetlerini ve hakimiyetlerini sistematikleştirme yolunda yasaya başvurup hükümet meselelerini ona ayarlamaları gerekmektedir. 1919 yılında Almanya'da Weimar Anayasası ve 1920 yılında Avusturya Anayasası gibi. Öte yandan 1. dünya savaşı nedeniyle otoriter ve diktatör rejimlerin dağılmasıyla uluslararası alanda bir dizi bağımsız devletler ortaya

⁵⁶ Kadı, a.g.e., ss. 39-41.

⁵⁷ Seyid Ali, Huseyini, **Afganistan Hukuk Sisteminde Yasanın Hakimiyeti**, Sayid Yayınları, Baskı I, 2010, Kabil, ss. 55- 56.

çıkıştır. Bağımsızlıklarını ve bekalarını stabilize etmek için, vatandaşlarının temel haklarını ve yönetim sisteminin yapısını belirlemek için bir anayasaya ihtiyaç duymaktaydı. 1920 yılında Çek Cumhuriyeti ve 1921 yılında Polonya Anayasaları gibi.

19. yüzyılın ortalarında uluslararası gelişmeler ışığında Afganistan'da da reform hareketleri başlatılmıştır. Afganistan'da bu hareketlerin oluşum sürecinde Emir Şir Ali Han döneminde Seyid Cemaleddin Afgani önemli rol oynamıştır. Bilge Kral Emir Şir Ali Han saltanatının 2. döneminde 1868 – 1880 yılları arasında Seyid Cemaleddin Afgani'nin reform önerilerini kabul edip uygulamak istemiştir. Bu dönemde Mevlevi Abdul Ali'nin yazarlığında Şems-ü'nehar dergisi yayına başlamıştır. Bu derginin mevzuat ve reformların geliştirmesinde büyük etkisi olmuştur. Emir yasa düzenleyicilerin çekirdeğini oluşturmuştur. Bu konsey, 12 kişiden oluşmuştur. Ama ne yazık ki İngiltere'nin sömürgeci saldırıları bu reformlara izin vermemiştir. 19. yüzyılın yazarlarından Yakup Ali Hafi'nin sözleriyle Emir Şir Ali Han ülkenin mali işlerini düzenlemek için birtakım emirler vermiştir⁵⁸. 2. dünya savaşından sonra sömürgeci İmparatorlukların çöküşleri başlamıştır. Savaştan sonra İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika ve İtalya gibi İmparatorluklar farklı milletlerin özgürlük hareketi neticesinde çöküşe maruz kalmışlardır.

Ortadoğu, Asya ve Afrika'da yeni ülkeler baş kaldırmışlardır. Her biri bağımsızlığın ilk adımı olarak uluslararası alanda kimlik tespit etme, Yönetim sistemi tarzını belirleme ve vatandaşlarının konumunu tespit etmek amacıyla anayasayı kanunlaştırıp Birleşmiş Milletler üyeliğini almaya çalışmışlardır. Yazılı bir anayasaya sahip olup uluslararası bir kurumun üyeliğini kazanmak bu ülkelerin hukuki ve siyasi kişiliği ve bağımsızlığı olan iki belirgin işaretiydi.

Afganistan da yukarıdaki ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak İngiltere sömürsünün çöküşüyle bağımsızlığını almıştır. Uluslararası alanda siyasi ve hukuki kimliğini tespit edip 1923 yılında ilk yazılı anayasaya sahip olmuştur. Bu milli metnin yükseliş ve düşüş yorumları ve açıklamaları gelecek başlıkların altında incelenmeye tabi tutulacaktır.

---

⁵⁸ Muhammed Eşref Rasuli, **Yasama Teknikleri, Yöntemleri ve İlkeleri**, Seyid Yayınları, Kabil, 2014, s. 76.

2.9. Afganistan'ın İlk Anayasası (1923)

Afganistan'da ilk anayasa "Afganistan Devlet Aleyh Nizamnamesi" adında Kral Amanullah Han tarafından 73 madde şeklinde 1922 yılında hazırlanmıştır⁵⁹. Bu ülke, Emeviler, Abbasiler, Saffariler, Samanlılar, Gazneliler ve Selçuklular döneminde oldukça düzenli ve disiplinli devlet sistemine sahip olmasına rağmen tarihin tanıklığında farklı zaman dilimlerinde önceki hükümetlerin değişik alanlarda yasaları varmış ve hakimler ihtiyaç duydukça yasaların mevzuatına başvurmuştur. Babur Şah dönemindeki Baburi fetvaları gibi Ahmad Şahi fetvaları Abdullah Han Divan Beygi tarafından dini metinlere dayanarak Peştunca dilinde Ahmad Şah Abdali döneminde yazılmıştır. 79 sayfalık askeri yasalar, 382 sayfalık askeri ilkeler, Emir Şir Ali Hand döneminde bütçe kuralları, döviz ve hayvancılıkla ilgili diğer kurallar, Abdurrahman Han döneminde adalet ilkeleri 36 maddede, postane, otoyollar, dış ülkelere satın alınan malların yasaları, Habibullah Han döneminde eklenen gelir vergileri ama bu günkü anlamıyla geliştirilen yasalar ve yasama organları bulunmamıştır⁶⁰.

Afganistan bağımsızlığını aldıktan sonra Emir Habibullah Han döneminde meşrutiyet hareketi özellikle 2. meşrutiyetle beraber hukuk üstünlüğünün bir parçası olarak ve temel hakların hakimiyetinin uygulanması yolunda anayasanın kanunlaştırılması söz konusu olmuştur. İngiltere'ye karşı uzun ve yıkıcı bir savaşının zaferinin ardından ilk bağımsız devletin ilan edilmesiyle Amanullah Han döneminde ilk yazılı anayasa onaylanmıştır⁶¹.

2.9.1. Anayasasının Ortaya Çıkış Şekli

Anayasacıların kurucu üyelerinden olan Amanullah Han, Afganistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra Afganistan'ın siyasi, hukuki ve toplumsal tarihinde yeni bir dönem başlatılmıştır.

Amanullah Han ülkede hukukun üstünlüğünü vurgulayarak İngiliz devletine karşı cihad ilan edip şöyle demiştir: *"Artık sadece yasalar hükümet edebilir"*. Amanullah Han Şir Ahmed Han başkanlığında devlet konseyini kurmuştur. Konseyin

⁵⁹ Muhammed Server, Daneş, **Afganistan Yeni Anayasa'sının Durumu ve Kanunlaşmasına Bir Giriş**, Siraj Kültür Topluluğu Merkezi Yayınları, Kabil, 2003, s. 54.

⁶⁰ Muhammed Eşref, Rasuli, **Yasama Teknikleri, Yöntemleri ve İlkeleri**, Seyid Yayınları, Kabil, 2014, s. 77.

⁶¹ Abdulvahid Niyaz, **Afganistan İslam Cumhuriyeti Temel Hukukuna Bir Giriş**, Sayed Yayınları, Kabil, 2014, s. 37.

üyeleri seçilmişler ve atanmışlar şeklinde olmuştur. Şöyle ki seçilmiş üyelerini halk seçmiş ve atanmış üyeleri kral tarafından belirlenmiştir. Bu konsey ülkenin genel problemleriyle ilgilenen ve halkla ilişkiler merkezi olarak başlıca ikiye ayrılır. Biri yasaları düzenlemek, yorumlamak ve kabul etmek gibi kamu alanıyla ilgidir.

İkincisi kamu memurlarının yargılarıyla ilgili olup bir başkan, üç başkan yardımcısı, bir sekreter ve bir özel kalem görvelisini içermektedir. Bu dönemin başarılarından; devlet konseyi, bilim konseyi ve merkezi Saray'ın kuzey binasında bulunan hukuk meclisi'nin kurulmasından bahsedilebilir.

Bilim konsey'inin alimleri; Bedri Bey Türki Başkan yardımcısı ve Nek Muhammed Han, Fetih Muhammed Han, Cuma Han, Habibullah Han, Abdulghani Han, Nejef Ali Han, Muhammed Kasim Han, Amir Muhammed Han ve Abdurrahim Han gibi bilge kişiler, yazarlar ve tercümanlar üyeleri idi. Bu Konseyin kurulması aslında Afganistan'daki mevzuat veya yeni yasama organının temel taşı olmuştur.

2.9.2. Anayasa'nın Onay Süreci

Afganistan anayasasını onaylamak amacıyla ilk büyük meclisi (Loya Jirga) 1922 yılın kış aylarında 872 kişi Afganistan'ın büyükleri Nangarhar eyaletinin başkenti Celalabad'da toplanmışlardır. Bu meclisin "Afganistan Delveti Temel Yasası" adı altında önerilen yasa 1924 yılında Paghman büyük meclisinde 73 madde ve 8 bölüm şeklinde hazırlanıp onaylanmıştır. Krallık bildirimleri aracılığıyla bütün ülkede dağıtılmıştır.

Şüphesiz Kral Amanullah Han tarafından Celalabad'da davet edilen 800 kişi devlet ve kabile büyükleri tarafından kabul gören Afganistan'ın ilk anayasası, onun dönemindeki en önemli gelişme olarak tarihte kaydedilmiştir. Bu anayasa sayesinde ilk kez Afganistan tarihinde krallık iktidarı bakanlar kurulu, devlet konseyi ve mahkemeler gibi siyasi kurumların yetkileri kısıtlanmış ve belli bir kesimin ifade özgürlüğü, konut güvenliğiyle yayın yapma ve yazışmaların gizliği gibi siyasi hakları sağlanmıştır.

Bu anayasa devlet ve millet meseleleriyle ilgilenen ve onların hak ve yükümlülüklerini belirleyen ilk yazılı anayasadır. Hukukçuların anayasa'yı tarif ettiklerine göre bu anayasa kral tarafından yarı hibe yasaları arasına sayılabilir. Çünkü yarı bağış anayasaları halkın müdahalesiyle ülkenin mutlak hâkimi tarafından verilen anayasalardır.

Bu tür anayasalar genellikle devlet ve talepte bulunanlar arasında bir durumdur⁶². Bu nizamname de hazırlanma ve onaylama açısından bu süreçte benzerlikleri vardır.

Afganistan Konstitüsyonalizm veya gündem odaklı harekete katılınca ülke anayasa'ya sahip olmuştur. Ama ne yazık ki bu devlet her zamanki gibi kralın mutlak gücünü azaltıp hukuk üstünlüğü hükümetini kurmak olan meşrutiyetçilerin rüyaları suya düşmüş ve bu talihsiz devletin de ömrü kısa sürmüştür.

Bu süreç daha sonraki aşamalarda siyasal ve toplumsal faktörlerin etkisi altında kırılmalar ve eklentilere maruz kalıp birçok iniş ve çıkışları tecrübe etmiştir.

Bu tarihten itibaren ülkenin değişik meselelerini yönetmek için yasama organı düzenli bir şekilde oluşturulmuştur. Cemal Paşa ve Bedri Bey gibi Türk uzmanları ve bilginlerinin bu alanda çok değerli katkıları olmuştur. Bu dönemde değişik alanlarda devletin büyük meselelerine düzen vermek, adli, yargı, ekonomik, siyaset, medeni, ticari ve toplumsal alanlarında düzenleme getirmek amacıyla yetmiş yedi nizamname çıkartmışlardır. Aynı zamanda diğer ülkelerle bazı sözleşmeler hazırlanmış, bu yasaların neden yasa adı koymayıp nizamname adı tercih edilmiştir? sorusuna Abdulhadi Davi cevap verir: *“Bu yasalar ve ilkelerin düzenlenmesinde din alimlerinin karşı çıkmayıp kabul etme hassasiyetlerinden mütevellit nizamname olarak adlandırılmıştır”*.⁶³

2.9.3. Anayasa'nın Özellikleri

1. Bu anayasa ilk kez yazılı olarak hem milli hemde geleneksel bir yapıya sahip olan büyük meclis (Loya Jirga) tarafından onaylanmıştır. Bu anayasanın onaylanması halk temsilcileri tarafından kabul edilmiştir.

2. Bu anayasanın bir diğer özelliği, ilk defa ülkenin tarihinde krallığın mutlak gücü yasaların öngördüğü ölçüde kontrol altına alınmıştır.

3. İlk kez Afganistan hukuk sisteminde bakanlar kurulu, devlet konseyi ve mahkemelerin her biri yasalarda belirlenmiştir⁶⁴.

4. İlk kez bireylerin ifade özgürlüğü, yayın özgürlüğü, konut güvenliği ve yazışma gizliliği gibi bazı temel ve siyasi haklar bu anayasada yer almıştır.

⁶² Ali Vefadar, **Temel Haklar ve Siyasi Gelişmeler**, Baskı III, Tahran, 2004, s. 166.

⁶³ Rasuli, **a.g.e.**, s. 81.

⁶⁴ Nikzad ve Diğerleri, **a.g.e.**, s. 29.

2.10. Afganistan'ın İkinci Anayasası (1931)

Afganistan ikinci anayasası Nadir Han döneminde onaylanmıştır. Nadir Han iş başına geldikten sonra Afganistan geçmişi gibi karanlık bir döneme sürüklenmiştir. Nadir Han, Amanullah Han'ın hükümet yetkililerinden olmasına rağmen Amanullah Han sisteminden ayrılmak için kendisi anayasa hazırlamıştır. Bu anayasanın Amanullah Han dönemindeki anayasadan çok açık farkları mevcut olmuştur.

2.10.1. Anayasa'nın Ortaya Çıkış Şekli

Nadir Şah ilk başta Amanullah Han'ın reformlarına karşı olumsuz yöntemler uygulamıştır. Nadir Şah bu hareketinin çizgisini 10 fıkra şeklinde bir bildirimde "Devlet Politikası" başlığında halka duyurmuştur. Nadir Şah bu belgede devlet konseyini söz vermiştir. Ama 1923 tarihli anayasayı Amanullah Han'ın diğer yasalarıyla kenara atıp mahkemelerin yönetimini din alimlerine devretmiştir.

Nadir Şah yasasının 9. fıkrası devlet konseyi ile ilgili kabul edilmiştir. Çok geçmeden Nadir Şah hızlı davranıp Ekim 1930 tarihinde aşiret liderleri ve Kabil kentsel halkın ileri gelenlerini toplayıp büyük meclis (Loya Jirga) oluşturmuştur. Bu meclis, Muhammed Nadir Han'ın krallığını onaylamakla beraber arasından 105 kişiden oluşan bir heyeti anayasa'yı hazırlamakla görevlendirmiştir⁶⁵.

2.10.2. Anayasa'sının Onay Süreci

Aşiret liderleri ve Kabil kentsel halkın ileri gelenlerinden oluşan heyete Milli Şura adı verilmiştir. Ekim 1931 tarihinde 2. anayasa'nın onayı sırasında yeni anayasa "Afganistan Devleti Temel İlkeleri" adı altında 110 madde şeklinde onaylanmıştır.

Türkiye ve İran anayasalarının temel ilkelerini kullanarak 1923 tarihindeki anayasaya gerekli değişiklikler getirilerek onaylanan bu anayasa görünüşte anayasal sistemi önermiştir.

Bu anayasa'nın kabulünden kısa bir süre sonra, 27 kişiden oluşan ve bizzat kral tarafından seçilen lordlar kamarası kurulmuştur. Bunun ardından 1932 tarihinde birer kişi şehirlerden ve iki kişi de başkentten oluşan yeni meclis sesli ve açık oyla meydana gelmiştir. Bu meclis üyelerinin büyük bir kısmı sadece evet diyenlerden oluşmuştur. Yerel yönetimin önerisi ve nüfus idaresin kabul etmesiyle Kabil'e gönderilmişlerdir. Bununla birlikte zikri geçen yöneticiler ülkenin değişik yerleriyle ilgili henüz bilgiye sahip olmamışlardır. Sınırlı sayıda düşünür ve özgür oylara sahip

⁶⁵ Daneş, a.g.e., 2003, s. 54.

kişiler meclise girebilmişler. Bunlar Kandahar'ın milletvekili ve bilginlerinden Abdulaziz Han'ın liderliğinde devlete karşı ana muhalefet çekirdeğini oluşturma çabasında bulunmuşlardır. Ama Nadir Şah bunlara zaman vermeyip Abdulaziz Han'ı meclisten kovup diğerlerini tehditle muhalefet etmekten vazgeçirmiştir.

Nadir Han döneminde devletin temel yasasında iki meclis ön görülmüştür. Biri Şurayi Milli (Temsilciler Meclisi) 111 kişiden oluşan ve temsilcileri halk tarafından seçilmiştir. Millet vekilleri de meclis başkanını seçmişlerdir. Diğer de Senatolar Meclis'i üyeleri 38 kişiden oluşan ve kral tarafından atananlar olmuştur.

Milletvekillerinin seçimine dair yasalarda insanların seçmesi öngörülmesine rağmen Nadir Han'ın yönetiminin sonuna kadar halkın bu milletvekillerinin seçiminde herhangi bir etkisi olmamıştır. Milletvekilleri devlet tarafından atanmış, hükümetin temsilcisi veya valilerin güvendiği kişilerce milletvekili olarak merkeze gönderilmiş ve birkaç yerli halk tarafından özellikle hanlar, patronlar ve şeyhler bunlara kefaletname hazırlamışlardır.

2.10.3. Anayasa'nın Özellikleri

Nadir Şah dönemindeki anayasa onun otoriterlik gölgesinde kalmıştır. Nadir Şah'ın siyasi cinayetleri göstergelik mahkemelerde, onun yasaları bir araç olarak kullandığını göstermektedir. Louis XIV'ün de dediği gibi: "Devlet benim" o da merkezi devletin devamı için dönemindeki anayasayı çok az kullanıp devletin herşeyini kontrol altına almıştır. Bu anayasaya verdiğimiz değerler de hukuki bir yasa çerçevesinde sembolik normlara göredir ve hukuki düşüncenin gelişimini yasaların birleşiminde getirmektedir⁶⁶.

Bu anayasa son yetkiyi kral ve din alimlerine vermiştir. Bu anayasa birçok açıdan 1923 anayasasına göre daha sıkı ve daha dar bir çerçeveye sahiptir. Örneğin; eski anayasa'nın 9. ve 10. maddeleri kişisel özgürlüğü sağlamaktaydı. Ama bu konu yeni anayasada ticaret, ziraat ve sanayi alanlarıyla ilgili düzenlenmiştir. Bununla birlikte basın özgürlüğüne yeni kısıtlamalar getirilmiş, daha da önemlisi hükümet mevzuatında meclisin yetkisi devlet siyasetleri eleştirememesi şeklinde kısıtlanmıştır. Böylece meclis danışma meclisin rolünü oynamıştır.

⁶⁶ Muhammed Kerim, Osman, **Tarihsel Sosyoloji Işığında hukukun ve Anayasa'al Makaleler'in İncelemesi**, Ulusal Kongre Anayasa Konferansı, Londra, Afganistan Araştırma Merkezi, 2003, s. 51.

Nadir Han'ın hükümet politikasının dokuzuncu fıkrası meclisin yetkisi ile ilgili olup şöyle geçmektedir; *"Devlet bakanları ve hükümet sorumluları milletin temsilcileridir. Meclis başkanlığı milletvekkileri tarafından seçilir ve hükümeti denetleme hakkına sahiptir".*

2.11. Afganistan'ın Üçüncü Anayasası (1964)

Afganistan 3. anayasası Kral Zahir Şah döneminde kabul edilmiş ve onaylanmıştır. Bu anayasa hükümet politikasına dayalı olup hükümet politikası da genellikle 2 noktaya odaklı olmuştur. Biri Pakistan ile gerginliği giderip devletin dış politikasını normale getirmek; diğeri demokratik değerleri devlet idarelerine getirmek amacıyla anayasaya reformlar getirmek olmuştur.

2.11.1. Anayasa'sının Ortaya Çıkış Şekli

İlk başta 28 Mart 1963 tarihinde Adalet Bakanı Şemsiddin Mecruh başkanlığında 7 kişiden oluşan bir komite anayasa taslağını hazırlamakla görevlendirilmiştir. Bu komite anayasa hazırlama komitesi olarak tam bir yıl anayasa üzerine çalışmıştır.

Mir Muhammed Seddik Ferheng'in komitenin üyesi olarak atandıktan sonra Kral Zahir Şah'la yaptığım bir konuşmada şöyle demiştir: *"Demokrasiyi uygulama girişimin sebebi babam ve benim devlet dairelerinde kademeli olarak uzun vadeli değişim programı ve çağdaş tarihte gençlerin ve aydın kesimin talepleri doğrultusundadır. Bu ve diğer görüşmelerimizde, Kralın benden anayasa ilkeleriyle ilgili hiçbir özel isteği olmamıştır. Sadece gerçekleri dikkate alarak bilinçli bir biçimde üstünüze düşen görevi yerine getirin emrini vermiştir. Çalışma sürecinde farkettiğim kadarıyla başkan ve diğer komite üyeleri görevlerinde tam özgürlüğe sahip, üst makamlardan herhangi bir baskı hissetmeden konuyla ilgili karar vermekteydiler".*

Komite'nin ilk toplantısı 31 Mart tarihinde adalet bakanlığı'nda gerçekleşmiştir. Daha sonraki toplantılarda yasanın hazırlanmasında gerekli görüldükçe danışmak üzere yurt dışından bir kişi temel yasalar uzmanının davet edilmesine karar verilmiştir. Hükümet bu isteği Fransa devletine iletmiş, Fransa devleti de Fas anayasası hazırlamasında yardımcı olan ve İslam hukukunu bilen temel yasalar uzmanı Louis Fojir'i bu işe görevlendirmiştir.

Bir yıldan az süren anayasanın hazırlanması sırasında, Louis Fojir iki kere Kabil'e gelmiş ve her seferinde yaklaşık bir ay kadar ikamet etmiştir. Taslak çalışmasını okuyup danışıldığı ve gerekli gördüğü konularda fikirlerini söylemiş, ama çalışmanın büyük bir kısmı alt komitesi tarafından yapılmıştır.

Taslağın hazırlanması sonrası; 28 kişiden oluşan anayasa komisyonu hazırlanmış taslağı gözden geçirmek üzere görevlendirilmiştir. Bunlar 1 Mart ile 1 Mayıs 1964 tarihine kadar taslağı incelemişler. 9 Eylül 1964 tarihinde anayasayı onaylamak üzere 454 kişiden oluşan Büyük Meclis (Loya Jirga) kurulmuştur.

İlk başlarda anayasa alt komitesi hafta da bir veya iki kere çalışmışlardır. Ama yaz sonrası hemen hemen her gün toplanmışlardır. Daha sonra komite üyelerinin diğer görevleri, komite işlerini yavaşlatacağı anlaşılınca 1963 yılın sonbaharında iki haftalığında İstalef'e gidip işin geri kalanını tamamlamışlardır.

Çalışma sırasında, Kral anayasa taslağının bir kopyasını Muhammed Davut Han ve Muhammed Naim Han'a verip onların görüşlerini talebetmiştir. Her ne ise, bir gün komite başkanı bazı dosyaları meclise sunup her iki serdarın yasalarla alakalı önerilerini içerdiğini bildirmiştir. Kralın bu konuda komite görüşünü istediğini söylemiştir. Sıkı ve dikkatli bir çalışma ürünü olmayan bu metin; orjinal metnin çerçevesini yok etmekteydi. Ama özel durumlarda değişiklik getirmekteydi. Bunun da amacı her iki hanın iktidara gelme yolunu açıp kişisel özgürlükleri kısıtlamak olmuştur.

Komite metni incelemiş, metne yapılmış değişiklikler komitenin meşrutiyet ruhuyla hazırladığı anayasaya uygun görülmemiştir. Reddetme nedenleri yazılı bir dosyayla krala teslim edilmiştir. Daha sonra Kral'ın Serdarların bazı istek ve taleplerinin kabul edilmesini istediği duyulmuştur. Özellikle Krallık ailesine karşı eklenmiş kısıtlamaların acil durumlarda; onların toplumun işlerini üstlenebilmeleri için kaldırılmasını istediği duyulmuştur. Ancak komite üyeleri böyle bir istisnanın iktidar peşinde olan aile fertlerinin teşvik edilmesi veya dolaylı bir şekilde iktidara gelmek veya iktidarda kalmak için acil durumları sağlayıp diktatörlük etmelerinden endişe duymuşlardır. Bu konuda bir yandan kral ve Serdarların önerisi taraftarı olan Nur Ahmed İtimadi arasında bir taraftan ve Başbakan-komite başkanı ve yardımcıları arasında diğer taraftan tartışmalar söz konusu olmuş, sonuç itibarıyla Kral komite'nin görüşünü kabul edip onaylamış ve Serdarlarla olan ilişkisi temelli kesilmiştir.

2.11.2. Anayasa'sının Onay Süreci

Yeni anayasa metni 1946 yılların başında bakanlar kurulundan rapor bulup meclise (Loya Jirga) sunulmadan önce halkın değişik kesimlerin temsilcilerinden oluşan bir istişare komisyonunun incelemesi ve aynı yılın son baharında büyük meclisin (Loya Jirga) toplanması kararlaştırılmıştır. 28 kişiden oluşan komite üyelerinden Mir Ghulam Muhammed Ghubar, Selahettin Selcuki ve Muhammed Asif Suheyil meclise katılmaktan özür dileyip meclise katılmamışlardır. Geri kalan üyeler 1 Mart ile 1 Mayıs 1964 yılında hazırlanmış anayasa taslağını detaylı bir şekilde incelemişlerdir. 9 Eylül 1964 tarihinde meclis başkanı unvanıyla kral tarafından Selam hane binasında Büyük Meclis (Loya Jirga)'in açılışı yapılmıştır.

Kral ve Başbakan'nın konuşmalarının ardından, Dr. Abdul Zahir Başkan yardımcısı seçilmiştir. Meclis ilkelerinin onayından sonra işe başlamıştır. Büyük Meclis (Loya Jirga)'in müzakereleri 10 gün sürmüş ve bazı konular genellikle istişare komisyonunda da tartışmaya sebebiyet veren konular burada da tartışılmıştır. Örneğin; Krallık ailesi, dil, yasamada ve yargıda mezhep rolü ve son olarak yargı özgürlüğü söz konusu olmuştur.

Bu mecliste seçilen ve atanan temsilcilerin sayısı şöyledir: seçilen meclis üyeleri 176 kişi, 11. dönem Milli Konseyi üyeleri 34 kişi, Kralın emriyle atanan üyelerin sayısı 34 kişi, Senatolar Meclisi üyeleri 19 kişi, bakanlar kurulundan 14 kişi, yüksek mahkeme üyesi 5 kişi; anayasa komitesi üyelerinden 7 kişi ve istişare komisyonu üyesi 21 kişi toplam 452 kişiden meydana gelmiştir.

Mir Muhammed Sedik Ferheng'in dediğine göre: En çok tartışılan konular Hanefi mezhebi'nin rolü ve yargı özgürlüğü şeklinde iki kategoride yapılmıştır. Muhafazakâr din adamları aydın ve müteceddid din alimleri karşısında durmuşlardır.

1931 anayasa'sında Hanefi mezhebi yönetiminde genel bir şekilde ve yargı organında özel bir biçimde hakim olup hukukun üstünde sayılmıştır. Yeni anayasada İslam'ın makamını koruyup dini prensipleri Hanefi mezhebine uygun bir şekilde uygulamakla beraber idare ve yargıda hukukun İslam dinine uygunluk içerisinde olması gerekmektedir. Eylül 1964 yılında anayasayı kabul etmek üzere 445 kişiden oluşan Büyük Meclis (Loya Jirga) kurulmuştur.

20 Eylül 1964 tarihinde anayasa 11 bölüm 128 madde şeklinde meclis tarafından imzalanmış, 10 gün sonrası Ekim'in başlarında Kral Zahir Şah'ın imzasıyla kabul edilip Nadir Şah'ın anayasası iptal edilmiştir⁶⁷.

2.11.3. Anayasa'nın Özellikleri

Amerikalı bir bilim adamı müslüman ülkeler arasında en iyi anayasa kabul ettiği Afganistan 1964 anayasası; demokratik sistemlere sahip olan Amerika, Batı Avrupa ülkeleri, Japonya ve doğuda Hindistan gibi gelişmiş ülkelerin demokrasisıyla tam uyum içerisinde olmamıştır. Zira bir taraftan siyasi partilerin kuruluşu ve sonuçta anayasa değerlere aykırı olan İslam dini, meşrutiyet krallık ve bireysel özgürlükleri yasaklamaktaydı. 32. maddesinde şöyle geçmektedir: *"Afganistan vatandaşları hukuka uygun bir biçimde faaliyetleri, amacı ve düşünceleri anayasa değerlerine aykırı olmamak şartıyla parti kurma hakkına sahiptir"*

Öte yandan, anayasa bazı durumlarda krala birtakım yetkiler vermektedir. Bu yetkiler batı ülkelerindeki krallara verilmeyen yetkilerdi. Bu anayasa; gelişmekte olan ülkelerin anyasası, İran-Pakistan ve özellikle Afganistan'ın daha önceki anayasalarına kıyasla demokrasi yolunda önemli bir adım sayılmaktaydı. Çünkü kralın geniş yetkilerini sınırlı kılıp krallık ailesinin devlet işlerine müdahlesini engellemekteydi. Bireysel güvenliği ve halkın temel özgürlüklerini garanti altına almaktaydı. Yasama ve yargı birimlerinin yürütme biriminin kontrolünden çıkarmakla hukuk devletinin temel şartlarından olan kuvvetler ayrılığı prensibi sağlanmıştır.

2.12. Afganistan'ın Dördüncü Anayasası (1971)

Afganistan 4. anayasa'sını Davut Han cumhurbaşkanlığı sırasında hazırlattırıştır. Davut Han monarşi sistemin yıkılışı sonrası 1971 anayasasını kabul etmekle daha önceki anayasa ve meclisi yürürlükten kaldırıp kırk bir kişiden oluşan bir komisyonu Cumhuriyet anayasası hazırlamakla görevlendirmiştir.

2.12.1. Anayasasının Ortaya Çıkış Şekli

Davut Han tarafından anayasayı hazırlamakla görevlendirilen 41 kişiden oluşan komisyon 16 Mart 1976 tarihinde çalışmalarını bitirmiştir. Bunun ardından aynı yılın 29 Şubat tarihinde 20 kişi anayasa taslağını tekrar okumak üzere

⁶⁷ Muhammed Kerim Osman, **Tarihsel Sosyoloji Işığında hukukun ve Anayasa'al Makaleler'in İncelemesi**, Ulusal Kongre Anayasa Konferansı, Londra, Afganistan Araştırma Merkezi, 2003, s. 52.

görevlendirilmiştir. Sonuç olarak 29 Ocak 1977 tarihinde 325 kişiden oluşan meclis (Loya Jirga) işine başlamıştır. 15 gün çalışmanın ardından 13 Şubat 1977 tarihinde yeni anayasayı 13 bölüm ve 136 maddede kabul edip Davut Han Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bir gün sonra meclis üyelerinin huzurunda yemin etmiştir. 23 Şubat 1977 tarihinde Cumhuriyet anayasası onaylanmış ve resmî gazetede yayınlanmıştır.

Meclis (Loya Jirga)'in hazırlık çalışmaları iç işleri bakanlığınca iller, ilçeler ve köylerde başlatılmıştır. Davut Han hazırlanmış anayasa taslağına karşı çıkanların meclise girememelerine karar vermiştir. İç işleri bakanlığı da valiler ve kaymakamlarına tanıttığı kişileri garanti etmelerini tenbih etmiştir. Hazırlık çalışmaları için her bir bölgeden altı kişi aday belirtilmeliydi, valilik içlerinden emin olduğu 3 kişiyi merkeze tanıtmıştır. Merkez de birini temsilci olarak meclis (Loya Jirga)'e katılmak üzere kabul etmiştir. 13 Şubat 1977 tarihinde Kabil Politeknik fakültesinin yurtlarında hazırlık çalışmaları için yerleştirilmişlerdir. 23 Şubat 1977 tarihinde; Davut Han rejiminin Ziraat Bakanı Azizullah Vasefi'nin başkanlığında Meclis (Loya Jirga)'in açılışı Sağlık bakanlığı Salonunda yapılmıştır. Sonunda sunulan anayasa maddeleri tartışmasız ve eleştirilmeden oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Bu anayasa sayesinde tek parti sistemi yürürlüğe girmiştir⁶⁸.

2.12.2. Anayasasının Onay Süreci

Davut Han iş başına geldikten sonra 41 kişilik bir komisyonu anayasa işlemlerini tamamlamak üzere görevlendirmiştir. Bu komisyonun çalışmaları 16 Şubat 1976 tarihinde sona ermiştir. Bunun ardından aynı yılın 29 Şubat ayında 20 kişi anayasa taslağını tekrar okumak üzere görevlendirilmiştir. Sonuç olarak 29 Ocak 1977 tarihinde 325 kişiden oluşan meclis (Loya Jirga) işine başlamıştır. 15 gün çalışmanın ardından 13 Şubat 1977 tarihinde yeni anayasa 13 bölüm ve 136 maddede kabul edilip Davut Han Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bir gün sonra meclis üyelerinin huzurunda yemin etmiş ve 23 Şubat 1977 tarihinde Cumhuriyet anayasası ilan edilmiştir.

2.12.3. Anayasa'nın Özellikleri

Mir Muhammed Sedik Ferheng'in dediği gibi 13 Şubat 1977 tarihinde onaylanan Cumhuriyet anayasası karmaşık ve çelişkili bir doğaya sahiptir.

⁶⁸ Muhammed Halim Tenvir, **Afganistan Gazetecilik Tarihi**, Sabur İsamî Yayınları, Pişavur, 2000, ss. 210-211.

Hükümlerin bir kısmı özellikle bireylerin güvenliği 1964 anayasasından olduğu gibi alınmıştır. Bu görünüşte demokrasinin ilkelerini onaylamaktaydı. Ancak uygulamada yasama ve yargı organları gibi gerekli yetkili kurumların oluşturulmasını engellemekteydi. En çok yetki Cumhurbaşkanlık makamında odaklanmaktaydı ki daha önceki anayasanın Kral'a verdiği yetkilerin fazlası Cumhurbaşkanına verilmiştir.

Afganistan tarihi ve gazetecilik kitabında geçtiği üzere Davut Han Meclis (Loya Jirga)'yi oluşturmakla kendi rejimini kanunileştirmeye çalışıp siyasetini batıya yönlendirmeye çalışmıştır. Davut Han yeni anayasayı hazırlamak amacıyla hapisimde hasta yatan Başbakan Musa Şefik'in tedavisini yapıp serbest bırakmıştır. Musa Şefik de yeni anayasayı hazırlamada Davut Han'ın fikirleri doğrultusunda çalışma yapmıştır.

2.13. Afganistan'ın Beşinci Anayasası (1981)

Afganistan'ın 5. anayasası 14 Nisan 1980 yılında "Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Devrim Konseyi" tarafından "Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Temel İlkeleri" adı altında 68 geçici madde olarak kabul edilmiştir. Bu ilkeler 21 Nisan 1980 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anayasa Sovyetler Birliği'nin ilk işgal yılı Babrak Karmal Cumhurbaşkanı'lığı döneminde eklenmiştir. Doğrusu bu anayasa Perçem Komünist Parti'sinin düşüncelerini yansıtmıştır.

2.13.1. Anayasa'nın Ortaya Çıkış Şekli

Davud Han rejiminin yıkılışından sonra Halk ve Perçem adı altında Solcuların iktidara gelmeleriyle beraber milli barış ve ulusal uzlaşmanın ilanı ve Dr. Necibullah'ın iş başına gelene kadar yasa ve yasama durumu anormal bir şekilde devam etmiştir. İktidarda olan rejimin temel ilkeleri ve hakimiyetini muhafaza amacıyla beyannameler denilen yasalar Devrim Konseyi ve parti üyeleri tarafından kabul edilip yayımlanmıştır.

Bu dönemde yasalar yöneticiler ve bağlantıları tarafından halka karşı araç şeklinde kullanılmış ve onların kaderiyle otoriterlik vasfıyla oynamışlardır. En önemlisi halkın dinine, inancına ve şerifine hiç saygı duyulmamıştır. Parti'nin halka karşı politikası özellikle bazı parti üyelerinin davranışları herkesi devlet ve devletin siyasetleriyle karşı karşıya koymuştur.

Nur Muhammed Taraki 09 Mayıs 1978 tarihinde ilk radyo bildiriyle kendisinin ve partisinin iç ve dış politikasını otuz madde şeklinde açıklamıştır. Daha sonra ülkenin siyasi, ekonomik ve toplumsal hayatını ilgilendiren sekiz ferman şeklinde Milli Konsey yerine geçen ve kendini bütün devlet kuvvetleri sayan Devrim Konseyi tarafından kademeli olarak ilan edilmiştir. Bu fermanlar halkın temel hakları ve özgürlüklerini çok olumsuz etkilemiştir. Devrim Konseyi'nin görevlerini ve sorumluluklarını düzenlemek amacıyla otuz madde şeklinde hazırlanan belge tam yetkili konseye verilmiştir. Konsey de yasa, yasama ve bireylerin hak ve özgürlükleri alanlarında sınırsız yetkilere sahip olmuştur. Konsey bu yetkileri kötüye kullanarak olumsuz davranışlarda bulunmuştur. Genel anlamıyla Nur Muhammed Taraki yaşadığı müddetçe belirli bir komite çerçevesinde anayasa diye bir şey söz konusu olmamıştır.

2.13.2. Anayasa'nın Onay Süreci

Hafizullah Amin ve çetesi Nur Muhammed Taraki'yi ortadan kaldırdıktan sonra Hafizullah Amin yüz günlük kayıtsız ve şartsız hakimiyetinde altı ferman çıkarmıştır. Bununla beraber yeni anayasa hazırlamak üzere bir komisyonu görevlendirmiştir, ancak yerli ve yabancı dostları ona bu fırsatı vermeyip onu öldürmüşlerdir. Hafizullah Amin'in öldürülmesiyle komisyon da yok olmuştur. Bunun üzerine onun çıkardığı fermanlar da uygulanmamıştır.

Bu anayasa Afganistan'da yasal düzenleme aşaması olarak 5. sırada yer alır ve 14 Nisan 1980 yılında "Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Devrim Konseyi" tarafından "Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Temel İlkeleri" adı altında kabul edilmiş ve 21 Nisan 1980 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Babrak Karmal ve arkadaşları Rusların saldırıları ve işgali sonucunda iktidara gelmiştir. Başkanlığı sırasında 1980 yılında anayasayı 10 bölüm ve 68 madde şeklinde onaylamıştır.

2.13.3. Anayasa'nın Özellikleri

Bu belgeye o dönemin anayasası denilmiştir. Ama içeriği hukuki ilkeler ve yasama konularından ziyade Sosyalist propagandası gibi konuları içermiştir. Bu anayasa halkın iradesine dayanan, halkın temel haklarına dikkat eden, halkın temel özgürlüklerini benimseyen ve insanlığın onurunu koruyan ve özgürlüğüne dayanan bir anayasa olması gerekirken demokrasinin kabul ettiği bütün ilkelerin aksine

sadece Komünist Partisinin Perçem kolu düşünce ve fikirlerini benimsemiş, uygulamada parti tüm yasaların üstünde hareket etmiştir.

Bu anayasa ülkenin şartları, ihtiyaçları ve halkın istek ve arzularını yansıtmak yerine Sovyetler Birliği danışmanları kontrolü ve müdahalesiyle düzenlenmiş ve kabul edilmiştir. Halkın temel hak ve özgürlükleri yasal ilkeler olarak bir metin çerçevesinde ve sadece isim olarak yerleştirilmiş, en çok yasal dayanak tek parti iktidarına dayanmıştır.

2.14. Afganistan'ın Altıncı Anayasası

Afganistan 6. anyasa'sı Afganistan Halk rejimi son Cumhurbaşkanı Necibullah başkanlığı sırasında onaylanmıştır. Bu anayasa 1987 yılında oluşturulan Meclis (Loya Jirga)'in onayıyla kabul edilmiş ve 30 Kasım 1987 tarihinde Necibullah Cumhurbaşkanı olarak bu anayasayı onaylayıp "Afganistan Demokratik Temel İlkeleri" yasasını iptal etmiştir. Necibullah dönemindeki Meclis (Loya Jirga) daha önceki ilkeleri geniş bir şekilde kullanarak yeni anayasayı onaylamıştır.

2.14.1. Anayasanın Ortaya Çıkış Şekli

Sovyetler Birliği'nde birtakım değişiklikler ve reformların başlamasıyla Afganistan da bu reformlardan etkilenmiştir. Şöyle ki: Necibullah iktidara gelince Sovyetler Birliği liderlerinin talimatları doğrultusunda Afganistan'da birtakım reformlar söz konusu olmuştur. Bunun üzerine Halk ve Perçem eski yöneticilerinin baskıcı tavırları ve bireylerin hak ve özgürlüklerini kısıtlamaları kısmen azalmıştır.

Ulusal uzlaşma ilan edilmiştir. Eski şiddet politikası biraz yatışmış ama yine de iktidar tek partili sistem etrafında devam etmiştir. Diğer partilere kısmen faaliyet izni verildiyse de sadece görünüşten ibaret olmuştur. Çünkü Necibullah bizzat eski iktidar partinin bir üyesi ve Babrak Karmal'ın öğrencilerinden biri olarak onun izinden hareket etmiştir. Sovyetler Birliği'nde değişiklikler ve ulusal uzlaşmanın ilanı ile eski şiddet ve kısıtlamalar azalmaya başlamıştır. Yöneticiler halkın güvenini yeniden kazanmak uğruna çabalarda bulunmuş ama ne yazık ki çok geç kalmış ve insanların uğramış oldukları adaletsizlikler ve gördükleri zulümlerin sonucunda aldıkları yaralar kısa sürede aynı karakterler, eski araçlar ve ekipmanlar tarafından iyileştirmesi kolay bir şey olmasa gerek. Bununla birlikte Necibullah sakin durmayıp tüm bu olanları telafi etmek için sürekli çaba sarfetmiştir. Ona göre tüm bu olanların

üstesinden sadece ve sadece halkın güvenini kazanarak gelmek mümkün görünmekteydi. Bunun için "Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Temel İlkelerini" yok sayıp yeni anayasa hazırlamaya çalışmıştır.

2.14.2. Anayasa'nın Onay Süreci

Necibullah Afganistan halk rejiminin son Cumhurbaşkanı olarak 1987 yılında Büyük Meclis (Loya Jirga) yoluyla yeni anayasayı hazırlamaya ve onaylamaya çalışmıştır. Bu anayasa düzenleme ve hiyerarşi olarak Afganistan'ın 6. sırada anayasasıdır.

Bu anayasa 1987 yılında kabul edildikten sonra daha fazla reform getirmek amacıyla 2. kez 1990 yılında gözden geçirilip birtakım olumlu reformlar getirmiştir.

29–30 Kasım 1987 egemen Meclis (Loya Jirga)'i bu anayasa'yı 13 fasıl 149 maddede kabul etmiştir. Necibullah da Cumhurbaşkanı olarak 30 Ekim 1987 tarihinde imzalayıp onaylamıştır.

2.14.3. Anayasa'nın Özellikleri

Bu anayasa'nın yapısı, ilkeleri, yasamanın genel ilkeleri, bireylerin hakları, özgürlükleri ve devletin diğer görev ve yetkileri, kuvvetler ayrılığı ve devletin güç dağılımdaki diğer konular, sosyal, siyasal ve ekonomik temel ilkeleri dikkate alınarak kabul edilmiştir.

Bu anayasa siyasi düşünceler ve hükümetin düşünce politikasınının değişimine dayanarak insanların hak ve isteklerini kısmen dikkate almıştır. İnsanların temel hak ve özgürlüklerini, insan onuru ilkesini temel alarak tanımıştır. Bir önceki yasada sadece metin ve isim olarak belirli bir kapsam şeklinde bir metin ve yasal maddeler olarak yerleştirilmiştir. Bu yasada en çok yasal dayanak tek parti iktidarı meselesi olmuştur ve bu yasada bir ölçüde gözlemlenmiştir.

Bu yasa komünist partisinin düşünceleri ve hedefleri yerine demokrasinin ilkelerini kabul etmiştir. Bu anayasaya göre 1973 darbesiyle varlığını kaybeden Millet Meclisi yeniden varolup çalışmaya başlamıştır. Bazı yasalar millet meclisi tarafından onaylanmaktaydı. Öyle de olmuş, bazı yasalar bu yolla sürecini tamamlamıştır.

2.15. Afganistan'ın Yedinci Anayasası

Hiçbir zaman onaylanmayan Afganistan'ın 7. anayasa'sının metin taslağı Burhanuddin Rababani devleti tarafından Eylül 1993 tarihinde devlet tarafından

atanan elli kişilik bir komisyon tarafından 114 madde şeklinde kabul edilmiştir. Ancak cihadi partilerin liderleri tarafından kabul görmediği için halkın değişik kesimleri tarafından eleştirilmiştir. Bu yüzden Burhanuddin Rabbani tarafından da imzalanmamıştır.

Anayasalarla ilgili gördüklerimizden yola çıkarak daha önceki anayasaların diğer eksikliklerine rağmen neredeyse hepsi iktidara geldikten kısa bir süre sonra benzer uygulamalarda bulunmuşlardır. Rejimler ya önceki anayasayı tamamen değiştirmiş ya iptal etmiş ya da askıya almışlardır denilebilir. Görüldüğü üzere daha önceki anayasaların hiçbiri açık ve net bir şekilde tüm vatandaşların hak ve haklarını dikkate almamıştır⁶⁹.

---

⁶⁹ "İslam Ülkelerinde Karar Alma ve liderlik Düzeyinde Kadınlar", çev. Abdulvahab Fanahi ve Rahimi, **İnsan Hakları**, On İkinci Sayı, Şubat 2004, s. 51.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ ANAYASANIN ORTAYA ÇIKIŞI (2003)

3.1. Yeni Anayasanın Ortaya Çıkışı

Afganistan halkının yeni hükümetin egemenliğine girilmesiyle Kabil yöneticileri kendilerini her yasa ve gücün üstünde kabul etmiştir. Yöneticiler halkla ilişkilerini düzeltmeye ihtiyaç duymamış ve böyle bir sınırlamayı gerekli görmemişlerdir. Bu liderler görünüşte İslam hukukunu temel alarak kutsal yasaları uygulamak amacındaysa da halkı bu kutsal yasalar ve kurallardan uzaklaştırmışlardır. Beş yıllık hakimiyeti süresince Taliban rejimi daha önceki baskıcı rejimin kendini halk rejimi göstermeye çalışmasını bile yapmamışlardır yani eski yasaları değiştirmemekle beraber tekrar gözden de geçirmemişlerdir. Bu problem 11 Eylül 2001 yılında gerçekleşen olaylar ve daha önemlisi uluslararası toplumların uyuşturucu tehlikesini hissedene kadar devam etmiştir. Bu dönemde Afganistan dünya uyuşturucu üretimin resmi merkezi haline gelmiştir. Bu nedenle dünya bir kez daha Afganistan üzerine yoğunlaşmıştır. Sonuç itibarıyla Almanya'nın St. Petersburg Otel'inde Cihadi liderler, akademisyenler, aşiret büyükleri, politikacılar, bilim adamları, Birleşmiş Milletler tarafından gözlemci kişilerin katılımı ve Birleşmiş Milletlerin başkanlığında 10 günlük görüşmelerin sonunda 5 Aralık 2001 tarihinde "Resmi Kurumların Kuruluşuna kadar Afganistan Geçici Hükümet İlekeleri" adıyla bir antlaşma imzalanmıştır.

Bu antlaşma Bonn Sözleşmesi adıyla da bilinmektedir. Bu antlaşma yeni kurulan bir ülkenin anayasasına benzemektedir. Genel kurallar, yasal çerçevesi, yargı sistemi, geçici yönetim yapısı, görevleri ve yöneticilerin yetkileri ve aynı zamanda acil durumlar meclis (Loya Jirga)'in özel komisyonu ve son kararlar onunla kararlaştırılmıştır⁷⁰. Ardından demokrasi diye adlandırılan yeni bir döneme girilmiş ve Afganistan'da istikrarı sağlayabilecek bir otoriteye ihtiyaç duyulmuştur. Bu otorite Hamid Karzai olmuştur. Bonn Antlaşması'na göre 22 Aralık 2001 tarihinde Burhaneddin Rabbani iktidarı resmi bir şekilde Hamid Karzai'ye devretmiştir. Hamid Karzai başkanlığında geçici yönetim kurulmuş ve tüm sorumlulukları üstlenmiştir. Bonn Konferansı'nda her ne kadar ulusal birlik ve beraberliğe vurgu

⁷⁰ "Anayasa Basını, Afganistan Yeni Anayasa'sı", Kabil, Anayasa Basın Yayınları, 2004, ss. 217 – 224.

yapıldıysa da geçici hükümette dört büyük etnik grubu dikkate alınmıştır. Diğer bir anlatımla Peştunlar %34, Tacikler %34, Hazaralar %20 ve Özbekler %12 oranında hükümete katılmışlardır⁷¹. Başkan yardımcıları ve bakanlar kurulu Bonn Antlaşması'nı imzalayanlar tarafından seçilmiştir. Geçici hükümetin esas hedefi ulusal egemenliği sağlamak, geçiş yönetimi kurmak üzere altı ay içerisinde Olağanüstü Büyük Ulusal Meclis (Loya Jirga İztirari) oluşturmak olmuştur. Bunun için bağımsız bir komisyon oluşturulmuş, ardından Afganistan Yüksek Mahkemesi kurulmuştur.

Bundan sonra Afganistan'da büyük siyasi ve toplumsal değişiklikler yaşanmıştır. Devlet ve milleti yeniden yapma süreci, ülkede toplumsal ve ekonomik dengeleri düzeltme süreci başlamıştır. Afganistan toplumunda hızlı değişiklikler meydana gelmiş, uluslararası devletler tarafından milyarlarca dolar Afganistan'a aktarılmıştır. Bonn Konferansı'na katılanlar geçiş yönetimini kurmak için Olağanüstü Büyük Ulusal Meclis ismiyle büyük bir meclis oluşturmaya taahhüt etmişlerdir. Olağanüstü Büyük Ulusal Meclis'in kurulması için özel bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon halkın değişik kesimlerinin temsilcilerinden Olağanüstü Büyük Ulusal Meclis'i kurmuştur.

Afganistan'ın geleneksel meclisi kabul edilen Büyük Ulusal Meclis tarihin değişik sayfalarında her türlü siyasi, toplumsal ve kabilevi sorunları çözmek için oluşturulmuştur. Tarihi verilere göre millattan yaklaşık 2000 yıl önce Vediler döneminde ülkeye dair meseleleri konuşmak ve ülkeye dair kararlar almak için Sabha ve Samithe diye meclisler oluşturulmuştur⁷². Afganistan toplumu İslam dinini kabul ettikten sonra da Şura ve istişareye verdiği değerden daha önce yerel ve ulusal bir değer kabul edilen bu meclis dini ve itikadi bir boyut almıştır. Geleneğe göre Büyük Ulusal Meclis aşiret büyükleri, aydınlar ve din adamlarının bir araya gelmesiyle ortaya çıkmakta, daha önceleri meclisin üyeleri daha çok halk tarafından seçilen kişiler değil de devlet tarafından atanan veya devletten çıkar elde eden kişilerden oluşturmakta idi⁷³.

⁷¹ http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2015/12/151222_k02-power-sharing-afghanistan, (Erişim Tarihi, 13.07.2018).

⁷² Ghulam Mohammad Ghubar, Afghanistan Dar Yak Nazar, Kabil, 1984. s. 11.

⁷³ N.A.M.H., Jirga veya Tarikh-i Loya Jirga, 1991, s. 26.

2002 yılında kurulan Meclis'in üyeleri tamamen halkın temsilcileri olmasa da kısmı olarak halkı temsil etmek zorunda kalmıştır. Bu Meclis'e katılan 1501 üyeden 300'ü; aydınlar, din adamları, sivil toplum kuruluşları temsilcileri, göçmenler, iş adamları, geçici yönetim üyeleri, Büyük Ulusal Meclis Komisyonu üyeleri ve Göçebelerin (Kochilerin) temsilcilerinden seçkin karakterler seçilmiştir⁷⁴. Meclis'in %10'u kadınlara tahsis edilmiş, geriye kalan üyeler ülkenin dört bir yanından katılmışlardır⁷⁵.

Olağanüstü Büyük Ulusal Meclis 10 Haziran 2002 tarihinde Kabil'in Loya Jirga Salonu'nda çalışmalarına başlamış, bu çalışmalar 18 Haziran 2002 tarihine kadar sümüştür. Bu Meclis Afganistan'ın olumlu tarihi olaylarından biri olarak kabul edilmekte, zira 30-40 yıldan beri ilk kez 1500'den fazla kişi siyasi kaderleri ile ilgili silah dili ile değil de diyalog ile müzakere etmişlerdir⁷⁶.

Olağanüstü Büyük Ulusal Meclis'in üyeleri yurt içinden ve yurt dışındaki göçmenlerin temsilcilerinden oluşmuştur. Sayıları 1501 kişi olarak belirlenen bu üyelerin bir kısmını kadınlar oluştururken gençlerin de varlığı hissedilmiştir. Hamid Karzai 6 ay süren geçici yönetim başkanlığının ardından Olağanüstü Büyük Ulusal Meclis tarafından 18 ay görev yapmak üzere geçiş yönetimi başkanı seçilmiştir. Geçiş yönetimin oluşması demokrasi ve Afganistan'ın siyasi istikrarı için geçici yönetim ve Olağanüstü Büyük Ulusal Meclis'ten sonra önemli bir adım olmuştur. Geçiş yönetimin esas görevi Anayasa Meclis'ini (Loya Jirga Kanun-i- Asasi) kurmak için bir komisyon oluşturmak olmuştur. 9 kişiden oluşan komisyon Nematullah Shahrani başkanlığında 5 Ekim 2002 tarihinde göreve başlamıştır. Komisyon üyelerinin daha çok hukuk uzmanı olması tercih edilmiştir. Komisyon anayasanın ön taslağını hazırlayıp inceleme komisyonuna teslim etmiştir. İnceleme komisyonu 35 üye ile göreve başlamıştır. Bu komisyon toplumun değişik kesimleriyle müzakereler sonucunda düzenlenmiş anayasa taslağını onaylattırmak için anayasa meclisine sunmuştur. Başka bir deyişle Afganistan anayasasının onay süreci 3 aşamadan geçmek durumunda kalmıştır. Meclisin kurulmasından iki yıl sonra halkı temsil

⁷⁴ <http://www.iec.org.af/fa>, (Erişim Tarihi, 12.07.2018).

⁷⁵ Zalmay Khalilzad, **Frestadah**, Çev., Harun Najafizada, Azim Yayınları, 2016, s. 147.

⁷⁶ <http://www.dw.com/fa-af>, (Erişim Tarihi, 10.07.2018).

edecek, demokrasi ve serbest seçim sonucunda meydana gelecek bir hükümetin kurulması için zemin hazırlamıştır.

Anayasa meclisi 1 Aralık 2003 tarihinde Loya Jirga üyeleri, bakanlar kurulu, yargı birimi üyeleri, anayasa komisyonu ve diğer misafirlerin huzurunda Kabil Teknik Üniversitesi salonunda Kuran-i Kerim'in tilaveti ardından eski Kral Muhammed Zahir Şah ve geçiş yönetimi başkanı Hamid Karzai'n konuşmalarıyla çalışmalarına başlamıştır. Çalışmaların ilk ve ikinci gününde meclis başkanı, yardımcıları ve sekreterlerinin seçimiyle geçmiştir. Bu meclis üyeleri 10 komiteye bölünmüşlerdir. Meclis başkanı, yardımcıları, sekreterleri ve danışmanları dahil olmak üzere her komitenin 50 tane üyesi olmuştur. Anayasanın kapsadığı tüm konular tartışılmış, incelenmiş, değerlendirilmiş ardından meclise sunulmuştur. Mecliste Farah ilini temsil eden Malalai Joya adında genç bir kadın iki dakikalık konuşmasında hem Afganistan'da ün kazanmış hem de uluslararası topluluklarda hatırı sayılır biri olmuştur. Malalai Joya mecliste Afganistan cihat liderlerini savaş ağaları ve fundamintalistler diye hitap ederek uluslararası mahkemelerde yargılanmalarını talep etmiştir. *"Bunları (cihadi liderleri) Afganistan halkı affetse bile tarih affetmez, bunların yaptıkları tarih kitaplarında sonsuza dek kayıtlı kalacaktır"* diyerek itirazda bulunmuştur. Bunun üzerine meclis başkanı olan Hazrat Sebghatullah Mojaddadi Malalai'yi komünist ve kafir diyerek meclisten çıkartıp af dilemesini istemiş, fakat Malalai Joya dediklerinden af dilemeyeceğini ve buna gerçekten inandığını açıklamıştır. Anayasa meclisi sürerken tehditler üzerine genç kadının güvenliğini Birleşmiş Milletler Kabil Bürosu üstlenmiştir. Daha sonra 2005 yılında meclis seçimlerine katılıp Afganistan Meclisi'nin en genç siması olmuştur. Afganistan anayasasının düzenlenmesi ve onaylanması, demokrasi ve Afganistan'ın istikrarı için en önemli adımlardan biri olmuştur.

3.2. Demokrasinin Yeni Anayasa Üzerindeki Etkisi

Demokrasi, görünüş basitliğine karşın siyaset bilimcileri tarafından çok farklı ve değişik tanımlamalara tabi tutulmuştur. Bu duruma göre çoğu uzmanlar, demokrasinin tek bir tanımının olmadığına hemfikirdirler. Demokrasi ile hiçbir ilgisi olmayan yönetimler bile demokrat olduklarını kanıtlamak için çaba göstermişlerdir. Ancak bilinmesi gereken bir durum şu ki demokrasi, halkı oluşturan bireylerin her

birine, yönetimde eşit oranda söz hakkı vermek demektir. Demokrasi, halkın halkı yönetmesi veya yönetimde rol oynaması demektir. Demokrasilerde halk doğrudan ya da temsilcileri vasıtasıyla hükümeti etkilerler. Demokrasi kelimesi "Demokratia" ve Latince'nin "Demokration" sözcüğünden gelmektedir. Demokrasi kelimesi "Demos" halk ve "Kratien" yönetmekten türetilmiştir⁷⁷.

Demokrasilerde toplumun tüm bireyleri, karar alma süreçlerinde eşit katılım hakkına sahiptirler. Demokrasi, toplumu ilgilendiren kararların tamamının toplumun tüm bireyleri tarafından alınmasıdır. Eşitlik, özgürlük ve hukuk üstünlüğü demokrasinin temel unsurlarıdır. Demokrasi toplumun siyasi, ekonomik, kültürel ve eşitlik konularında öne çıkan bir anlayıştır. Demokrasi; aristokrasi, monarşi, oligarşi gibi otoriter hükümet şekillerine aykırı ve zıttır.

Günümüzde demokrasi diye adlandırılan liberal temsili anayasal hükümet sisteminin tarih boyunca demokrasiden anlaşılan siyasi rejim olduğunu düşünmemek gerekir. M.Ö. 5. yüzyılda Atina şehir devletlerinde ortaya çıkmış demokrasi bugün demokrasi denilen sistemden farklıdır. Eski Yunan demokrasilerinde kölelere ve kadınlara oy verme hakkı tanımamıştır. Günümüz anlamıyla demokrasi 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

Afganistan'da ilk aşamada geçici hükümetin kuruluşu ardından Olağanüstü Büyük Ulusal Meclis (Loya Jirga iztirari), geçiş yönetimi ardından Anayasa Meclisi (Loya Jirga Qanun-e-Asasi), Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve meclis seçimleri demokratikleşme sürecinin bir başlangıcı kabul edilmiştir. Böylece Afganistan bağımsız ve hukuk devleti yoluna girip demokrasi kervanına katılmıştır. Son yıllarda Afganistan eğitim, yüksek öğrenim, ifade ve basın özgürlüğü, protesto özgürlüğü, siyasi parti, dernek ve topluluklar kurma, anayasa, diğer yasaları, siyasi ve ekonomik kurumların kuruluşuna tanıklık etmiştir.

Yeni anayasanın bütün imkanları birtakım siyasi, askeri ve Taliban'ın ülkede hakimiyeti neticesinde uluslararası toplumlar tarafından sağlanmıştır. Uluslararası toplumlar ve Avrupa ülkeleri yeni rejimi doğrudan desteklemek için ayaklanmışlardır. Bu anayasa mümkün olduğunca demokrasi normları ve şeriat koşullarına dayanır.

⁷⁷ Bertrand Russell, **Batı Felsefe Tarihi**, Çev., Najaf Darya Bandari, Parvaz Yayınları, Cilt: 1, 2009, s. 23.

Bu nedenle, Taliban rejiminin yıkılmasıyla geçici bir yönetim oluşturulmuş, daha sonra seçim sisteminin oluşumu ardı ardına demokratik normları ve toplum yönetimi dikkate alınarak anayasa'nın hazırlanması ve onaylanmasında önemli ölçüde dikkat edilmiştir. Yeni anayasa'nın hazırlanması ve onaylanmasında, yeni yasamanın genel kuralları, kabul edilmiş ilkeler, insanların temel hakları ve özgürlükleri, devletin kuruluşu, görev ve yetkileri, kuvvetler ayrılığı, devletin gücünün dağılımıyla ilgili diğer konular, siyasi, ekonomik ve toplumsal temeller dikkate alınmıştır.

3.3. Yeni Anayasasının Onay Süreci

Bonn antlaşmasına göre: (Ülkede Meclis'in oluşturulmasıyla görevi sona ermiştir) yeni anayasa'nın hazırlanıp onaylanmasına dek 1964 yılı Kral Zahir Şah dönemindeki anayasası Kral faslı hariç geçerli olmuştur. Yeni anayasa komisyonu 5 Ekim 2002 tarihinde Afganistan geçici devlet başkanı fermanıyla kurulmuştur. Bu komisyonun görevi birkaç ay içerisinde sona ermiştir.

Bonn konferansının tahminine göre: Büyük Meclis (Acil Durumlar Loya Jirgasi) özel ve bağımsız komisyonu, İnsan hakları bağımsız komisyonu, idari reform bağımsız komisyonu, yargı ve adli sisteminin yeniden yapılanma komisyonunun yanı sıra anayasa komisyonu oluşturulmuştur. Konuyla ilgili olduğu için onay süreci kısaca ele alınmıştır.

9 kişiden oluşan anayasa komisyonu 25 Eylül 2002 tarihinde görevini resmen başlamıştır. Komisyonun çabaları sonucunda dünyanın yetmişten fazla anayasası incelenmiştir. Bilim adamlarının fikirleri alınmış, değişik bilim uzmanlarıyla görüşülmüş, sonunda Mart 2003 tarihinde anayasanın taslağı hazırlanıp devlet başkanına teslim edilmiştir.

Bu komisyon çalışmalarını tamamladıktan sonra hukukçular, ekonomi uzmanları, değişik bilim adamları ve toplum alanlarının bilir kişilerinden oluşan inceleme komisyonu 23 Nisan 2003 tarihinde göreve başlamışlardır. Komisyon anayasa taslağını inceledikten sonra halkın görüşünü almak üzere anket komiteleri oluşturup 10 bölgeye gönderilmiştir. Aynı şekilde Pakistan ve İran'da yaşayan vatandaşların görüşünü almak üzere iki komite de bu ülkelere gönderilmiştir.

Anayasa taslağı tekrar gözden geçirildikten sonra ülkenin çıkarlarına aykırı olmamak şartıyla halkın görüşleri ve önerileri taslağa yerleştirilmiştir. Ardından yasa taslağı kamuoyuna duyurulmak üzere gazeteler, dergiler, diğer yayın organları ve medyaya yayımlanmıştır. Bir kez daha halkın görüşleri ve önerileri dikkate alınarak düzeltme yapılmıştır. Son olarak Kasım 2003 tarihinde çalışma tamamlanmış ve hazırlanmış anayasa taslağı kapsamlı bir çalışma sonrası onaylanmak üzere Büyük Meclis (Loya Jirga)'e sunulmuştur.

Bonn antlaşmasına göre; geçiş hükümeti meydana geldikten sonra 18 ay içerisinde anayasa hazırlama Meclis (Loya Jirga)'ini kurmakla görevlendirilmiş, Bu Meclis (Loya Jirga) anyasa komisyonu tarafından hazırlanan anayasa taslağı milletvekilleri tarafından onaylanmak üzere Meclis'e gönderilmiştir. Bu Meclis (Loya Jirga) teknik nedenlerden dolayı iki ay gecikmeyle 14 Aralık 2003 tarihinde meydana gelip 22 günlük görüşmeler ve müzakereler neticesinde milletvekilleri bu anaysayı onaylayıp 4 Ocak 2004 tarihinde görevine son vermiştir. Böylece Afganistan anayasa sahibi olmuştur. Bu anayasanın oluşturulmasında tüm Afganistan halkı aktif bir şekilde rol oynamıştır. Bu anayasa 12 bölüm 162 maddede hazırlanıp onaylanmış ve Afganistan İslami Geçiş devlet başkanı Hamid Karzai tarafından 24 Ocak 2004'te imzalanmıştır.

3.4. Anayasa'nın Özellikleri

Günümüz dünyasında bütün ülkelerde kabul görmüş yasama kurallarının genel ilkelerinin belirlenip riayet edilmesi. Mutlak çoğunluğu müslüman olan ülkede şariat ve dini ilkelerin uygulanması ve İslam dini hükümlerine ve halkın inançlarına aykırı olan tüm yasaların iptal edilmesi Tüm uluslararası sözleşmeler ve insan hakları evrensel bildirgelerine taahhüt edip kabul etmesi Devletin tüm vatandaşların eşit haklarını savunup milletin temel özgürlüklerini koruması, milletin çoğunluğu tarafından konuşulan Farsça ve Peştunca dillerinin ülkenin resmi dilleri olarak kabul edilmesi. Devletin din özgürlüğü ve siyasi partilerin faaliyetlerini serbest bırakıp mürreffeh bir toplumun oluşması için çabalaması bu anayasanın önemli özelliklerindedir.

Bu anayasa sorumlu ve yetkili komisyon tarafından tamamlanıp Cumhurbaşkanı'na sunulmuştur. Tüm vatandaşların kabul ettiği ve yetkisini Bonn

antlaşmasından alan cumhurbaşkanı daha önceki yasalarda cumhurbaşkanı tarafından tek parti sisteminin kabul edilmesinin aksine imzalanmıştır.

3.5. Yeni Anayasanın Getirdiği Yenilikler

Anayasa, diğer yasaların ona bakılarak kabul edilen en yüksek ulusal sözleşmedir. Anayasada ülkenin siyasi ilkelerinin tanımlanmasının yanı sıra devletin siyasi gücünün yapısı, hiyerarşisi, konumu ve devletin siyasi gücünün sınırları belirlenerek vatandaşların hak ve hukuku güvence altına alınır. Geçmişte Afganistan'daki anayasalarının kabul edilmesi ve onaylanması krizler, darbeler ve rejim değişikliği ile yakından bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Ancak son yıllarda onaylanan Afganistan'ın yeni anayasası Afganistan halkının iradesine dayanarak hazırlanmıştır. Yeni anayasada yer alıp da geçmişteki anayasalarda yer almayan konular yeni anayasanın önemli ilkeleri olarak kabul edilmektedir. Kadınların hak ve hukukları, güçler ayrılığına dayalı sistemin hakim olması, Afganistan'da yaşayan tüm etnik grupların yasada yer alması, mezhepsel özgürlükler ve bireysel özgürlüklere dikkat etmesi ve demokratik kurumların oluşumu Afganistan anayasasının yenilikleri olarak kabul edilmektedir.

Afganistan'ın 2001 sonrası dönemi olan 18 yıllık zaman diliminin en büyük başarısı kitle iletişim araçlarının belirgin bir şekilde tecrübe edilmesi olmuştur. 2001'den sonra Afganistan'da onlarca televizyon kanalı, yüzlerce radyo, dergi, gazete, internet siteleri vb. kitle iletişim araçları faaliyete başlamıştır. Birçok ülkede, ifade özgürlüğü ve bilgi edinme hakkı açıkça bu ülkelerin anayasalarında korunmaktadır. Afganistan anayasasında da kitle iletişim araçlarının özgürlüğü güvence altına alınmıştır. Geçmiş dönemlerde kitle iletişim araçlarının özgürlüğü hükümetler tarafından desteklenmemiş ve yöneticiler ifade özgürlüğüne pek fazla inanmamışlardır. Ancak Afganistan devletinin son on yılda en önemli başarılarından biri kitle iletişim araçlarının geniş çapta faaliyet göstermeleri olmuştur.

Bugünkü toplumlar arasında cinsiyet farklılığından kaynaklanan bir rol farklılaşması mevcuttur. Hayatın diğer alanlarında görülen bu rol farklılaşması siyasi hayatta da kendini belirgin bir biçimde göstermektedir. Siyasete katılma bir yönden meslekle alakalı oluşu için yüksek statülü işlerde çalışanlar daha çok siyasetle ilgilenebilir. Kadınlar, yüksek statülü yönetsel pozisyonları elde etmekte çok sınırlı

olanaklara sahip olmuşlardır. Kadınlar iş faaliyetleri alanından cinsiyet ayrımcılığıyla karşılaşmış, bu durum cinsiyete dayalı iş bölümünün bir sonucu olmuştur. 2001 sonrası Afganistan'da kadınları istihdam alanında rahat ettirecek yasalar çıkarılmıştır. 2002 yılında kurulan Meclis'in üyeleri 1501 üyeden 300'ü; aydınlar, din adamları, sivil toplum kuruluşları temsilcileri, göçmenler, iş adamları, geçici yönetim üyeleri, Büyük Ulusal Meclis Komisyonu üyeleri ve Göçebelerin (Kochilerin) temsilcilerinden seçkin karakterler seçilmiştir. Meclis'in % 10'u kadınlara tahsis edilmiş, geriye kalan üyeler ülkenin dört bir yanından katılmışlardır. Yeni anayasa, kadın haklarını resmiyete tanımıştır. İnsanlık onurunu ve insanlık haklarını erkeklerle aynı konumlandırmıştır. Eski anayasalara göre mevcut anayasa kadınların vatandaşlık haklarının erkekler düzeyinde sağlanmasını öngörmüştür. Afganistan anayasası bu konuda bölgedeki en iyi yasalardan birinin olduğu söylenebilir.

Yeni anayasanın en önemli adımlarından biri gücün barışçıl yollarla el değiştirmesidir. 2014 Cumhurbaşkanlık seçimleri Afganistan'da demokrasi yolundaki en önemli adım olarak kabul edilmektedir. Zira ülke tarihinde ilk defa iktidar seçimle el değiştirmiştir. Seçimden önce cumhurbaşkanlığı adaylarından Yüksek Seçim Kurumu'na kadar herkes gençlerin seçimlerdeki rollerinden bahsederek ciddi anlamda etkileyebileceklerini, seçim sürecinde hem devlete hem de adaylara destek istemişlerdir. 5 Nisan 2014 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde ilk başlarda 11 aday varken daha sonra 3 aday diğer adaylar adına çekildikten sonra sekiz aday kalmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimi Dr. Abdullah Abdullah, Ashraf Ghani Ahmadzai, Zalmay Rasul, Dawood Sultanzoy, Kutbeddin Hilal, Mohammad Gulagha Shirzai, Abdurrah Rasul Sayyaf ve Hidayet Amin Arsala arasında yapılmıştır. 14 Mayıs 2014 tarihinde nihai sonuçlar açıklanmıştır. Ancak ilk seçimde adayların hiçbiri %50'inin üzerinde geçerli oyları alamadığı için ikinci bir seçim yapılmıştır. İlk seçimde en çok oyu alan Dr. Abdullah Abdullah ve Ashraf Ghani Ahmadzai 2. seçime gitmişlerdir. 2014 seçimlerinde gençlerin katılım oranı çok yükselmiştir. Dr. Mohammad Qasim Wafayezada'ya göre 2014 seçimlerinde 3,8 milyon genç oy kullanma yaşına gelmiş ve oy verme kartı da almış, bunların %30'unu bayanlar oluşturmuştur¹⁷². İlk seçimde toplam 7,180,849 oydan 2,972,141 (%45.00) oyu Dr. Abdullah Abdullah ve 2,084,547 (%31,56) oyu Dr. Ashraf Ghani

Ahmadzai almıştır. 2. seçim rekabeti ciddi olduğu için diğer taraftan Afganistan halkı siyasi kaderini etkileyebilecekleri umidiyle katılıma özen göstermişlerdir. 2. seçime katılım oranı yaklaşık bir milyon civarında artış göstermiştir. İlk seçime katılım 7,180,849 kişi iken 2. Seçime de 8,109,403 kişi katılmıştır. İkinci seçim 14 Haziran 2014 tarihinde yapılmıştır. Resmi açıklamalara göre oyların % 55.30'unu Ashraf Ghani ve oyların % 44.70'ini Dr. Abdullah Abdullah almıştır.

Kuvvetler ayrılığı devletin üç ana fonksiyonunu yerine getiren organların, tek bir kişinin elinde toplanmasını engellemek üzere düşünülmüş bir sistemdir. Zira bu üç yetkiyi elinde bulunduran bir iktidar, mutlak bir iktidar olacaktır. Tarihsel sürecin de bize gösterdiği, insan hakları mücadelelerinin mutlak iktidarın sınırlandırılmasına karşı verildiğidir. Nitekim iktidarın keyfi davranma potansiyeli, artık evrensel bir söylem haline gelmiş olan bir gerçektir. İşte bu nedenle; iktidarın yıkıcı olma tehlikesi içeren bu gücünün üç ana kola bölünerek, tehlike oranının en aza indirilmesi hedeflenmiştir. Afganistan'da da hukuk devletinin temel ilkesi olan kuvvetler ayrılığına önem verilip yargı ve yasama organları yürütmenin kontrolü altından çıkarılmıştır.

Afganistan'ın bulunduğu bölge dikkate alınırsa geçmiş tarihte birçok kültür ve medeniyeti içinde barındırdığı gibi etnik grupları açısından da farklılık sergileyen bir yapıya sahip olduğu ortaya çıkacaktır. Tarih boyunca Afganistan'da farklı etnik grupları ve değişik dilleri konuşan insanlar yaşamışlardır. Afganistan'ın etniksel yapısıyla ilgili yaygın bir düşünce 55 etnik grubun yaşadığı ve 45 civarında dili konuştukları şeklindedir. Mevcut durumda Afganistan'ın anayasası birinci bölümü dördüncü maddesine göre Afganistan vatandaşları on dört ve eşit haklara sahip etnik etnik grup olarak tarif edilmiştir. Bunlar Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluç, Peşeyi, Nuristani, Aymak, Arap, Kırgız, Kızılbaş, Gojer, Berahevi ve diğerleri şeklindedir.

Afganistan anayasasının birçok olumlu yönlerinin olmasına rağmen birçok zayıf noktası da bulunmaktadır. Uzmanlar, bizzat hükümetin anayasaya uymadığını ve anayasayı düzgün şekilde uygulayamadıklarına inanmaktadırlar. Hükümet zorbalara ve para ağalarına yasaları uygulamadığının yanı sıra onlarla hoşgörü ile hareket etmiştir. Politik geleneğe göre, ilk adımda, yöneticilerin yasalara boyun eğmesi gerekmekte ve ardından zorbalara ve yasaları çiğneyenlerle mücadele etmesi

gerekmektedir. GÜNÜMÜZDE ÖNCELİKLE YÖNETİCİLER DAHA SONRA KUŞKUSUZ HAKİMLERİN ÇOĞUNLUĞU YA YASALARI DOĞRU DÜZGÜN UYGULAMAZLAR YA DA UYGULAMAK İSTEMEZLER.

SONUÇ

Anayasa, ulusal bir sözleşme olarak devletin karşılaştığı genel kamusal konuları kapsamaktadır. Devletin tüm diğer yasaları anayasaya dayandığı için eksiksiz olmalıdır. Anayasada herhangi bir eksikliğin bulunduğu durumlarda giderilmesi gerekmektedir. Bu da anayasanın istikrarlı olmayacağı anlamına gelmemektedir. Zira anayasanın en iyi özelliği devamlılığındadır. Bu dünyada yaşayan herkes, her zaman ve her yerde siyasi ve toplumsal özgürlüklere ve haklara sahiptir. Yasalar, insanların karşılaşılabileceği dışlanma, ayrımcılık, tecavüz, müdahale ve diğer zulüm biçimlerine karşı onları savunmak ve korumak için eklenmiştir.

Anayasa, yönetim sistemini belirleyen yasalardır. Anayasa iktidarın nereye yoğunlaşması gerektiğini belirleyen yasalardır. Anayasa bireylerin hak ve özgürlüklerinin iktidarla ilişkilerini ve yürütme, yasama ve yargı organlarının halka karşı sorumluluk ve yetkilerini belirleyen yasalardır. Buna ek olarak, anayasa bayrak, istiklal marşı, ülkenin başkenti, ülkenin ekonomik politikaları, kültür programları ve dış ilişkileri ile ilgili esasları dikkate alması gerekmektedir. Anayasa ülkenin en üstün yasal belgesi ve diğer yasaların rehberidir. Hiçbir yasanın anayasa ile çelişmemesi gerekmektedir. İnsanların istediği gibi güzel yaşayıp maddi ve manevi ihtiyaçlarını elde edebilmek ve sınırlarını aşmamak için yasaların varoluşu gereklidir. Gerçek özgürlük yasanın olduğu yeredir. Bir toplumun yönetilmesi, ilerlemesi ve büyümesi ancak yasaların ve birtakım sınırlılıkların gölgesinde mümkündür. İnsanlığın ve tüm toplumların yasallığı hiçbir şekilde kaybetmemesi gerekmektedir.

Afganistan anayasası içeriği bakımından yarı yapılandırılmış olarak tanımlanabilir. Ancak görünüşüne bakılırsa demokratik bir anayasadır. Zira halk temsilcileri onay sürecine katılmış ve onaylamıştır. Ancak hazırlama ve onaylamasında daha az rol oynamışlardır. Daha çok hükümettekiler, siyasi partiler ve siyasi taraflar bu anayasanın şekillendirilmesinde rol oynamışlardır.

Afganistan Taliban yıkılışının ardından uluslararası topluluklar ve ABD'nin yardımıyla bağımsız bir ülke olarak kabul edilmiş ve modern bir devletin yapısı kurulmuştur. Ancak bu yapılandırmalar çabuk ve aceleyle mecburiyetten yapıldığı için olması gerektiği gibi mühtemel sorunlar öngörülmemiştir. Bu yüzden daha sonra yargı, yasama, yürütme, yapılandırma ve genel anlamda tüm Afganistan yönetim

sisteminde çok sayıda sorunlara neden olmuştur. Bu hükümetin iş başına gelmesinden kaç yıl geçmesine rağmen istikrar, yeniden yapılandırma ve güvenlik sorunları olduğu gibi devam etmektedir. Sistemin bazı eksiklikleri daha yeni yeni ortaya çıkmaktadır. Güvenlik, siyasi ve toplumsal sorunlarının bu sistemin ilk baştan aceleci bir şekilde kurulduğunu göstermektedir.

Anayasalar genellikle bir dilde hazırlanıp ikinci veya üçüncü dile tercüme edilmektedir. Afganistan anayasasının diğer bir sorunu bu anayasanın iki dilden kaynaklanan bazı sorunlarının varlığıdır. 2003 anayasasının kabul edilmesiyle yasal bir sistemin iş başına gelinip yıllarca süren yıkıcı savaşların neticesinde meydana gelen sorunlara çözüm bulunup demokratik bir toplumun temellerinin atılmasıyla bireysel ve toplumsal özgürlük, vatandaşlık hakları, adalet ve eşitliğin sağlanması beklenmekteydi. Ancak bu anayasa da olması gerektiği gibi ulusal bir sözleşme haline gelememiştir. Bu anayasada birçok belirsiz, karmaşık, uyuşmayan ve bazen çelişkili ifadeler kullanılmıştır. Örneğin, Anayasanın 3. Maddesi: *"Afganistan'da hiçbir yasa İslam dininin inanç ve kurallarına karşı koyamaz. Bu madde Afganistan'ın İslami bir ülke olduğuna, tüm yasaların İslam dininin ilkelerine uygun olması gerektiğine ve hiçbir yasanın İslam dininin ilkelerine aykırı olmaması gerektiğine işaret etmektedir"*. Yine bu anayasanın 7. Maddesi: *"Afganistan devleti, Birleşmiş Milletler Sözleşmesini, uluslararası anlaşmalar, Afganistan'ın taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ve insan hakları evrensel beyannamesini kabul edip dikkate alır. Afganistan devleti her türlü terör eylemi, uyuşturucu kaçakçılığı, üretimi ve kullanılmasını önlemek durumundadır"*. Görüldüğü üzere 3. ve 7. Maddeler birbirleriyle çelişkili durumdadır. Anayasanın 7. Maddesi Afganistan'ın dünyanın diğer ülkelerinden ayrı olmadığını ve uluslararası ülkelerin bir parçası olduğunu belirtmektedir. Ülkeler birbirleriyle diplomatik ilişkiler kurmak için kültürel, ekonomik, askeri ve siyasi alanlarda kabul edilen yasaları üye ülkelerin de kabul edip onlara bağlı kalması gerekmektedir.

Afganistan zorlu bir tarihsel aşamadan geçmektedir. Bu zorlu dönemleri aşmak ulusal menfaat ve vatandaşlık haklarına dayanan sağlam bir yönetim, düzenli bir sistem ve demokratik yasalar gerektirir. Dönemin ihtiyaçlarına göre Afganistan Anayasasının ciddi anlamda reforma ihtiyacı vardır. Bu konunun dikkate alınmaması

durumunda sorunların artacağı düşünülür. Bu sorunları çözmek için tekrardan Loya Jirga kurulmalı ve anayasa tekrardan gözden geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

- AFZALI**, Abdulwahid : **Hukuk ve Teori Açısından Sivil Mahkemelerin Temelleri**, İrfan Yayınları, 2014.
- AMID**, Hasan : **Amid Farsça Sözlüğü**, Amir Kebir Yayınları, 1984.
- ANDHOYI**, M. Metin : **Andoy ve Tarihteki Yeri**, Cilt I, Peşavur kitabevi, 2000.
- AREZU**, Abdul Ghafor : **Afganistan Ulusal Kimliği**, Tahran kitabevi, Cilt I İran, 2002.
- ARGHANDAVI**, Abdulali : **Khateraha ve Tahlilha**, Çev., Hamid Ilmi, Sabur İslami Yayın Merkezi, Peşaver, 1998.
- DANEŞ**, Mohammed Server : **Afganistan Temel Hukuku**, İbn-i Sina Yükesk Öğretim Yayınları, 2010.
- DANEŞ**, Muhammed Server : **Afganistan Yeni Anayasa'sının Durumu ve Kanunlaşmasına Bir Giriş**, Siraj Kültür Topluluğu Merkezi Yayınları, Kabil, 2003.
- DAVLATABADI**, Basir Ahmad : **Şinasname-i Afganistan**, Kum, 1993.
- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI** : **Kuran-ı Kerim Meali**, Ankara, 2011.
- FANAHI**, Abduşvahhab : **"İslam Ülkelerinde Karar Alma ve liderlik Düzeyinde Kadınlar"**, İnsan Hakları, On İkinci Sayı, Şubat 2004.
- FARHANG**, Muhammed Seddik : **Afghanistan Son Beş Yüz Yılda**, İrfan Yayınları, Tahran, 2006, I. Cilt.
- FERHIHTE**, Şamsuddin : **Ferhihte Sözlüğü**, Zerrin Yayınları, Tahran, 2003.
- GHUBAR**, Mir Ghulam Mohammad : **Afghanistan Dar Yak Nazar**, Kabil, 1984.
- GHUBAR**, Mir Ghulam Mohammad : **Tarih Boyunca Afganistan**, Mohsin Yayınları, 2012, I. Cilt.
- HASHIMI**, Muhammed Tahir : **Temel Haklar ve Siyasi Kurumlar**, Yusufzad Yayınları, V. Baskı, Kabil, 2013.

- HUSEYİNİ**, Seyid Ali : **Afganistan Hukuk Sisteminde Yasanın Hakimiyeti**, Sayid Yayınları, Baskı I, 2010, Kabil.
- ILMI**, Hamid : **Roz Shomar-e Waqaye-i Afghanistan**, Hükümet Bilgi ve Medya Merkezi Yayınları, Beşinci Baskı, 2011.
- JAMI**, Mahmood Al-Hussaini Bin Ibrahim : **Tarikh-i Ahmad Shahi**, Irfan Yayınları, Tahran, 1947.
- KADI**, Abulfazl : **Temel Haklar ve Siyasi Kuruluşlar**, 1991.
- KHALILZAD**, Zalmay : **Frestadah**, Çev., Harun Najafizada, Azim Yayınları, 2016.
- MEDENİ**, Seyid Celaluddin : **Temel Haklar ve İran İslam Cumhuriyeti Siyasi Kuruluşlar**, Baskı III, 1995.
- MEK**, Mil Ek : **Oxford Sisyaset Bilimi Sözlüğü**, çev. Hamid Ahmadi, Mizan Yayınları, Tahran, 2002.
- MUSAVI**, Asker : **The Hazaras of Afghanistan an Historical, Cultural, Economic and Political Study**; Çev., Asadullah Shafai, **Hazarahai Afghanistan**, Aşk-i Yaas Yayınları, Kum, 2007.
- MUŞTAKI**, Ramin : **Max Planck'ın Afganistan Mahkemelerinin Kuruluş ve Yetkileri İçin Yönergeleri**, çev. Huseyin, Ghulami, 2007, Cilt I.
- N.A.M.H.** : Jirga veya Tarikh-i Loya Jirga, 1991.
- NEJAT**, Ghani : **Yeni Plan**, Tahran, 2001.
- NIKZAD**, İhsanullah : **Afganistan Anayasaları**, Ahmet Yayınları, 2013, Kabil, Madde 6, 25, 31, 32, 37, 41, 97.
- NIYAZ**, Abdulvahid : **Afganistan İslam Cumhuriyeti Temel Hukukuna Bir Giriş**, Sayed Yayınları, Kabil, 2014.
- OĞUZ**, Esedullah : **Hedef Ülke Afganistan**, Cilt I, İstanbul, 2001.
- OSMAN**, Muhammed Kerim : **Tarihsel Sosyoloji Işığında hukukun ve Anayasa'al Makaleler'in İncelemesi**, Ulusal

- Kongre Anayasa Konferansı, Londra, Afganistan Araştırma Merkezi, 2003.
- PUBLICATION DEPARTMENT : Constitution of Afghanistan**, Published by Islamic Republic of Afghanistan, Ministry of Justice Official Gazette 818, January 28 2003.
- RAHMETI**, Muhibullah : **Afganistan Coğrafyasından Kısaltmalar**, Peşaver Kitabevi, Cilt I, Pakistan, 1999.
- RAMAZANI**, Mahmut Nuri : **İngilizce Farsça Hukuk Sözlüğü**, Üçüncü Çizgi Yayınları, Tahran, 2001.
- RASULI**, Muhammed Eşref : **Yasama Teknikleri, Yöntemleri ve İlkeleri**, Seyid Yayınları, Kabil, 2014.
- RUSSELL**, Bertrand : **Batı Felsefe Tarihi**, Çev., Najaf Darya Bandari, Parvaz Yayınları, Cilt: 1, 2009.
- SEYİD**, Abul Fazıl kadı : **Temel haklar gereksinimleri**, Tahran, Eylül, 2006.
- SHARAN**, Timor : **Devlet-i Shebekeyi Rabeteyi Qudret ve Servet Dar Afghanistan Pas Az 2001**, Vazhah Yayınları, 2016.
- SISTANI**, Azam : **Zohur- e- Afganistan ve Ahmad Shah Abdali**, Daneş Yayınları, Peşaver, 2007.
- ŞEYHA**, İbrahim Abdulaziz : **Anayasayla İlgili Genel Bir Bakış**, çev. Server Daneş, Tahran, 2001.
- TABATABAI**, Mutmeni Menuçehr: **Temel Haklar**, Mizan Yayınları, Tahran, 2007.
- TANIN**, Zahir : **Afganistan Dar Karn-i Bistum 1900-1996**, 2. Baskı, Tahran, 2005.
- TANWEER**, Mohammad Halim : **Tarihk ve Roznamanegari Afghanistan**, Saboor Yayınları, Peşaver, Pakistan, 2000.
- VALVALICI**, Asadullah : **Afganistan'ın Kuzey'inde Neler Dönüyor**, Cilt I, peşavur kitabevi, 2000.
- VEFADAR**, Ali : **Temel Haklar ve Siyasi Gelişmeler**, Baskı III, Tahran, 2004.

YOUSUZAI, Muhammad Ayoub : **Temel Anayasal Haklar**, Belh Üniversitesi Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi, 2007.

<http://www.hambastagi.org>, (Erişim Tarihi, 03. 05. 2016).

<http://www.ariaye.com/ketab/mamoon/khaleq.pdf>, (Erişim Tarihi, 18. 03. 2016).

http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2015/12/151222_k02-power-sharing-afghanistan, (Erişim Tarihi, 13. 07. 2017).

<http://www.iec.org.af/fa>, (Erişim Tarihi, 12.07.2017).

<http://www.dw.com/fa-af>, (Erişim Tarihi, 10.07.2017).

<http://www.dw.com/fa-af>, (Erişim Tarihi, 10.07.2017).

<http://www.ariaye.com/dari10/ejtemai/images/posal2.pdf>, (Erişim Tarihi, 30. 12. 2015).

<http://afghanistan.unfpa.org/node/15227>, (Erişim Tarihi, 22.03.2017).

<http://www.khorasanzameen.net/history/ssabzwaribook1.pdf>, (Erişim Tarihi, 31.12.15).